

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ÁGH ISTVÁN:

Diagnózis

GÁL JÁNOS:

Neandervölgyi-elmékedések

LŐKÖS ISTVÁN:

Falukép a múltból

9

XXXVI. évfolyam

2023. szeptember

735 Ft

APÁK ÉS FIÚK A LÉT PEREMÉN

TARTALOM

- 3 Lőkös István: Falukép a múltból két tételben
- 31 Ágh István: Siratók után; Diagnózis; Látogatóban; Most éppen bottal
- 35 Orosz István: Mi legyen a koronával?
- 41 Mezei Balázs: Babits Esztergomban
- 47 László Zsolt: Birka a fregolin; Laci
- 51 Kirilla Teréz: Láthatatlan lakóhely; Válaszfa
- 52 Tari István: Leemelt fedővel; Kikelet csipeget; Bődül a zsákmány; Virágnyelvre érzékenyít; Mit csinálnak?; Kifut
- 56 „Átsüt rajtad a holnap”
(Székely Ferenc beszélgetése a Gyergyószentmiklóson élő Burján-Gál Emil szobrászművésszel, költővel, szakíróval)
- 64 Mező Ferenc: Az Eiffel-torony árnyékában
(avagy a belső-geopolitika alapvonalai)
- 75 Gál János: Abdurrahman pihen; Neander-völgyi elmékedések; Búcsú a formáktól
- 78 Baráth Tibor: Gál János költői indulása
- 84 Molnár Míra: A lázadó hagyomány
- 88 Sebők Melinda: Vörösmarty-hagyomány a Babits-életműben
- 100 Hunyadkürti Soma: Az írástudók árulása
(Babits Mihály esszéjének eszmetörténeti helye és fogadtatásai)
- 120 Kolozsi Orsolya: Apák és fiúk a lét peremén
(Elemzések Tar Sándor Lassú teher című novelláskötetéből)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Burján-Gál Emil szobrászművész munkáiból nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kulturáért Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” című támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** [Isó M. Emese](mailto:iso@hitelfolyoirat.hu) (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; [Kovács Nóra](mailto:KovacsNora@hitelfolyoirat.hu) (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; [Léka Géza](mailto:LekaGéza@hitelfolyoirat.hu) (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; [Nagy Gábor](mailto:NagyGabor@hitelfolyoirat.hu) (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; [Papp Endre](mailto:PappEndre@hitelfolyoirat.hu) (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Burján-Gál Emil: Battyányi János portré

Falukép a múltból két tételben

Előbeszéd

1945. Egy korszak vége Magyarországon, egy másiknak, az „újnak” a kezdete. Az előbbi a „Horthy-korszak” negyedszázadának vége, az a másik a „Felszabadulásként” aposztrofált éveket/évtizedeket jelenti. Még a „régiben”, a „Horthy-korszakban” születtem, és tizenegy éves voltam, amikor vége lett. Elemi iskolai tanulmányaimat – novemberi születésű lévén – csaknem hétévesen kezdtem el, a „Felszabadulás” évében már negyedikes elemista voltam. A nagy, hadd mondjam: katasztrofális változást, már közel serdülöként éltem át. Láttam a nyilasokat randalírozni (falunkban a Huszár hentest bilgeri csizmájában és nyilaskeresztes karszalagjával), láttam a német megszállókat bevonulni, láttam a frontvonalban elesett katonákat (németet, magyart, orosz egyaránt), láttam a hazatérte után velem öregedő, hadirokkant leventét, szovjet és amerikai fogságból hazatért, második világháborús katonát, s azt a garázdálkodást, amit a szovjet armádia Magyarországon elkövetett. Aztán, még az 1945-ös összeomlás előtt – az én gyermekszememmel nézve – virágzó falut, ahol éltem, aztán láttam ezt szétzilálva, parasztjait földjétől megfosztva, tisztviselőit B-listázva. „Elnyomás, szolga sors, ez volt a rend ezer évig” – zengte a *Köztársasági indulót* a „tömeg”, meg hogy „a föld fog sarkából kidőlni” s a „világ proletárjai egyesülnek”, s „holnapra megforgatjuk az egész világot”. Hát megforgatták! „Parasztot a téészbe, kisiparost a KTSZ-be, a falusi kisboltost a Földműves-szövetkezeti Boltba” – mert hogy kisiparosnak is, kisboltosnak is, a parasztnak is a szocialista gazdálkodásban, a „közösben” a helye. Ment az antiimperialista, antikapitalista, antifasiszta propaganda, majd az internálás, deportálás, kitelepítés – Adyval joggal kiálthattuk: „jaj, minden egész eltörött”. Minderről szól az alábbi, közel nyolc évtized előtti ifjúkori emlékkép...

*

Első tétel: 1938–1945

Épp csak eszmélkedő kisgyerekként, alig négyévesen egy csodavilágban találtam magam. A sivár, mindig a szürkeség, a sötétség képzetét jelentő, városszéli malomudvarbéli gépészlakás (ahol születtem) sivársága után egy földi paradicsom megannyi csodája vett körül. Zöld fű az árokparton, a patakvíz ezüstös csillogása az esti holdfényben, majd minden utcában eperfasor, a házak előtt virágoskertek, illatozó tearózsa bokrok, júniusban bódító illatú fehér liliomok sokasága, reggelente meg este az utcán a legelőre hajtott háziállatok, a hajnali, déli és az estharangszó a templomtoronyban, a házak mögötti kertekben gyümölcsfák, „fuvolázó” sárgarigó, az istállóban s az eresz alatt fecskefészek, bennük éhes csivogó fiókák. A falu népe – fiatalja s öregje – általam addig sohasem látott viseletben jár-kelel, hétközben egyszerűbb, vasárnap színes szoknyában, blúzban, a fiatal menyecskék „feketőben”, a lányok rózsaszín, fehér, kék pántlikával hajfonatukban, a férfiak csizmában, feketében. Vasár- és ünnepnapon a falu apraja-nagyja délelőtt megy a templomba, a szentmisére.

Felnémet ekkor (a múlt század harmincas-negyvenes éveinek fordulóján vagyunk) mintegy két és fél ezer lakost számláló nagyközség. Földrajzi fekvése előnyös: Eger és a falu közötti távolság mindössze négy kilométer, s a várostól a Szarvaskő-Felsőtárkány útelágazásig a közút aszfaltozott. *Flaszter* – mondták a felnémetiek.

A faluból Eger felé indulva, az út jobboldalán keskeny nyomtávú vasútvonal – a város és a falu határát képező Eger-patak melletti farakodóig. A lóré vasút naponta tűzifát szállít ide Felsőtárkányból. Reggel fél nyolc körül pöfög át a falun a kis „Muki-mozdony”, s déltájban indul vissza tárkányi telephelyére. A sínpár mellett eperfasor vet árnyékot az országútra. A falu déli fertályának végén különös, a patakon átívelő építmény: a *Zúgó*. Híd is, de igazából vízduzzasztó gát, amely az Eger patak vizét tereli az Engler-malom felé. A malom félúton van a falu és a város között, cséplés után, az új búzatermessel lovas kocsik, ökrösszekerek sorakoznak ide „pitlélnyi”, más szóval „örletnyi” a kenyérnek valót.

A *Zúgó*tól délre, az út jobb oldalán, a Gröber-féle *almáskert*, nyugati határa szántóterület, máig is Lapos a földrajzi neve. A Lapos a falu gazdálkodóinak tulajdona – a legnagyobb aranykorona értékű földterületek egyike. Az almáskert európai színvonalú ültetvény, hivatásos kertész gondozza, termékei: jonatán, húsvéti rozsmaring, aranyparmén. A Gröber család felmenői között az aradi vértanú Knezich Károly nevét őrzik a családi iratok, dédunokáját Bitskey Istvánnak hívják – aki ma nyugalmazott egyetemi tanár. Nemcsak a gyümölcsös kert, az Eged hegy alatti Gröber-szőlészet is Európa hírű. A gazdaság jelenlegi (1938) tulajdonosa Gröber Jenő (1870–1941) maga is képzett gazdasz, szakértelmét épp az általa felvirágoztatott gyümölcsös és szőlőbirtok dicséri, és mindenekelőtt a *bikavér*. E nemes italnak ő volt az atyja, kifejlesztője! A falu aszszonynépe, a lányok is, itt találnak idénymunkát a metszés, kapálás, kötözés,

de a szüret idején is. „A Gréberébe dógozunk” – hallani gyakorta a faluban. A fizetség, a „napszám”: tisztos jövedelem – ha idényjellegű is. A tavaszi-nyári alkonyban folklorisztikus színfolt a Gröber-birtokról énekszóval hazatérő lányok-asszonyok kis csapata. Szomorú dal sohasem csendül ajkukon. A „Gréberében dolgozó” fehérlépcső soraiban ott van a nagygazda lány éppúgy, mint a cselédsorsból való. Az előbbi a szőlőművelés fortélyait tanulni jön ide, az utóbbi a jobb megélhetés lehetősége készíti.

Az almáskerttel átellenben kajszibarackos ültetvény – ez a falu mindenkori jegyzőjének az illetménye. Ezt is szakképzett kertész gondozza, termése minőségi árú, s nemcsak az egri piacon, távolabb is. A termés betakarítása a falu népének újabb munkaalkalom.

*

A település lakott része a Zúgónál kezdődik. Tehetős családok házai sorakoznak az út mindkét oldalán, valamennyi a húszas-harmincas években épült. Tulajdonosaik többsége módos paraszt, de lakik itt ácsmester, erdész, kőműves, hordógyári gépész, gépészlakatos, amerikai magyar, kéményseprőmester, később a körorvos is. A „flaszter utat” a Szarvaskő-Felsőtárkány útélágazás előtt sebes vízű, keskeny patak keresztezi: a *Cseszárka*. Medrétől délre, az úttesttől távolabb, már az Eger-patak partján, áll a Cseszárka vize hajtotta Apáthy-malom – valaha az egri érseki uradalom birkaúsztatója volt. Tulajdonosai jól megélnék idényszerű jövedelméből, miként a patak felső szakaszánál évszázadok óta működő „Riskása”, újabb nevén „Vakjancsi-malomé” is. A Cseszárka sebes sodrású, karsztforrásból táplált patak, a falusi hagyomány szerint a mondabeli „Csörsz árka”, ami persze puszta fikció. Itt, az út mentén, a Cseszárka jobb partján takaros, csak a minap elkészült emeletes épület magasodik, nagy udvarral: a falu első „ipari üzeme”: Láng Sándor kádármester műhelye, amelyben az egri borvidék hordóinak a java része készül. Kisebbség-nagyobbak, néha szobányi méretűek. Láng bácsi első világháborús hadirokkantként került a faluba, az állomás melletti kis műhelyben kezdte a hordók készítését, aztán – a vidéken a kádárság prosperáló ipar – szorgalmával, hordói minőségével sikeres „nagyvállalkozóvá” küzdötte fel magát – mára ő is a falu *viriliseinek* egyike.

A Cseszárka patakot elhagyva, balra lejtős mellékutca tűnik fel: a *Bossod*, azaz *Borsod* utca. Mára inkább csak a töredéke. A falu Eger-patak folyása szerinti bal oldala hajdan Borsod-megyéhez, a jobboldali rész Heveshez tartozott. Innen a máig élő utcanév. Legrégibb, nádtetős, szabadkéményes házai (kis- és középirtokos család lakja valamennyit) a főúttól távol, az Eger-patak bal partján sorakoznak.

A Felsőtárkány-Szarvaskő útkereszteződést elhagyva, a Szarvaskői (a helyiek „szólása” szerint: *Szarvaskövi*) úton, két „takaros” épületen akad meg a szem. A „magtári iskola” az egyik, a másik: a csendőrlaktanya. Az előbbi még a 19. század végén épült, az utóbbi – jelenlegi formájában – 1936 táján. A csendőrlaktanya ekkor helyezték át Felsőtárkányból Felnémetre. A „magtári iskolának” története

van. Helyén valaha a községi gabonátároló állott, amelyet a falu képvisellete engedett át a tanügynek még a 19. század végén – lévén, hogy a gyermekáldás növekedése nyomán halaszthatatlanná vált egy új tanterem és tanítói lakás megépítése. Az öreg magtár lebontásakor, a padlózatát felszedve, az építők emberi csontvázat találtak. A hír futótűzként terjedt a faluban, s a jegyző a községházára szállíttatta a hamvakat. A falu legöregebb asszonya, Korózs Mari néni, meghallva a hírt, lélekszakadva rohant a jegyzőhöz, s összekulcsolt kézzel kérte: mielőbb temessék el a maradványokat, mert a csontváz az orosz cár „fiáé”, akit felnémeti legények vertek agyon 1849-ben a falusi kocsmában, s holttestét a magtár padozata alá temették. Ha az oroszok megtudják, bosszúból felperzselik a falut. Ő emlékszik: már a fiatal tiszt eltűnése után is súlyos sarcot vetettek ki a lakosokra.

Gyermekkoromban a történet több variánsa él a nép körében, s a csontváz megtalálása, a gyilkosság ténye – úgy tűnik – valóság volt. Gyermekként magam is láttam azt a temető „garádjában” megbúvó sírhantot, melyet a „cár fia” sírjának tudott a helybeli hagyomány.

A „magtári iskolával” átellenben meredek utca vezet a *majorba*, azaz az egri érseki uradalom mintagazdaságába és az ekkor mintegy harmincötezer holdas érseki erdőgazdaság központjába. A finom, vörös kőzúzalékkal „portalanított” utca elején, baloldalt, különös, faluhelyen szokatlan, valaha jobb napokat látott „polgári” emeletes ház áll, erkéllyel, nagy udvarral, az udvar egy részében hatalmas koronatóvis fákkal. A ház az egykori kántor dinasztia: a Boross-család késői leszármazottainak hajléka. Boross József felnémeti kántor-tanító építtette valamikor a 19. század végén. Az 1820-as évektől 1936-ig a család négy nemzedékének férfi tagjai tanították itt betűvetésre, olvasásra, hit- és erkölcsstanra, geográfiára, történelemre a falu felnövő nemzedékeit. Nem is eredménytelenül: „kezüik alól” (így beszélték a falusiak) több mint tucatnyi parasztgyerek küzdötte fel magát értelmiségi sorba. Ki pap, ki tanító, ki jogász, ki postai vagy banktisztviselő, ki vasúti tiszt lett. Török Konstantin a ciszterci rend tanára, aki irodalom- és nyelvtudományi dolgozataival, latin, görög, francia és német nyelvtudásával a filológusi pálya ígéretének számított. Sajnos negyvenes évei kezdetén váratlanul elhalálozott. Hamvai a ciszterciak egri templomának kriptájában várják a *resurrectiót*.

A Boross-féle házat elhagyva a harmincas évek eleje óta az ide látogató idegent csodavilág fogadja: zöldre festett „nagy” és „kiskapu”, jobbra elegáns, kúria méretű és arculatú, hófehérre meszelt épület, bal felől kőkerítés, mely a Sánc utca sarkáig fehérlik a délutáni napsütésben. Az épület a 18. század öröksége, hajdan a mindenkori uradalmi kasznár lakta, ma az erdőfőtanácsos rezidenciája. A fenyőfákkal csaknem teli udvar fehér léckerítése látni engedi a rózsafákkal, színes, kerti üveggömbökkel ékes kis virágágyakat s a távolabbi verandát, ahonnét szép kilátás nyílik a város és a környező erdők, az Eged és a Várhegy felé. A főtanácsos úr, Urbánfy Ignác parádi kisiparos (cipész) gyermeke, tanulmányait, az egri gimnáziumban kezdte, majd sikeres érettségije után

Selmecbányán folytatta az erdészeti akadémián. Fiatal pályakezdőként Kárpát-aljára került – a Schönborn-birtok erdőmérnöke. Valamikor a húszas évek második felében görögkatolikus paplány feleségével, Homicskó Ilonával repatriál. A hazafias érzületű, az első világháborúban sokszorosan kitüntetett századosként szolgált, immár középkorú mérnököt az egri érsekség alkalmazza: előbb erdőmérnök, majd néhány év elmúltával ő az egész érseki erdőbirtok főtanácsosa. Az alkalmazottak körében szigorúsága mellett is népszerű, szakmájának élő szakember. Mondják, katonás rendet tart: a hét kezdetén *raport* az erdészeknek, melynek tárgya az erdőművelés, a fakitermelés, szállítás, vadgazdálkodás éppen aktuális teendői. A részfeladatok irányítói: az erdőmérnök(ök), a pagonyerdészek, főerdőrök, erdőőrök, erdőlegények. Az 1930-as évek második felében az „altiszti kar” tizenhárom fő.

A főtanácsos a falu kegyurának, az egri érseknek képviselője, a vasárnapi szentmisét a kegyurat megillető oratóriumban hallgatja. Magánélete rangjához illő, de visszafogott. Kiszolgáló személyzete: egy inas, szakácsné, parádés kocsis, vadászaton az adott „pagony” (erdőkerület) erdésze vagy erdőlegénye. Karácsony előtt maga tesz javaslatot az ajándékozás mikéntjére, pénzbeli összegére. Egy a harmincas évek végén készült javaslat szerint egy pagonyerdész fizetésén kívül karácsonyi ajándéka 40 pengő, feleségéé 20 pengő, a gyermekeké 5-5 pengő. Ezekben az években egy kis csokoládészelet 2, azaz két fillér! Három szál Délibáb cigaretta ugyanennyi!

De lépünk tovább! A tágas majorság közepén hosszú, palatetős épület hófehérre meszelt fala, pirosra festett ajtaja vonja magára a látogató tekintetét: a lóistálló, mellette kis toldalék épület, az éjszakai ügyeletet tartó parádés kocsisok pihenőhelye. Az istálló padlózata az érsekség egykori tégláégetőjében készült, négyzet alakú vörös téglá; ilyen a cselédlakások nagyobb részének *pádimentuma* is! Hiányát más helyeken a tégláégető agyaglelőhelyének kimerülése magyarázza. Az istállóban általában hat ló van, egy-egy pár a főtanácsos és az intéző hintájának, egy paripa a tanyamester bricskájának fogatához, egy pedig az erdőmérnök hátslova. Kicsi gyermekkorom legszebb emléke: téli reggelen, úgy félhét tájban, mesebeli csilingelésre ébrednek. A majorból a szántalpakra rakott hintók elé fogott lovak nyakán az ezüstösen csillogó *pergők* csilingelése az, amit én persze – három-négy éves gyermekként – már a Jézuskát kísérő angyalok muzsikájának gondolok. Pedig csak a főtanácsos vagy az intéző úr igyekszik az *Aulába*, ahogy a falusi nép mondta: *az érsikudvarba*. (A valóságban a kettő nem volt ugyanaz: az aula az érseki palota, az érsikudvar kocsiszín és lóistálló).

A felnémeti majorban a lóistállóval átellenben kovács- és kerékgyártó műhely – a gazdaság nélkülözhetetlen „üzemei”. Példás rend egyikben is, a másikban is. Reggel héttől déli tizenkettőig, majd délután egytől öt óráig gyalu, fűrész, kalapács, kovács üllő zajától hangos a környék. Javítani való kocsikerék, küllő, hámfá, patkolásra szoruló ló, igás ökör, bivaly minden napra akad. Az utóbbi igavonó állatokból több mint tucatnyi áll az istállókban. A béresek és a bivalyos

mellett a tanyamester úr naponta ellenőrzi az állatok patájának s patkóinak állapotát, s ha kell, a „gyógyításra” szoruló állatot máris hajtják Farkas (Tosznyik) Józsefhez a kovácsműhelybe, ahol gyorsan megtörténik a patkócsere. Gyógy- és patkolókovács több is van a faluban, ám uradalmi kovácsnak lenni rangos „állás”. (Szociális helyzetük, körülményeik tükrözik: a kerékgyártó mester mindkét fia elvégzi a polgári iskolát!) Az igavonó ökörnek, bivalynak, hátas és az „urasági” hintó kényes paripáinak mindig útra késznek kell lenni. A patkolás mellett a kocsik, ökrös szekerek „vasalásának” gondozása is a kovácsmester feladata. A szomszédos kerékgyártó műhelyből (a kerékgyártó szakma mindent tudó mestere itt Tosznyik, azaz Farkas Ferenc) a kovácsműhelybe kerül: a megjavított kocsi- vagy ökrösszekér-kerék, amelyre új „ráf” kell, annak elkészítése, majd a kerékhez szabása, végül „felhúzása” is kovácsmesteri feladat. A ráfvas hajlítása, kerékre szabása precíz szaktudást kíván. A két mester harmonikus munkája garantálja: a fogatolásnak a majorságban soha sincs akadály.

A kerékgyártó- és a kovácsműhely melletti hosszú, észak-déli irányú épület zárja le a majorság e szűkebb területét: a sertéstelep. Hófehérre meszelt falai egész nap ragyognak a napfényben, kisméretű, már-már az eresz szintjéig érő ablakaiban kora tavasztól késő ősziig piros muskátli virít. A telep mindenható és mindentudó vezetője: Koller János, akit – ahogy lánykája, Terike (iskolatársam) mondta – „Fejér mégyéből hívott” a jószágkormányzóság Felnémetre, s akinek irányításával történik az elsősorban yorkshire és berkshire sertésfajta szakszerű tenyésztése és gondozása, de van itt mangalica állomány is, amelynek törzsanyaga a mezőhegyesi tenyészetből származik – tehát garantált minőség. 170-200 kg-os példányaik mind a hazai, mind a külföldi piacokon keresettek. A kelendőség magyarázata a sajátos tenyésztési mód: a fiasztatás az alföldi birtokrészekén történik, majd az elválasztás és a szimultánoltás után a süldők az erdei legelőkre kerülnek (makkoltatás), s a kívánt súlygyarapodás után a vasútállomásokhoz közeli hizlalókba (Felnémetre is), ahonnét az értékesítés történik.

A felnémeti majorságot a tehenészet, helyi szóhasználatnál a *fejőzet* uralja. Nem csak méreteivel, a modern jelzővel illelhető, impozáns küllemével, hófehér falaival, muskátlis ablakaival, piros pala borította tetőzetével, s még inkább a „beltér” felszereltségével, nemes állatállományával az egész major gazdasági fellegvára, amelynek koronázatlan „királynője”: a Dejtár nevet viselő csodatehén, a maga napi 47,7 kg tej hozamával. A hosszú vályúk („jászlak”) mellett úgy hatvan-hetven jószág, szimentáli és magyar piros-tarka fajta. Az itatás automatizált, a takarmányozást a silóból, a kazlakból ipari sínhálózat biztosítja, a fejés géppel történik. A „fejőzetbe” fejeskor a „fejősök” hófehér munkaruhában, fejükön fehér sapkával léphetnek be; az egy lábú fejösszék fenekükre szíjazva. A megtelt kannák innen egyenesen a pasztörizálóba, feldolgozóba kerülnek, amely a „fejőzet” épületének része. Palackozott tej, csomagolt vaj, túró és tejföl kerül innen naponta az egi vásárlókhoz. A tejüzem higiéniája mintaszerű, európai nivó. (Az „élenjáró szocialista mezőgazdálkodás éveiben”, még a régi világban tanult, egykori „uradalmi intéző” öreg barátomat kérdeztem: milyen

színvonalat jelentett az 1930–1944 közötti években a felnémeti tejgazdaság? Így válaszolt: ha ma – 1971-ben – az országban mind ilyenek lennének a téesz-tejüzemek, Európában az élvonalban lennének!) El ne feledjem: valamikor 1939–40-ben épül meg a „fejőzet” mellett a két hatalmas siló, amelyek a modern takarmányozást szolgálják. A silózáshoz a háború végéig hatalmas tartálykocsik hozzák a melaszt a hatvani cukorgyárból – „táplálék kiegészítőként”. Az átgondolt, szakemberek (főintéző, intéző, tanyamester) irányította takarmányozás eredménye fél évtized alatt látványossá lett. A tejtermelés ugrásszerűen fejlődött, amit a már említett Dejtár tejhozama mellett a tejgazdaság egészének eredményei is reprezentálnak. 1936–37-ben például az évi átlagos termelés 5445 kg tej és 186,5 kg tejszír.

A felnémeti gazdaságban a szakszerű állattenyésztés tervszerűsége már az elletéssel kezdetét veszi. A teheneket hat héttel az ellés előtt „előkészítik” az eseményre: fokozatosan csökkentik a takarmányadagot, majd az utolsó héten teljesen megszüntetik. A tehenészet, a „fejőzet” működésének első számú irányítója a „fejősgazda”: Takács (Lisztes) Mihály. Nemcsak a gazdaságban, falu szerte is népszerű szakember. Ha valahol a tehen „felfúvódik”, vagy éppen elkövetkezik az ellés ideje, „Mihály bácsit” hívják. A friss lucernától felfúvódott tehen a „trokárrel” való szakszerű „kezelés” után békésen kérődzhet. Amikor pedig a kis borjú világra jött szerencsésen, a gazdaasszony lefejheti a gyereksereg kedvencét: a „pecctejet”. (Az ellés utáni első fejés tejének lokális neve.)

Mintagazdasághoz illő az igásökor-állomány is. Az uradalom hosszú szekereit a magyar szürke marha állományból való ökrök vontatják. Kisebb részben bivalyok. Az állomány utánpótlásáról átgondolt szervezéssel gondoskodnak. A gazdaság Poroszló és Tiszafüred környékéről vásárol ötven-hatvan „rúgott bikaborjút”, amelyek további nevelése a gazdaság erdős területén történik, s négyéves korukban csak a legedzettebbek kerülnek járomba. A többit vágómarhaként értékesítik. Nyári reggeleken impozáns látvány, amint a négy magyar ökor vontatta hosszú szekerek aratás, szénahordás idején elindulnak a béresek ostorpattogatásai közben a határba.

Az állatállomány tudatos fejlesztése és hasznosítása nemcsak a gazdaságos tejtermelést, vágómarha és sertésértékesítést jelenti, hanem a gazdaság szántóterületének trágyaszükségletét is biztosítja.

Vannak igás lovak is a majorságban, elsősorban muraközi fajta. Az egyedek, nagyobb része az erdőgazdaságot szolgálja, miként a saját tenyésztésű öszvérek is. A falu közeli, Almár völgyi erdészházaknál találkozhatunk velük, közel az erdőhöz. Példaszerű gondozásban van részük: a kocsisok közvetlen „előljárója” a pagonyerdészek egyike, aki az erdészet felnémeti és szarvaskői pagonyának igényei szerint indítja a fogatokat megadott munkahelyre.

A felnémeti majorság „gépparkja” szerény: mindössze egy ún. „körmös traktorból” áll, amely tavaszi és őszi szántás, valamint a cséplés idején teljesít szolgálatot. Két traktoros működteti: az idősebb és az ifjabb Hliva István. Cséplés idején természetesen az egész érseki uradalom hagyományos gőzmasináit

(lokomobil) is aktivizálják. Pusztaszikszótól Felnémeten át Fedémesig vándorolnak a gépek. (Ezek a városhoz legközelebb lévő uradalmi központok.) Ilyenkor, szakképzett gőzgépészként, apám is az uradalom szezonális alkalmazottja lesz – hét elején és a hét végén kerékpárral teszi meg a Felnémet és Fedémes közötti több tíz kilométeres utat.

Az erdőgazdaság! Miként már írtam volt: központja Felnémet. Ennek is története van. Urbánfy főtanácsos úr – kinevezésekor – olyan „székhelyhez” ragaszkodott, amely a jószágkormányzóságához, azaz az érseki palotához is, az erdőhöz is közel van. Választása Felnémetre esett: aszfaltozott út a városig, az „Aula” mindössze négy kilométer, s annál is rövidebb az erdőhöz vezető ösvény, dűlőút. A gazdaság iparvasút üzeme (Felsőtárkány) is könnyen megközelíthető. (Ennek vezetője kipróbált szakember: a gyakornok évei óta az érseki erdőgazdaságnál szolgáló Vendel Ferenc erdőmérnök.) A Felnémethez kötődő pagony (ma erdőkerület) mérnöke Wágner Lajos felnémeti lakos. A falu ekképpen kapott erdészeti arculatot. Abban az időben a formaságra sokat adtak, s az erdőszvilágban volt valami katonás fegyelmezettség, ennél fogva presztízse, tekintélye is nagy. A vasárnapi nagymisék után a faluban honos erdészek, erdőőrök, erdőlegények a sekrestye ajtó előtt felsorakozva várják a főtanácsos urat, aki a mise után kézfogással köszönti őket, s vesz búcsút tőlük a hétfő reggeli raportig. A faluban az erdésznek rangja, tekintélye van. Ujjat húzni vele nem tanácsos: a falopást súlyosan büntetik. A helybéli cigányság sem próbálkozik tolvajlással, az erdészettől olcsón, jutányos áron vásárolhat a ritkításkor kivágott botfából, amelyet aztán felaprítva adnak el kis haszonnal az egri fapiacon. (Merthogy akkor még ilyen is volt.) Szabad az út a gombagyűjtők előtt, az orvadászat viszont már bűncselekmény, a tettes – ha rajta kapják – nem csak az erdészszel, a csendőrséggel, majd a joghatósággal is szembe kerül. Az érseki erdészet egyébként – az egész területet figyelembe véve – alkalmazottai révén ekkoriban 138–140 családnak biztosít megélhetést – pénzben (havi fizetés) ez az erdészet költségvetésében mintegy évi 430 000 pengőt jelent, amit természetbeli illetmény (ingyenes állattartás, legelő, kaszáló használat, tűzifa) egészít ki, s az alkalmazottak természetesen erdész egyenruhát is az Érsekségtől kapnak. Nyugdíja mellett az erdész (vagy özvegye) a jószágkormányzóság alkalmi támogatására is számíthat. Egy felnémeti példa: 1938 márciusában néhai Nagy János felnémeti erdőőr özvegye a következő levélben kéri férje egykori főhatóságának segítségét:

„Nagyméltóságú Érsek Úr! Kedves jó Uram! Alulírott, azzal az alázatos kérelemmel esedezem Kegyelmes Uram magas színe előtt, rajtam szorult helyzetemben tüzelőfával segíteni méltóztassék. Kérésem támogatásául a következőket volnék bátor felhozni Nagyméltóságod kegyes meghallgatásával: 1.) Férjem, néhai Nagy János 29 évig szolgált mint erdőőr a felnémeti érseki uradalomban lelkiismeretesen és hűségesen – egészen haláláig. 2.) Néhai férjem elhalálozván magamra maradtam, nyugdíjamból kell megélnem, amit Kegyelmes Uram jó szíve nekem juttat, de fa-szükségletemet nem vagyok képes beszerezni, ha

Kegyelmes Uram jó szíve meg nem szán tüzelőfával. Mindezekre való hivatkozással kérésemet még egyszer megújítom abban a reményben, hogy Kegyelmes Uram nem tagadja meg kérésemet. Maradok alázatos kézcsókkal Özv Nagy Jánosné szül. Barta Erzsébet. Felnémet, 1938. márc. 23.” A kérvény hátoldalán a helybenhagyó végzés: „két ürm[éter] botfáról utalvány kiállítva és ajándéknilyvántartásba feljegyezve. Eger, 1938. március hó 31.”

Özvegy Nagy Jánosné „tűzifa-szükséglete” tehát biztosított.

Nagy Jánosné levele további szempontból is figyelmet érdemlő dokumentum. Férje, 29 évi szolgálata után nyugdíjban részesül, ami a férj halála után özvegyét is megilleti. Az uradalomban helybéliként szolgáló erdőőr, erdőlegény stb. mellett ugyanígy nyugdíjat élvez a gazdaság más területein tartósan dolgozó (szerződéses) fejős, béres, parádés kocsis, kovács és kerékgyártó mester stb. Az évenként – idényszerűen – az uradalomban dolgozó „ölfavágók”, napszamosok munkaviszonya nem lévén folyamatos, nyugdíjra nem jogosultak, de az évenkénti szezonális munkaalkalom kiszámítható jövedelmet jelent. Aki többet akar, az nyaranta családotul elmegy summásnak az Alföldre, a Dunántúlra, ami közel féléves távollétet jelent. Hazatérés után, az őszi-téli hónapokban, a férfiak „proszakolni” járnak Egerbe. (A „proszakolás” favágást, tűzifa-aprítást jelent.) A „proszakoló” reggel vállára veszi a fűrész, a fűrészbakot, a kisbaltát (a darab szalonnával, kenyérrrel, vöröshagymával) a tarisznyába teszi, s elindul gyalogosan Egerbe. Az akkori piactéren, a Dobó-szobor mellett tanyáznak, s várják a „kuncsaftokat” – az egri polgárt, aki a fuvarosok szállította két-három ürm. fát kívánja velük felapríttatni. A fizetség alku tárgya, összege általában az aznapi napszám summáját követi. A némi birtok mellett lovas fogattal rendelkező paraszti réteg fuvarozással is foglalkozik – rendszeresen. Nyáron és a téli hónapokban az erdőgazdaság kínál fuvarozni valót: az erdei vasúthálózatától távol eső erdőrészekeken kitermelt „ölfát” szállítják az „érseki rakodóba” vagy privát megrendelőkhöz. Alkalmi fuvar is vállalnak: szüleim fuvarosa Gara apó, nagyjából havonta szállítja a városból a vegyesboltunk számára vásárolt árucikkeket.

S ha már a falu szociológiai szegmensénél tartunk, szólnom kell a cigányságról is. Az anyakönyvek tanúsítják: három-négy család a 18-19. század óta honos a faluban, elődeik nevei (Pusoma, Koncsik, Suha, Josa stb.) rendre olvashatók az 1789 óta vezetett mátrikulában. Gyermekkorom „koldusa”: Koncsik Kálmán valaha híres primása volt a környéknek, fia Koncsik Bertalan a harmincas évektől nagybögös, unokája: Koncsik Zoltán haláláig a falu cigánybandájának segédprimása. A nem muzsikusok részben a mészkemencék, részben a parasztgazdaságok napszamosai. Több középkorú férfi és nő nyaranta summásnak szegődik! Telente – említettük már – az erdészettől vásárolt botfát aprítják fel, s árulják tüzelőként az egri fapiacon. Az asszony nép nyaranta gombát gyűjt, s az egri piacon vagy a helyi lakosság körében árulja. Az elaggott Koncsik Kálmán (ahogy családja nevezi: Papu) koldusa is, nem is a falunak. Nincs rászorulva a koldulásra, családja gondoskodik róla. Olykor-olykor inkább csak

megszokásból kéreget, mindemellett némi „keresete” is adódik: ő a falusi árnyékszékek „karbantartója”. (A községi elöljáróság döntése értelmében minden porta tulajdonosa köteles árnyékszéket „építeni”!) Tyúklopás, tolvajlás nem jellemző. Életvitelük már rég távol van a nomadizálástól – maguk építette, vert falú viskókban élnek – az elhullott háziállatok elfogyasztása viszont még mindig természetes náluk. Higiéniai körülményeik messze állnak a civilizálttól, ám tetvesség, fertőző betegség nem terjed közöttük. A muzsikus férfiak mindegyike sötét ruhát visel – jobbára a falusi intelligencia férfi tagjaitól kapják a használt öltönyt, zakót, mellényt, nadrágot ajándékba. Sajátos kultúrájuk része a betlehemezés. A magyar betlehemes játékokat követő, olykor-olykor kissé profani-zált produkcióikat szívesen fogadják a falu lakói.

Az uradalmi cselédség (kocsisok, fejősök, béresek, a bivalyos, a juhász) uradalmi „szolgálati lakást” kap. Ezek egyik része az ún. „alsó majorban” van, más része a főútvonal melletti régi „cselédsonon”. A juhász lakása a Töviskesen levő hodály melletti cselédház. Az előbbiek egy része szabad kéményes, közös konyhás, egy-egy szobás lakrészek, miként az ország más tájain is (vö. Illyés Gyula: *Puszták népe*). E lakrészeket két család lakja. Felnémeti viszonylatban a kevés földes szoba sem mondható egészségtelennek, a falak egész évben szárazak (itt a házak emberemlékezet óta nem vályogból, tufakőből készülnek), a téglapadlózat – miként már említettett – a lakások kisebb részében a téglaegetés megszűnte miatt maradt el. Van itt három egy szoba-konyhás lakás is. A lakások mellett az „alsó majori” térségben istállók, ólak szolgálgják még a cselédkolónia lakóit, akik itt tartják állataikat (tehén, sertés, juh, aprójószág). Az állattartást takarmányjavadalom segíti, ami természetbeni fizetség, pontosabban fizetés kiegészítés. Ilyen lakásban él például, ötödmagával, a sertésnevelő vezetője és Juhász bácsi, a „tanyagazda” – ő az idénymunkások, napszámosok felügyelője. Gyermekeiket az uradalmi cselédek mindahányan példásan öltöztetik, közülük jó néhány iskolatársam, a kötelező hat elemet kivétel nélkül mind elvégzi, de van, aki a polgári iskola négy osztályát is abszolválta. A paradés kocsisok fekete posztóból készült, paszományos ruházatot viselnek csillogó fémgombokkal, prémszegéllyel. Fejfedőjük csákóyszerű, prémmel szegélyezett kucsma, hátul két fekete pántlikával. Lábbeli az egyenruhához illő rámás csizma. Téli időben viseletük a bokáig érő, sötétkék posztóból készült, báránybőr béléses bunda.

Míg az erdőgazdaság felnémeti és szarvaskői pagonyának felügyeletét Wagner Lajos erdőmérnök látja el, a felnémeti majorság élén az intéző áll, akinek közvetlen alattvalója a tanyamester: Gaál Márton – nekem csak Gaál bácsi vagy Marci bácsi. Az előbbi a mosonmagyaróvári akadémián, az utóbbi (valószínűleg) a gyöngyösi közép fokú mezőgazdasági tanintézetben szerzett diplomát. Az intézőre hiányosan emlékszem, Kárpáti/Kárpáthy(?) volt a neve. Nem sokáig regnált, sikkasztás miatt hamar eltávolították a gazdaságból. Utóda Ágoston József, igen jó nevű gazdatiszt, szakember, 1945-ig maradhatott hivatalában. Marci bácsi szomszédunk, otthonuk a velünk szemben levő, egykori fővadászi lak. A kútvizet tőlük hordja jó édesanyám naponta több vödörrel is.

Marci bácsi felesége, Mariska néni a debrői illetőségű csizmás paraszt országgyűlési képviselő, Plósz István lánya. Gyerekek nem lévén, szívesen látnak mindig. Örömmel megyek, bár harcias kutyájuk, Puszi aggodalmat okoz. Bemenni beenged, ám távozáskor, a kapunyitás pillanatában már dühös ugatással a nyomomban van, s igencsak szednem kell irhámát, hogy megússzam a távozást harapása nélkül. Marci bácsi olykor tréfálkozik velem, s ha erre valamiféle ripsztrall próbálkozom, ekképp nyugtázza: „Azt a leborult szivarvégit!” Mariska néni utánozhatatlan almáspitéje – Puszi ide vagy oda – csábító tényező, így mind gyakrabban elszánom magam kockázatos kalandot jelentő látogatásukra – remélve, hogy Puszi agresszivitását sikerül kivédenem.

Marci bácsi reggel öt órakor indul a majorba a szükséges „felügyeletet gyakorolni”. Szigorú főnök, a fraternizálás messze áll tőle. Precíz munkát kíván tehenésztől, fejöstől, napszámostól, s az iparosoktól (kovács, kerékgyártó) is. Szigorúsága és tekintélye aranyfedezete szakmai tudása. Nemcsak utasít, ha kell, meg is mutatja: hogyan végzendő el a gyakorlatban az adott feladat. Tud „rendet vágni a búzában”, szénát kaszálni, kaszát verni és fenni, kazlat rakni, lovat ápolni, fogatott hajtani, birkát körmölni, kukoricát, krumplit kapálni. Ismeri az állatbetegségeket (kehesség, száj- és körömfájás) naponta megtekinti az állományt, s beszámoltat malacost, tehenészt, bérest, kocsist.

Az uradalom a falusi lakosság jelentős részének is biztosít munkát. A tehenészetben is, a mezőgazdaságban is ott vannak a felnémetiek – férfiak is, nők is. Aratás és cséplés idején pedig különösen megnövekszik a napszamosok aránya, hiszen aratni, cséplőgép mellett helytállni, kazlat rakni, a törekkkel bánni nem mindenki tud. Nyaranta – említettem már – gépész apám is elszegődik néhány hétre: gépészt a „tüzes géphez” (gőzgép) ugyanis nemigen találni a környéken. A „fejőzet” melletti szérún ilyenkor mozgalmas az élet. Előbb a búzát, majd az árpát csépelik, a kazlak egyre magasodnak és gyarapodnak a szérún, a cséplőgép egész napi monoton zúgását csak a „Hordógyár” szirénája töri meg déli tizenkettőkor, egykor majd délután ötkor. Az ebédidő kezdetét és végét, majd meg a „fejrontot” jelzi. Délben, az ebéd elfogyasztása mellett félórányi szunyókálásra is jut idő a cséplőgép mellett dolgozóknak. A negyvenes évek kezdetén a cséplést új termények: szójabab és csicseri borsó betakarítása hosszabbítja meg.

*

Ein Blick auf das Altdorf! Egy pillantás a régi falura. A német címadás: allúzió. Emlékezés a középkori falu rég kihalt, középkori német és flamand telepeseire. A település névadóira. A falu magaslati részének peremét elfoglaló uradalom bizonyos pontjairól s a templomtoronyból alátekintve a régi falu egésze belátható. A patakon innen, a templommal szemben, alant az országút mentén magányosan áll a harangozóház. 18. századi épület ez is. A patakmeder mentén magasra nőtt akácfasor a háttér – természet alkotta kulisszák. A patak túlsó partja mögött a legrégebbi utca: a Nagysor. Felülnézetből, innen a domb magasáról jól látszanak az ősi hadas település maradványai. Néhány ház még mindig

őrzi a tizennyolcadik századi településszerkezetet. Három-négy, néha öt lakás sorakozik az udvar mélységét követve, egészen a kertkapuig. Egy-két lakás is-tállóval is bővül, ezeket fuvaros nép lakja. Ha közelebből nézheted az építményeket, meglepetéssel konstatárod: apró ablakaik és a bejárati ajtók kerete ugyanúgy faragott kőből készült, mint a templomajtóé vagy a plébánia épületé, az ablakokban a régi, évszázados vasrács is megmaradt. A tufakőből való házfalak hófehérek, alul félméternyi magasságig kindrusszal (fekete falfesték) festett sáv, melyről az eső utáni szennyeződés letörölhető. A Nagysor a „bíró sora” – a nóta szerint legalábbis –, amely így szól: „Erre gyere ne menny árra // Ne menny a bíró sorára.// Kényes lyányok laknak árra, // Be van az ajtójok zárva.” A bírót a legmódosabb gazdák közül választották/választják, ezek – száz-száz-ötven évvel ezelőtt – mind ezen a „soron” laktak. A Nagysort bal felől az Alvég, jobb felől a Felvég öleli magához. A török utáni, 18. századi újratelepülések óta eltelt hosszú évtizedek, félszázadok során az Alvég az Újsorral hosszabbodott, a nagysori kertek végén pedig Kertalja néven nyílt egy új utca, mely az Al- és a Felvég közötti távolságot kurtítja. Míg a Nagysor portalanított s ma is a tehetősebb gazdák lakják, a Kertalját a szerényebb „birtokok” (néhány hold) tulajdonosai. Az Újsor a legszegényebb – többnyire napszámos, summás népnek ad otthont. Takaros utcásor ez is, a házak tufakőből épültek, olykor két-három lakrészrel – bennük több generáció él együtt. A Nagysoron túli utcák földutak, de esős időben is járhatók. Mára (1938–44) persze a birtokviszonyokban némi átrendeződés is történt, jó néhány parasztyerek iskolatársam újsori szülei már tehetős középbirtokosoknak számítanak. Bírót választottak már az Alvégből vagy a Felvégben lakó középbirtokosok közül is. Gyermekeiket ők már „felsőbb iskolába” (polgári iskola, gimnázium, tanítóképző) járatják. Az egész falura valamiféle komfortosság igénye is jellemző: egyre több az átépített ház: „pádi-mentumos” (padlós) a szoba, „cémentlapos” a konyha (villanyvilágítás) s a folyosóvá átalakított „ámbitus” is. Van, aki az „ámbitusra” nyíló, egykori „kiskaput” díszes, színes üveglablakkal hivalkodó bejárati ajtóvá alakíttatta át, felette toronysisakra emlékeztető tető díszlik. Ezt a „kiskaput” persze sohasem használják, hónapszáma zárva van. A félszárnyával mindig nyitott nagykapun bárki bármikor beléphet a „portára”. Ezt a „flancot” a Nagysoron talán a Hangya Szövetkezet nemrég megépült bolt- és kocsmahelyisége is „provokálja”. Ez ui. elegáns, városias arculatú építmény: élelmiszer üzlete városi színvonalú, kirakata is van. Berendezése a Hangya üzlethálózatáét követi: van itt vörösréz kávéörlő, modern, hódmezővásárhelyi „Record gyorsmérleg”, a Hangya feliratot viselő papírzacskó, modern vonalú üvegbúra az élesztőnek, azonos formájú cukorkás üvegek a polcokon s persze igényes áruválaszték. A boltvezető – egyben eladó is – fehér köpenyt visel. s fokozottan ügyel a higiéniára. Modora jó kereskedőre vall: tudja, kit hogyan illik megszólítani, kinek jár a Nagyságos vagy Tekintetes Asszony, s kinek a Mari néni, Jani bácsi megszólítás. Vele egykorúakkal tegező viszonyban van. A „szövetkezet” kocsmája is igényességre vall. Megmaradt a falusi kocsmák hagyományos tartozéka: a *kármentő*, de a fehér

és vörös bort a pulttal egybeépített, vörösréz fedelű kőedény tégelyből méri a kocsmáros. Háta mögött jó kezű és ízlésű asztalos készítette polcokon elegáns palackokban tömény italok az alábbi sorrendben: seprő, törköly, szilva és barack-pálinka, majd a rum, a császárkörte likőr, a kevert s néhány drágább italféle: angolkeserű, likőrök, sőt konyak is. A berendezés hagyománykövető is, modern is: a kecskelábú asztalok mellett hosszú lócák, a terem közepén viszont ott van az elegáns biliárdasztal. S hogy a szórakozás lehetősége teljesebb legyen: az udvar kerítését a „kuglizó” alkotja, amely hosszú, fából épített, fedett folyosó, egészében szabályos tekepálya.

A két és fél ezer lakosú községet a Hangyán kívül több kiskereskedés, szatocsbolt is kiszolgálja – szám szerint kilenc. A kilencből három tulajdonosnak nem ez az egyetlen jövedelemforrása: egyikük kőműves mester, kettő gazdálkodó parasztember. Áruválasztékuk tarkább a Hangyáénál: a gatyamadzagtól a rézgálicig, a kockacukortól a pántlikáig és élesztőig, mosószódáig, krumplicukorig mindent árulnak, amire a parasztembernek, tanítónak, vasutasnak, hordógyári munkásnak szüksége lehet. Dohányárut, kocsikenőcsöt, petróleumot, ostorszíjat, patkószöveget éppúgy, mint pipere- és mosószappant, no meg a gyerekek kedvencét: a „medveszart”. A falu csaknem valamennyi fertályára jut egy-egy bolt, így az „üzlethálózat” az egész települést „lefedi”. „Nevezetes” kocsmája a falunak a „Lebúj” – a falu szélén, a Lágýason. Nem éppen jó hírű hely. A legények többnyire a hombárból titokban elcsent búzával fizetnek a gazdasszony lebújós Marinak. „Modernebb”, „elegánsabb”, közönségét tekintve szinte már „úriás” vendéglátóhely a „Tetejetlen csárda” 1939–40-ben épült a már többször is említett, Szarvaskő-Felsőtárkány (valójában Lillafüred–Vadna) útelágazásnál – számítva a távolsági „átmenő forgalom” vendégeire is. Lapos tetős, vasbeton építmény, berendezése kulturált: vendéglői asztalok, a vendégek az asztalok mellett, széken ülve „fogyaszthatnak”. Iparosok, vasutasok, olykor egy-egy hordógyári tisztviselő is betér ide egy hűsítő fröccsre. A Tetejetlen csárda nem lett hosszú életű: 1944-ben az útkereszteződés felrobbantásakor ez is romhalmazzá lett.

*

A Tárkányi út mentén előbb a vasútállomás, majd a „Hordógyár”, helyesebben az Egri Erdő és Faipari Rt. Fafeldolgozó üzeme már-már „urbánus” arculatot ad a településnek. A Tárkányi út ugyan nem aszfaltozott, de jó minőségű, karban tartott makadám, az említett „objektumok” gyalogosan is, közlekedő eszközökkel is jól megközelíthetők. A vasútállomás épülete 1908-ban készült el, s akkor még náddal teli mocsár övezte, amiből mára már csak két kisebb, tónak is, mocsárnak is nevezhető vízfelület maradt. Mindkettő a Tárkányi utat az állomással összekötő, alig kétszáz méternyi bekötőút két oldalán terül el – az út is, a mocsarak is – hatalmassá nőtt akácfákkal szegélyezve. Tavasztól őszig kecske- és leveli békák „koncertjétől” hangos a környék, ami a leszálló alkonyatban kellemes hangulatot teremt. A nép hozzászókkott, mint a hajnali, déli és az

estharangszóhoz. Az emeletes állomásépület, sajátos, az Osztrák–Magyar Monarchia „színét”, küllemét, struktúráját idéző sárgára festett falaival, zöld ablakkereteivel, spalettáival, a piros kavics borította peront körülvevő gesztenyefákkal, a zöldre festett raktárépülettel, a csatlakozó szolgálati lakásokkal a városiasság képzetét keltik. Állomásfőnöknek, forgalmistának, pályamesternek lenni már középosztálybeli státust jelent. Az épületek is ezt tükrözik. „Teheti, mert vasúti” – hallottuk a szólásmondást, ami azt jelezte: a vasutas – a váltókezelőtől, MÁV-fékezőn át a MÁV-főtisztig – nyugdíjas állás birtokosa, szolgálati lakást kap, tisztességes fizetést, egyenruhát. Eleganciájukat diákkori emlékeimből származó példával illusztrálhatom. Ezekben az években az Eger–Putnok között közlekedő személyvonat egyik mozdonyvezetője: Bajnok bácsi, következetesen fehér ingben, csokornyakkendőben, fehér kesztyűben teljesített szolgálatot. Gőzmozdonyon! Állomásfőnököt Felnémet is adott a MÁV-nak: Török Józsefet – a már említett néhai Török Konstantin cisztercita tanár unokaöccsét. Kántortanító sarja is volt a kiterjedt Török családnak. A paraszti sorból kiemelkedett Farkas András a füzesabonyi pályaudvar vasúti tisztje volt. Nem tősgyökeres felnémeti família ezekben az években a Godó Ferencé (ő nyugdíjazásáig váltókezelő a felnémeti állomáson). Több évtizeden át szolgált a vasútnál, egyetlen fia, az ifjú Ferenc érettségi után, a kötelező önkéntes katonaidőt letöltve, az aktív tiszt pályára lépett: a frissen alapított pápai ejtőernyős zászlóalj hadnagya lett. A második világháborút majd főhadnagyként „fejezi be”, számos kitüntetés birtokosaként. Szaktudására 1945 után a demokratikus Magyar Honvédség is igényt tartott, ám a Rákosi-éra idején már osztályidegennek minősítették, inter-nálják, bebörtönzik.

A vasútállomás nemcsak a személyszállítás okán fontos objektum a falu életében (az utazóközönséget a középiskolás diákság, a hordógyári s a köztisztviselők alkotják), az állomás melletti faipari üzem s az érsekség működtette mészégető teherforgalmát, az uradalom élő állat kereskedelmét is a vasút bonyolítja.

*

A „Hordógyár”. A falu népe nevezte így az Egri Erdő- és Faipari Rt. fafeldolgozó üzemét, amely fűrészárújával, elsősorban parkettáival nemzetközileg is (Svájc) ismert vállalkozás, faipari gyárüzem. A „Hordógyár” népi elnevezést Láng Sándor már említett kádárműhelye nyomán kapta. A harmincas-negyvenes évtizedben nagyüzemmé serdült vállalkozás a vasútállomástól a falu végéig a Tárkányi út és a Cseszárka-patak medre között terült el. (Mára nyoma sincs, a spontán privatizáció folyamányaként földig rombolták.) Szolgálati lakásaival, irodaházával, étkezdéjével, fűrészcsarnokával, gépháza magasra törő kéményével (gyárkémény!) kisebb ipari előváros képzetét kelti megszűnéséig. A hatalmas jelzővel illelhető csarnok a „gatterek” (keretfűrészek) zúgásától hangos, a hatalmas, előzőleg hánctalanított rönköket itt szabdalják a fűrészek. A berendezést gőzgép működteti, kezelője szakképzett gépész: Vencel bácsi. Az üzem déli területe a rönktér, felügyelője, műszaki vezetője Bánhegyi Zoltán (1908-tól

édesapja volt az első állomásfőnöke a falunak). A rönktér déli felén takaros munkáslakások sorakoznak. Egy- és kétszobás, padlós hajlék valamennyi cementlapos konyhával, mellékhelyiségekkel. Az ablakokban tavasztól késő ősziig muskátli virít itt is. A lakók többsége gatteros, asztalos, egy lakó: Vasas Emil nyugdíjas, volt uradalmi erdész. A csarnok melletti, utcafronton levő nagy épület tisztviselői lakás és iroda, s itt van az étkezde is. További szolgálati lakások már a telep faluszéli részén vannak. Városi igények szerint épült valamennyi, lakói között van műszaki vezető, tisztviselő, üzemigazgató, ők – a vasutasság mellett – a falu intelligenciájának további képviselői. Dóra Zoltán igazgató, Bánhegyi Zoltán, Bekk Péter üzemvezető, Somos Kálmán tisztviselő. Itt van a Hermann család lakása is. Hermann Ernő negyvenben vagy negyvenegyben súlyos betegségben hunyt el, családjá a holokauszt áldozata lett, egy vagy két nagyobb gyermek kivételével. Elhurcolásukkal kedves iskolatársamat, gyermekkori barátomat: Hermann Imrét veszítettem el.

*

A falu közepén, a 18. században, barokk stílusban épült, az egész falu fölé magasodó, Szent Rozália nevére felszentelt templom és környezete s a vele egykorú patinás plébániaépület esztétikai látvány. A dombtetőn álló Istenházához, a falut átszelő Szarvaskői útról széles lépcsősor vezet. A lépcsőktől jobbra is, balra is lépcsőzetes, parkként leírható gyepes felület – rajta egybefüggő hófehér virágzónyeg: az ezüstösen csillogó apró levelű, hófehér virágzatú fagyal. Az alsó szinten, a lépcsőktől balra: egyszerűségében is impozáns hősi emlékmű: Emlékoszlop, az első világháborúban elesett felnémeti hősök névsorával. A negyvenes évek legelején állította a falu elöljárósága, a bírói tisztet betöltő Korózs József és Bartha Elemér főjegyzősége idején. Az oszlop hátoldalán zászlórúd – a nemzeti zászlót nemzeti ünnepeinken vonják fel a tanulóifjúság és a szentmiséről érkező hívek részvételével. Köztük meglett korú és ifjabb utódok: felnőtt férfiak, nők unokák, dédunokák. Sokuk otthonában a szoba falán ott az egykor népszerű emléklap, kis barátom, Bíró Lajcsiéknál a Bíró apóé is, aki egy vágatát ábrázoló lovon ül, kivont, előrenyújtott huszárkarddal. A festett, bélapátfalvi köedény tárgyakkal díszes „első ház” (tisztá szoba) falának kiemelkedő ékessége.

A 18. századi késő barokk hangulatot idéző plébánia épülete egy rég elmúlt kor, a néhai falusi világ építészeti rekvizituma. Falai között olyan szellemi kiválóságok töltötték napjaikat, mint a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorában nyilvántartott s 1848-ban a szabadságharcban katonaként jeleskedő Balássy Ferenc plébános vagy éppen a falu mátrikuláját évtizedeken át mintaszerűen vezető Szepessy József. Az általa vezetett születési, házassági és halotti anyakönyv a 19. századi falu szociológiai spektrumának is becses forrása. A plébánia könyvtára a múlt század negyvenes évtizedében még európai műveltségről tanúskodó fólíánsokat őriz. A becses gyűjteménynek további sorsa előttünk ismeretlen.

*

Az iskola. A két és félezer lakosú településen négy iskolaépületben történik a tanítás a „magtári iskola” egyetlen tantermében a 4., a nagysori, még a 19. század első felében a tanítólakással egybeépítettben a 2., a hajdani árendás kocsmá iskolává avanszált két tantermében az 1. és a 3. osztályosok tanulják egyikben a betűvetést, a másikban a felsőbb fokú közismereti tárgyakat. A templom mellett az egy tantermes, ún. „felső iskola” falai között összevontan tanul az 5. és 6. osztály. A tanítói kar öt főből áll: Szele Mária tanítónő az 1., Inczedy László kántortanító a 2., Székelyné Sztrapkovics Mária a 3., Klaisz Gyula a 4., Maróty József az 5-6. osztály tanítója, illetve tanítónője. E sorok írója mind az ötnök tanítványa volt. Tekintélyük garanciája: szigorúság, következetesség, szaktudás, vallásosság, nemzeti érzület, példás családi élet, a falusi gyerek habitusa iránti empátia. A harmincas-egyvenes évtized fordulóján, majd a negyvenes évek első felében, „kezük alatt” végzetek számosan, kételyek nélkül, kellő alapismeretek birtokában mehettünk a közeli város középiskolaiba.

Tanintézményünk – lévén Római katolikus elemi népiskola – a keresztény szellemiség otthona, ami nemcsak a hittan órákon érvényesül, a tananyagot, a tanítói interpretációt is áthatja. Vallási türelmetlenség helyett józan tolerancia érvényesül nevelőink oktatási és nevelési gyakorlatában, ami nemcsak a világi tanerők, a hittant tanító plébános úr előadásainak is meghatározója. Magam, református mivoltom ellenére, padtársammal, az izraelita Hermann Imrével együtt, csaknem négy éven át, érdeklődéssel hallgatom a „Főúr” (a falu így titulálta 1918 óta itt szolgáló plébánosát) előadásait, amelyek bővebb változatát a hit-tankönyv gyanánt használt *Kis Biblia* történetei (ó- és újszövetségi történetek, példázatok) kínálják. Majd évtizedek elmúltával tudatosan bennem: bibliai ismereteim „ökumenikus” alapvetése lett e „fakultatív” szakrális kurzus. Későbbi tanulmányaim idején sokszor veszem majd hasznát. Nem kötelező, de vasárnapként mindig ott vagyok a nagymisén. Noha szövegét még nem értem, akusztikájával, zenei effektusaival a katolikus latin liturgia valósággal elvarázsol.

És milyen a tanítósors az egyházi fenntartású iskolában e békéből a háborúba forduló bő fél évtizedben? A kántortanító, Inczedy László, aki egyben az iskola igazgatója is, régi tanítódinasztia sarja. Nagypja Gárdonyi Géza osztálytársaként végzett az Egri Érseki Tanítóképezdőben, édesapja ugyanitt, aki Tarnaleleszen töltötte aktív éveit, s ugyanitt szolgált László fia is 1937-ig. Ugyanez évben a főhatóság (érsekség) támogatásával a felnemeti „iskolaszék” Inczedy László pályázatát azzal a kikötéssel fogadja el, hogy leleszi utóda a felnemeti származású, frissen végzett preparandista: Eged János legyen.

Az Inczedy család 1937-ben a legrégebbi iskolaépülethez tartozó tanítólakásban kell, barátkozzék a helyi viszonyokkal. A több mint százéves épület erősen leromlott állapotban lévén, a helyi hatóság s az iskolaszék egy új iskolaépület és tanítói lakás építése mellett dönt (1941-et ír a naptár). A „magtári iskolát” lebontják, s helyére három tantermes iskola épül, mellette egy modern tanítói lakás is.

A régi kántorlak helyén felépül a mindenkori igazgató-tanító, kántor szolgálati lakása. A kántortanítót – illetménykiegészítésként – ún. kántorföld is

megilleti. A hármás jövedelem a városi középosztálybeli tisztviselő réteg élet-nívóját biztosítja a családnak. (Inczédy László illetményét a VII. fizetési osztály besorolása szabja meg.) A család három gyermeke iskoláskorú. A legidősebb: László, az egri Tanítóképző, György, a középső a ciszterciták egri, a visszacsatolások után a premontreiek rozsnói gimnáziumának, Zoltán a helyi népis-kola növendéke. Inczédy László kántor úr első világháborút, krasznójarszki hadifogságot (1914–21) megjárta-megtapasztalt tartalékos főhadnagy. Orosz-orzági hadifogságáról gyakran mesél tanítványainak. A tragikus sorsú költő: Gyóni Géza s annak bátyja Krasznójarszokban fogolytársai voltak. Láta Gyóni szenvedését, mellette volt halálakor. A sors Inczédy főhadnagyhoz kegyes volt: a vörösök a fogoly tiszteket megtizedelték: Inczédy főhadnagy – lévén a sorban a tizenegyedik –: megmenekült. E néhány perc ezüsthajú ősz férfivá tette a fiatal hadifoglyot.

Inczédy László a szó legjobb értelmében vett „úriember”. Ezüstfehér haja, rövidre nyírt bajusza, a régi patriarchális világot idéző, kissé palócos ejtése, eleganciája, gesztusai, közvetlen modora a régi Magyarország intelligenciájának aurája.

Inczédy László „kántor úr” kiváló orgonista, komoly zenei jártassága kiemelkedő. György fia jóvoltából felnőtt koromban láthatom azt a kis „hangjegyzet”, amelybe az első hangjegyeket hadifogsága idején írta be, majd az évek múlásával számos komoly zenei mű (Bach- és Liszt-művek kottáit), de magyar nótákét, katona- és népdalokét egyaránt. A húsvéti szentmisén a falu fiatalságából általa szervezett és betanított kórus – egyebek között – Bach *János passiója* részletét adja elő. Felesége Visky Margit, középiskolát végzett hölgy, a Miskolci Felső Leánykereskedelmi Iskola első növendékeinek egyikeként szerzett érettségi bizonyítványt. Kiválóan zongorázik, komoly zenét is. Már felnőtt koromban, jóval halála után tudom meg: fiatal leányként menyasszonya volt a jeles felvidéki író (a stószai remete) Fábry Zoltánnak, aki korán felismert tudóbaja miatt állt el a házasságtól. Kapcsolatuk továbbra is baráti maradt.

Az Inczédy család Felnémeten 1942–43 fordulóján költözhet be az új kántorlakásba. Az összkomfortos épület kényelmes otthont, a kántori-igazgatói pozícióhoz illő miliót jelent az öttagú családnak. A kántor úr – miként felmenői és szintén néptanító testvérei – szenvedélyes vadász lévén, vadászterületet bérel az érseki erdőbirtok helyi pagonyában. „Úri passzió” – mondanák sokan, holott e szociológiai körben korántsem az. Vadászterülete van a faluban a jegyzőnek, a faipari üzem vezetőjének, a falu harangozójának éppúgy, mint több módosabb parasztgazdának.

A tanítói életpálya Inczédy László számára hivatás. Mit tanulunk tőle? Fegyelmezettséget, rendszereteket, udvarias viselkedést, tiszteletet az idősek, a szülők, a nők, a tanítóink, az államrendet képviselő személyek iránt, továbbá munkaszeretetet, hazafias érzületet, vallásos meggyőződést. Mindez szinte észrevétlenül érvényesül nevelői munkájában. Rendkívül szigorú, igazságos tanító: a megérdemelt „tenyerest” kivétel nélkül mindenki megkapja az óráközi

szünetekben elkövetett csínytevések miatt. Szigorúsága mellett dicsérni is tud. A falu népe tanítóként is, kántorként is nagyra becsüli. Tekintélye van.

Két népes tanítócsalád (az Inczedy és a Klaisz) évi jövedelme függvényében cselédet tarthat. Ne a korabeli bulvár történetek, regények, banális filmek, színdarabok „cselédlánya” típusára gondoljunk persze. A hajdani középosztály tehetősebb rétege körében természetes cseléd alkalmazása, egy népes falusi tanító család esetében is. Mindkét família háztartási alkalmazottja idősebb asszony illetve hajadon, aki nemcsak a háztartás vezetésében jártas, kellő élettapasztalata van, s nem a falu „legszegényebb” rétegéből való személy. Mondanám: félig-meddig családtagként van jelen közöttük.

Maróthy tanító úr távoli vidék, a Nyugat-Dunántúl szülőtte (eredeti családneve: Matics). Kőszegről került a faluba. Talán ez magyarázza a maga és családja zárkózottságát. A templom melletti „felső iskola” épülete egyben otthonuk is: a tanítólakás a tanteremmel egybe épült. A család négytagú: az idősebb gyermek, László, az érseki jogakadémia hallgatója, Márta az angolkisasszonyok intézetében tanul. A szűkebb környezet: takaros, tágas iskolaudvar, konyhakert, odébb az uradalmi magtárépületet övező gyönyörű fenyves. A másik oldalon a templom, majd a plébánia épülete zárja le az iskola előtti teret. Kissé szeparált „fellegvár”. Maróthy tanító úrnak a háború után ötödik elemistaként lehetek majd tanítványa. A környezet: az osztályterem is az ő pedantériáját, szigorúságát és műveltségét példázza. A falon történelmi eseményeket, személyeket (Honfoglalás, Mohácsi csata, I. Rákóczi György stb.) ábrázoló, tablószerű képek (országszerte ismert tanítási segédanyag a korban), a vitrinekben természetrajzi szemléltető anyag, földgömb, egy hatalmas szekrényben a leventemozgalom könyvtárának kötetei sorakoznak (köztük van Illyés Gyula *Petőfije* is!), s van itt harmónium, amely a korszerű énektanítást szolgálja. Aki a tanító úr „keze alatt” elvégzi az ötödik és a hatodik osztályt, bátran indulhat tovább tanulni a polgári iskolába és a gimnáziumba egyaránt.

Az iskoláskorúvá serdült gyermekcsereg a darázsiskola egyik termében ismerkedik a betűvetés, az olvasás és a számolás titkaival; ki nehézségekkel, ki könnyebben. Karácsony tájára aztán rendeződnek a dolgok: már mindenki tud írni is, olvasni is és számolni húszig. Mindez tanító nénink, Szele kisasszony érdeme, aki kitartóan, hallatlan türelemmel javíthatja botlásainkat, hibáinkat az írásban és az olvasásban. Fegyelmező eszköze, egy jókora fűzfavessző, a tanári asztalon pihen. Voltaképpen csak jelkép, hiszen szolgálatba sohasem lép, a fegyelmezéshez a Kisasszony emelt hangja is elegendő. Pedig népes osztály vagyunk 1940 szeptemberében: több mint ötven fő. Dél előtt is délután is van tanítás, csütörtök viszont szünnap – az ún. „ismétlősök” (már a 6. osztályt is elvégzettek) tanítási napja. Gazdasági, háztartási ismereteket tanul itt az elemi iskolai osztályokat már abszolvált fiatalság. Dél előtt nyolctól tizenkettőig, délután kettőtől négyig ülünk hátratett kézzel a padban vagy éppen a „díszítő sorokkal”, majd az ABC első betűinek írásával elfoglalva. A tanítás kezdetén és végén elmondjuk a három imádságot: Mi Atyánk, Üdvözlégy, Magyar Hiszekegy.

(Ez utóbbi nemzeti ima értelmét az 1938–1941 közötti években, a „revízió” részleges megvalósulása idején fogja fel a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, délvidéki tájakat csak a földrajzkönyvekből ismerő kisdíák.) Délután ugyanígy. Tanítás után zárt sorokban hagyjuk el az iskolát, a rendes utcai viselkedésért a „vigyázó” felel. A házi feladat – a „lecke” – már az első naptól jelen van otthoni teendőink között. A délelőtti-délutáni tanítás után, már otthon, olykor „rosszul esik” a feladat teljesítése. Ám a kötelesség kötelesség: „Ha megírtad a leckét, mehetsz játszani” – hangzik a szülői döntés, s itt nincs apelláta. A konyhaasztalon körmölöm a betűket, majd szótagokat, végül a szavakat. Karácsony közeledtével már mondatokat is. „Fogalmazást” írok a disznóölésről! Nem prózai remekmű, de a lényeg benne van. Valahogy így szólt a szöveg: „A disznót apukám leszúrja. Aztán megpörzsölik. Apu felvágja a hasát és kiszedi a beleket. A húsából hurkát meg kolbászt csinálunk. Meg disznósajtot is. Én a sült kolbászt szeretem. Este disznótor van. Sokat eszünk. A vendégek nótáznak is.”

Harmadik osztályban Székelyné Sztrapkovits Mária alias Bársika kisasszony a tanítónőnk. Szelíd szavú és hangú nevelő, fegyelmet ő sem a pálcával, élvezetes előadásmódjával tart. Tananyagunk természete is segítségére van: némi környezetismeret, egy-egy szép vers az olvasókönyvben, majd meg tanulságos, a magyar történelem fejezeteiből vett históriák színezik tananyagunkat. Élvezettel szemléljük Heves Vármegye Hely- és Vízrajzi Térképét, melyen szüleim korábbi lakhelye: Hatvan a világ végének számít képzeletvilágomban. Noha Szele kisasszony jóvoltából az *Egri csillagokat* már másodikként elolvastam, Bársika kisasszony Eger és falunk múltjának török kori epizódjait, fejezeteit élénk táró szóbeli interpretációi történelem iránti vonzalmam táplálói lesznek. A számolás és mérés iránti tartózkodó érdeklődésem ugyan nem erősödött, de nem is romlott, így a negyedik osztályba lépve – már a tanév elején – nagy érdeklődéssel elsősorban földrajzkönyvünket forgatom, amely Nagy-Magyarország és Európa geográfiájának foglalata. Sajnos, már nyakig benne járunk a háborúban, tanítás „negyedikben” van is, nincs is, Klaisz tanító úr katonai szolgálatot teljesít, a tanórák ellátása alkalmi helyettesítőkre hárul. Egyik nap repülőtishti egyenruhát viselő tanító úr ül a katedrán, máskor végzős preparandisták „helyettesítenek”. A földrajzkönyv ennek ellenére maradandó olvasmány számomra. Általa alakul ki első átfogó képem a történelmi Magyarországról, lakossága nemzetiségi megoszlásáról, az egyes országrészek városairól, a csonka ország és az elszakított területek természeti szépségeiről. Trianon tragédiája az élmény szintjén meghatározó gondolkodásunkban, miként az országgyarapítás: a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék visszacsatolása is. Számos család férfi tagja vett részt a hadműveletekben. Most még nem tudhatjuk: 1945 után nagy árat fizetünk majd mindezért.

*

Közművelődés. Idősebbek tanúsítják, de a plébánia „historia domusában” is nyoma van: a műkedvelő színjátszásnak hagyománya van a faluban. A harmincas

éveket megelőzően már a Boross-kántor is „rendezett színi előadásokat” – a szereplők a falu fiatalságának legjobbjai. Egy a harmincas évek közepéről való fényképen látható is egy kosztümös műkedvelő gárda. Az évtized második felében Maróthy tanító úr a műkedvelő színjátszás szorgalmazója, a darabok rendezője. A repertoár? Divatos népszínművek sora. Később, az évtizedforduló táján a falu kéményseprő-mestere, Szilágyi Mihály szervezi a műkedvelő csoportokat. Divatos kíván lenni: a népszínművek helyett a kor népszerű színpadi szerzőinek műveit „tűzi műsorra”, egyebek között Lampérth Géza *Veér Judit rózsája* című színművét, amely „representatív” előadásban kerül színre. A színvonal emelése érdekében korhű jelmezeket hozat Budapestről, s a társulat tagságát részben a falu intelligenciájának soraiból verbuválja, de bőven képviselteti magát a parasztfjúság is. A rendező maga Szilágyi. El kell ismerni: a *Veér Judit rózsája* a faluban sikerdarab volt. Egy hónapon át, hétfégenként négy előadást kellett tartani.

A faluban két ifjúsági szervezet működik: a KALOT és a Levente Mozgalom. Az előbbi célja a katolikus ifjúság lelki nevelése, de jelentős szerepe van például a korszerű mezőgazdasági ismeretek megismertetésében is – az Ezüstkalászos gazdatanfolyamot többen a KALOT sugalmazására végzik el, s az ott tanultakat – megvallottan – még téesz-tagokként is hasznosíthatják. A Levente Mozgalomban a részvétel 12–18 éves kor között országosan kötelező. Parancsnokuk tartalékos katonatiszt, falunkban Klaisz Gyula tanító úr, tartalékos főhadnagy. Az alaki kiképzés mellett sportversenyeket rendeznek, lövészeti gyakorlaton – lényegében katonai „előképzésben” vesznek részt. A mozgalom létrejötte köztudottan az ország katonai kiképzését tiltó trianoni szankciók ellensúlyozásaként történt. Az ország vezetése a szankciók érvényvesztése utáni időkre gondolva tényleges katonai szolgálatra alkalmas nemzedékeket kíván felnevelni. A falu fiataljai közül többen csinálnak katonai karriert: Eisenmann Domokos repülő-, Godó Ferenc ejtőernyős tiszt, Kovács (Gyuri) János a Magyar Királyi Testőrség tagja lesz, néhányan a csendőrség soraiban szolgálnak. Farkas Miklós a pápai ejtőernyős zászlóalj hivatásos katonazenekarának a tagja.

A falu korabeli lakosságának művelődési igényét könyvtára is tanúsítja! Alapvetése már a 19. század végén megtörtént, amikor a községi elöljáróság népkönyvtár létesítéséről döntött, amelynek állománya később a levente könyvtár törzsanyaga lett – kiegészülve a mozgalom által közreadott „Levente Könyvtár” köteteivel. A könyvtár „őre” tisztét a háború utáni megsemmisítésig Maróthy tanító úr tölti be.

Az „elektronikus médiát” a rádió képviseli: a faluban – becslés szerint – mintegy húsz készülék lehet – nagyobb részben az Orion Néprádió példányai, amelyen persze csak két adó: Budapest I. és Budapest II. fogható. Néha a köznép is élvezheti a műsorokat: egy-két család időnként az ablakba helyezi készülékét, s így szinte a fél falu hallgatja – főleg a zenés – programokat. Szól a cigányzene, a Mária Terézia Gyalogezred fúvószenekarának műsora, s persze a divatos slágerek is. Nincs velem egykorú gyerek a faluban, aki ne harsogná az Erdélyi,

a Délvidéki vagy éppen az Ejtőernyős Indulót – pontos szöveggel. A komolyzenei közvetítések sajnos jobbára elsikkadnak.

*

Közegészségügy. 1937-től a falunak helyben lakó körorvosa van. Dr. Érdy Gyula szombathelyi kórházi állását adja fel, s vállalja a vidéki orvoslás korántsem kényelmes gyakorlatát. Lakása, rendelője a falu közepén van, kőműves tulajdonosa által komfortosan megépített bérelt házban. A falunak Isten áldása Érdy doktor úr! Iskolatársamat, otthoni kezeléssel, súlyos csonthártya-gyulladásból, játszópajtásomat vérhasból gyógyítja ki, engem égési sérülésekkel kezel heteken át, majd meg tüdőgyulladásomat gyógyítja sikerrel. A nem életveszélyes sérülteket rendelőjében látja el. Ha vészhelyzet van, hívja a mentőt, s kórházba utalja a beteget. Ő a fogorvos is: kitűnően húz fogat, kezeli az ínysorvadást, s távolítja el a fogkövet. Jellemző, hogy a járványos gyermekbetegségeken kívül (vörheny, bárányhimlő, mumsz) súlyos járványhelyzet 1938–45 között nincs a faluban. A felszabadító szovjet katonák által behurcolt fertőző agyhártyagyulladásnak két gyermekáldozata van. A „morbus hungaricus” három családot sújt. Halálos kimenetelű fertőzöttség közülük mindössze kettőt érint. Egy család fertőzöttjei kivétel nélkül gyógyulnak.

A doktor úr nemcsak Felnémet, Szarvaskő, Egerbakta és Felsőtárkány körorvosa is. Hetente meghatározott napokon délután rendel a szomszédos falvakban, ahová két-három éven át csak kerékpárral juthat el. Tavasszal, nyáron, ősszel és télen páratlan elhivatottsággal látja el vállalt feladatát. Munkáját a körzeti védőnő segíti, aki viszont Felsőtárkányból kell kerékpározzon az említett falvakba, hogy a kor egészségügyi előírásai maradéktalanul érvényesüljenek. A „védőnéni” gyakorta megjelenik iskolánkban is. Kirívó rendellenességet sohasem talál. Mire figyelmeztet? A rendszeres fogmosásra, a napi tisztálkodásra, a kézmosás fontosságára, a fehérnemű rendszeres váltásának higiéniaiilag szükséges voltára, súlyos láz esetén – az orvos érkezéséig – a vizesruhakúrúra.

Dr. Érdy Gyulát az ötvenes évek elején Budapestre helyezik. Felnémet lakosága számára a budapesti Érdy-lakás éveken át valóságos „búcsújáró hely”. A felnémetiek bizalma Érdy doktor úr gyógyító munkája iránt határtalan...

*

A közrend. Lakásunk, szüleim fűszerüzletével együtt, az Eger-Vadna közötti főközlekedési út mentén áll. A lakás- és az üzlet ajtaját természetesen éjszakára mindig zárjuk, ám az udvarra, a „kiskapun át”, bárki bármikor bejöhethet. Tolvajlás, lopás az udvarról sohasem történik. Pedig a tyúk- és a libaól könnyen kinyitható. Baromfilopásra szakosodott tolvaj, de egyéb „kategóriás” bűnöző sincs a faluban. A „Lebújban” a mulatozó legények között olykor talán el-elcsattan egy-két pofon, de súlyos testi sértést okozó bűncselekmény sohasem történik. Nem mindig volt így. A harmincas évek első felében, korábban még inkább,

gyilkosság is történt – több ízben is. Az ok: helybeli legények, férfiak rivalizálása. A gyilkost vagy a súlyos testi sértést okozó személyt bírósági ítélettel lecsukták. A falu tudomásul vette. Az érdeklődésre: hol van az illető személy? A válasz mindig lakonikus: „Odavan rabnak.” Szabadulása után viszont vele szemben már érzékelhető a távolságtartás. Az a „börtönviselt” – mondják megvetően.

Változás 1937 után történik, amikor a vidék rendvédelmét szolgáló csendőr-őrsöt Felsőtárkányból Felnémetre áthelyezik. Az őrs épülete bérlemény, tulajdonosa Bíró Ferenc parasztagazda, hadirokkant, fél karját veszítette a harctéren. A modernizált tágas épületben az őrsparancsnok irodája mellett van a laktanya hálóterme, az udvaron levő melléképület egyik részében a személyi állomány „katonaládái” sorakoznak, a másik rész a konyha és az éléskamra. Az udvar végében kis félszer: ez a fáskamra. Az udvaron virágágyak, rózsafákkal, mellettük színes üveggömbök Példás rend mindenütt. Mivel minden őrs önálló, a konyhakert művelése, a tűzifa aprítása, az udvar, a virágoskert rendben tartása az őrs személyi állományának a feladata. A bejárati kiskapu éjjel-nappal nyitva. Az őrs tizenkét fő, parancsnokuk: Gulyás tiszthelyettes, kinek pusztája megjelenése tiszteletet parancsoló. Fekete csákó ezüst sapkarózsával, khaki színű zubbony, fekete pantalló vékony buzérvörös paszománnyal, fekete cúgos cipő, ezüst bojtos tiszti szablya. Kezén fehér kesztyű. Mellén az első világháborúban szerzett kitüntetések sora. Az őrs személyi állományának többsége hivatásos, csak egy próbacsendőrre emlékszem: ő Vaszil, alias Vadasi Imre, kárpátaljai ruszin fiatalember. Magas termete (valószínűleg a ruszinság hucul fajtájából való), jó fellépésű, elegáns férfi, a lányok szívesen fogadják udvarlását. Vaszil a gyerekekkel is szívesen barátkozik. Az őrs tagjai szüleim üzletében vásárolnak naponta, a Kenderesről átmeneti időre ide vezényelt Veres Lukács éppúgy, mint Vaszil, így szabad bejárásom van az őrsre. Pontosabban az udvarra, ahol Vaszil alkalmasint szívesen mesél nekem szülőföldjéről, Kárpátaljáról, ahol szép nagy hegyek, zöld legelők, kicsi faházak falvak vannak és szép népviselet, amely van olyan szép, mint a felnémeti menyecskéké. Az őrsről naponta indulnak portyára a járőrök, sohasem tudni, mikor indulnak és érkeznek, s mely irányba vagy irányból. Már ennek fegyelmező ereje van. Helybéli „intézkedésre” kisebb kocsmái csetepaté alkalmával kerül sor. Megszűntek a néha gyilkossággal végződő verekedések, a közrend helyreállt.

*

Az ünnepek. A falu lakossága hívő katolikus közösség. Mindössze hat család: három református és négy izraelita jelenti a felekezeti másságot. 1944-ig semmi sem zavarja e felekezetbeliek együttélését a katolikus többséggel. Osztály- és padtársam, Hermann Imre éppúgy elfogadott tagja a kis iskolai közösségnek, mint reformátusként jó magam. Máshol megírtam már: 1942-ben hamvazószerdán Hermann Imrével együtt térdepelek a felnémeti templom szentélyének lépcsőjén: „hamvazkodunk”. Süle plébános úr egy pillanatig sem kételkedik:

homlokunkra rajzolni barka hamujával a jelet: *Memento homo, quia pulvis est, et in pulverem reverteris*. A számunkra nem kötelező hittanórákon áhítattal hallgatjuk az ó- és újszövetségi történeteket a „Főúr” interpretációjában, amelynek intonációja is toleráns: mondanám, már-már *preökumenikus* szellemű. Imrét sajnos, 1944 őszén, örökre elvesztettük.

A nagy egyházi ünnepeket (Karácsony, Húsvét, Pünkösd, Úrnapja, Szent István király, a templom védőszentjének, Szent Rozáliának ünnepe) szertartásos készülődés előzi meg falu szerte. A tavaszi, nyári, őszi ünnepnapokat hófehérre meszelt ház, rendbe tett udvar, tisztára söpört utca várja. Az ünnepi szentmisén az egész család jelen van, a délutáni litániákon csak a lányok és az asszonyok. Úrnapján a szakrális szertartás reprezentatív része, a *processzió*, a körmenet. A szertartás a templomon kívül, Isten szabad ege alatt zajlik. Ilyenkor mintha a természet is ünneplőbe öltözne: A felkelő nap fénye arany palástként vetül a házakra, utcákra, a falu fölé magasodó templomra és tornyára. A patak vize ezüstösen csillog medrében, s a nemrég felújított makadám út kövei gyémántcsillogást hazudnak. Az ünnepi szentmisére s a körmenetre a falu apraja-nagyja készül. A hívek sokasága már fél tíz tájban elindul a templomba: férfiak, asszonyok, lányok egyaránt népviseletébe öltözve. A menyecskék fején „fékető”, a lányok hajában pántlika: fehér, piros, lila, rózsaszín, kék, kezükben hímzett zsebkendő és a gyöngyház fedelű, csatos imakönyv. A férfiak: öregje, fiatalja gombos lajbjiban, talpig feketében, ragyogó, gondosan „kisuvickolt” csizmában. Egyetlen szín kavalkád – a falu népeletének reprezentációja.

A négy úrnapj sátorban gondos asszonyi kezek az utolsó „simításokat” végzik, liliom bódító illata lengi körül az Úr alkalmi hajlékának e zöld levelekkel, virágerdővel ékes, a természet kínálta mását.

A toronyban megkondulnak a harangok. A mise liturgikus részének vége, kezdődik: a *processzió*. A „sumbellát” (baldachin) alatt, az ájtatos menet élén Süle tisztelendő úr a barokk idők óta őrzött, aranyszálakkal hímzett miseruhában, hófehér karingben. A monstancia aranya csillog a napfényben. A tisztelendő úr mögött, élén a templombíróval, az eklézsia férfi tagjai sorakoznak, majd a hívek sokasága: asszonyok, lányok, iskoláskorú gyermekek. Az Urat dicsérő ének szóval halad a menet az első sátorig, majd tovább. A negyedik sátor után vissza a templomba. A *processzió* e látványa, szakrális áhítata, atmoszférája még mindig, nyolcvan és egynéhány év után is, friss impresszióként él bennem.

Különleges ünnepi alkalom a falu életében szeptember 4., Szent Rozália ünnepe – a *búcsú* napja. Nemcsak szakrális, családi ünnep is, melyre a messzire szakadt családtag, rokon is hazalátogat. A háziasszony már „előtte nap” befűti a kemencét, sül a *kumpéros* (krumplis, tejfölös lepény – kelt tésztából), a pogácsa s a mazsolával gazdagított kalács. Búcsúnapján a mézeskalácsosok, cukorka- és törökméz-árusok mellett játékokat: simlabdát, játékpisztolyt, csecsebecséket kínáló vándorkereskedők sátrai sorakoznak. Jelen van a céllövölde, a hajó- és a körhinta is – a gyerekek nyelvhasználata szerint: a *sergő*. Negyvennégy őszéig zajlik így az ünnep – a megszállt Magyarország –, s falunk népe ez esztendő

„Rozália-napján” nem kíván búcsúba menni. Az ünnep szakrális részét (ünnepi szentmise) megtartják – noha valahol a vármegyehatárhoz közel már dörögnek az ágyúk. Milyen lesz a karácsony? Senki sem tudja...

*

A falu paraszt népének létmódja. A kétezer ötszáz főnyi lakosság nagyobbik hányada fölművelésből él – az egyes családok kisebb-nagyobb földterület birtokosai. A földtulajdon az 1–2 holdas birtoktól a 40–50 holdig terjed. Gazdasági cselédet még a két-három (40–50 holdas) „nagygazda” sem tart – földjét maga műveli családtagjaival, idénymunkára legfeljebb napszámost(okat) fogad. A közép- és kisbirtokos rétegnél is a családi gazdálkodás a gyakorlat, a betakarításnál (aratás, kukoricatörés, szüret) a közeli rokonság segít. A falu termőterülete összességében jó, nem kevés a magas aranykorona értékű földterület. Jó hozamú a búza, árpa, zab, kukorica, kedvező mennyiség terem burgonyából, takarmányrépából, zöldsztakarmányból (lucerna, lóhere, zabos bükköny). A faluban az utolsó békés fél évtizedben (az uradalmi állatállományon kívül) több mint négyszáz tejelő szarvasmarha, közel ennyi igás ökör van, igavonó ló úgy nyolcvan-száz körül. A kisbirtokosok egy része – lévén szociális körülményeik szerényebbek – ha igás ökröt nem tud tartani, teheneit fogja járomba, földjét maga műveli, sem szántáskor, sem a betakarítás idején nem szorul segítségre.

A tejelő szarvasmarha, igásökör téli takarmányozása hagyományos, gazdaságos is. Az árpaszalmát külön kazalba rakják, a szénát az istálló padlásán (padján) tárolják, a kukoricaszár a kazlak mellett kétébe kötve várja a téli hónapokat: ezekből lesz a szecska, amit a búza őrlésekor nyert korpával, törekkkel dúsítanak, s persze takarmányrépával. A disznó hizlalása is módszeres takarékosággal történik: a hízó kezdetben moslékot kap, tartalma: mosogatólé, a meghámozott burgonya héja s a vízben megfőzött, „malacnak való krumpli”, esetleg némi estig nem tárolható ételmaradék s kevés árpadara. Ősz elején bővül a „menü”: növekszik az árpa- és a kukoricadara mennyisége, majd végül jön a szemes takarmány: a kukorica. Karácsony tájára így gömbölyödik a mangalica, elérve olykor a 180–200 kg súlyt is. A faluban a sertésállomány évenként váltakozó, de a 150–200 körüli nyáj rendszeresnek mondható. Van persze, aki mellőzi a nyáját, „hízóját” otthon, „disznóólban” neveli-hizlalja.

Sokan tartanak kecskét, szemlélt időszakunkban mintegy 150–160 kecske megy a legelőre reggelenként zajos mekegéssel. Pásztoruk, az „öreg Zsoldos” nem helybéli, a falu fogadta fel, valahonnét az Alföldről jött. A kecskét tartók többsége napszámos, summás, de a birtokos gazdák is tartanak néhány jól tejelő állatot. Tavasszal a kecskegidák kelendőek (húsvét táján) az egri piacon.

Aprójószág (csirke, kacska, liba) csaknem minden parasztháznál van, eladásra is jut – Márton nap táján a városi piacon a hízott liba különösen kelendő. A konyhakertek a család zöldségszükségletét fedezik, de jut belőle a piacra is, miként a gyümölcsfélésegekből (alma, körte, cseresznye, meggy, kajsziparack, szilva). A tehenet tartó családok mintegy kétharmada több-kevesebb rendszerességgel

víz az egri piacra a tejet, túró, tejfölt. Számosan „kész helyre”, azaz éveken át ugyanazon vevőhöz (családhoz), naponkénti rendszerességgel. Nem lebecsülendő jövedelmi forrás! Nem hanyagolható itt néhány, a falu szociális körülményeire is utaló információ: a lakodalomra mindig „disznót ölnek”, néha borjút is vágnak s természetesen bőségesen baromfit. A kiterjedt rokonság megkívánja a „nagy lagzi tartását”, általában harminc-negyven „házat hívnak meg”, ami nagyjából száz-százhusz személyt jelent. (A faluban a három-négy tagú család jellemző, az „egykezés” itt nem divat!) A vendégek természetesen ajándékok sokaságával halmozzák el az ifjú párt: nagyméretű szentkép, zománcos konyhaedény, két-három pár tyúk, egri cukrászdában készült drága torta, díszes falióra, s természetesen a csaknem kemenceajtó nagyságú mazsolás „morván kalács” egyaránt a nászajándékok sorát gazdagítja.

Nagyobb mértékű bortermelésről Felnémeten nem beszélhetünk. Eger árnyékában – magasabb szakértelem híján – nehéz volna a verseny. Arra viszont még a két-három holdas gazda is törekszik, hogy legyen „egy darab szőleje” – úgy kétszáz-háromszáz négyszögöl legalább. Ezen megterem annyi, amennyi a következő szüretig elég a családnak, pontosabban fogalmazva a férfiaknak. Egy-két „nagygazdának” van az egri „Ráchegyen” is, a „Tárkányi határban” is kisebb-nagyobb ültetvénye, ők már adnak a minőségre is. (Asszonyaik, lányaik a „Gréberében” tanulták/tanulják meg a legszükségesebb tudnivalókat, de „met-szésre” már ők is az „egri embert” (szőlőműveléshez értő szakember) hívják. A többség szőlőskertjeiben meglehetősen „vegyes” a fajták spektruma: rizling, sasza, oportó, delavári, nova (!) és még isten tudja, hányféle tőke sorakozik egy-egy „csatornában”, ezért aztán a borok többsége nem éppen „bikavér” vagy „rajnai rizling” minőség. Fröccsnek viszont elsőrangú.

A falu földművelő lakosságának körében a mezőgazdasági eszközváltás már a húszas évek végén megtörtént. A szemlézett bő fél évtizedben egyedül a faborona képezi a feudális idők gazdasági eszköztárát. Faeke egy sincs, van viszont minden parasztportán vaseke az eketaligával, vasborona, néhány módosabb gazdánál ígás állat vontatta vetőgép is. A hajdani „nyomtatásnak” híre-hamva sincs. A faluban két cséplőgép-tulajdonos, van mindkettő benzinüzemelésű, ők a falusi lakosságot maradéktalanul képesek „kiszolgálni”. A cséplés megállapodás szerint történik, s minden gazdálkodó családnál „esemény”. A cséplőgép „személyzetét” – mint általában az országban a „bandagazda” verbuválja – létszámuk úgy tizenöt-husz fő. Az egyik „gép” benzinüzemelésű, „helyben járó”, azaz vontatni kell egyik portáról a másikra. A másik „magánjáró”, a cséplőgépet is, az elevátort is elvontatja. Az egyetlen gőzlokomobil, vagyis gőzgép csak az uradalmi majorságban dolgozik. Az elevátor megjelenése a kazalrakók munkáját könnyíti. A cséplés napján (napjain) a cséplőgép személyzetének étkeztetése a házigazda feladata.

A kukorica betakarítása a „kukoricatörés”: a csöveket kézzel törik le a szárról. A letört tengeri hazaszállítása többnyire ökrös szekérrel vagy lovas kocsival történik. Ha a gazdának nincs fogata, rendszerint egy rokon vagy a szomszéd

segít. Fosztása estéken át történik – kalákában. A kifosztott csövek tároló helye jobbra a padlás vagy az „ámbitus” – itt a plafonhoz rögzített rudakra akasztva. Majd minden gazdaságban van kukoricadaráló és -morzsoló, de többen a kézi morzsolásnál maradnak. A lemorzsoló kukorica csutkája kitűnő tüzelőanyag. (A kemencét viszont gallyfával vagy venyigével – Felnémeten „vinege” – fűtik fel.) A kukoricát kifejezetten állati takarmánynak termelik/használják, legfeljebb a „genge”, azaz gyenge csöveket fogyasztják főtt kukoricaként. A tengeri felhasználása szemes takarmány vagy kukoricadaraként történik. A disznóhizlalás fontos tápanyaga egyik is, másik is. Kukoricalisztből készült étek (ganca, prósza, görhe, málé stb.) nincsenek jelen a helyi gasztronómiában. A búzából a helyi malmok valamelyikében „első” és „fogós lisztet” „örletnek” („pitléltetnek”).

Termelnek takarmányrépát, sütni való és „isten gyallotta” tököt, valamint takarmányként felhasználandó fajtákat. Ez utóbbiak ősztől tavaszig fontos kiégszítői a szálas takarmánynak.

*

A falu népviselete rendkívül színes, a palócvidéken is egyedülálló. Az asszony-nép is, a lánygyermek is bő szoknyát, lityát (blúz), a lányok pántlikát, a menyecskék rendkívül díszes „féketőt”, később – ahogy idősödnek – piros fejkendőt viselnek. A nők nyáron „a ház körül”, de a „határban” is mezítláb járnak. Az egri piacra menve papucsot vesznek, ami viszont már a „hátyiban” tér haza – fölöslegesen ne kopjon a talpa. Az idősebb asszonyok ruházata fekete vagy sötétszürke, a fiataloké (a felső szoknya is, a litya is) színes: fehér, kék, „tüdőszín” azaz rózsaszín, a lányoké fehér. Divatos az olcsó „gyöngykaláris”. Az „ünneplő ruhához” illő lábbeli a vásároló suszterek készítette fekete „szanda” (szandál). Újabban – a módosabbaknál – egy-egy pár „lakkcipe” is feltűnik.

A férfiak viselete: fekete posztó csizmanadrág, lajbi és zakó fehér inggel és fekete kalap. Az ünnepi lábbeli a rámás csizma. Ez utóbbi életfogytig használható, a legjobb csizmadiáktól vásárolják. Csak vásár- és ünnepnapon, lakodalomban, temetésen viselik. A fiúgyermek tavasztól ősziig mezítláb járnak, ősztől tavaszig viszont felhúzzák a „kiccsizmát”. A gazdálkodó paraszt ember nyári lábbelije durva bőrszandál vagy papucs, „cajg” nadrág, sötétkék kötény, fejről elmaradhatatlan a kalap (nyaranta szalmakalap).

*

Az „infrastruktúra”. Van közvilágítás! Száz-százötven méterenként a villanypóznákon egy-egy 200 W-os égő világítja meg az útszakaszt. Működését a körzeti villanyszerelő ellenőrzi rendszeresen. Az udvarokban mindenütt ott a gémes- vagy kerek kút, tiszta, jó minőségű édesvizet adnak minden portán. Vannak közkutak is, utcánként két-három gémeskút. Szükség esetén Macsinka Péter, „messze földön” híres kútásó, garantálja a vízhozam szükséges mértékét s minőségét (tisztítás, mélyítés). Csatornarendszer nincs, de majd minden utcában

van vízelvezető árok, amit a főútvonalon az „útkaparó” (vármegyei alkalmazott) tart rendben, a mellékutcákban a háztulajdonosok. A Felvég és az Újsor úgy ötven-hatvan méter széles utca. A Felvég közepén a Cinca vize folydogál az Eger patak felé, amely nagy nyári záporok idején sem okoz gondot a közlekedésben. Sáros időben hiányzik viszont a járda, de a házsorok mentén „kitaposott” talaj, hamar szilárdul, gyalogos közlekedésre alkalmas. Az Egri út lakói előnyös helyzetben vannak: az aszfalton a gyalogos közlekedést nemigen zavarja a közúti forgalom (lovasszék, ökrös szekerek). A gépjármű forgalom elenyésző. A faluban autója csak az erdőfőtanácsos úrnak és Láng Sándornak van.

*

1941. Nem váratlanul, de nem remélt gyorsasággal, változások jönnek. Az első visszacsatolások eufóriája még hat, a legutóbbi: az erdélyi különösképp: az emberek bíznak a békében. Aztán jön a kijózanodás. Kassa bombázása. A fel nem robbant bombákon cirill betűk. Sokan bizonyosra veszik: szovjet repülőgépek támadták a várost. Az agresszió már a második: korábban a Budapest-Kőrösmező között közlekedő gyorsvonalot lőtte géppuskával szovjet felségjelű repülőgép. Kassa bombázását követően Bárdossy László bejelenti: Magyarország és a Szovjetunió között *beállt a hadiállapot*. Sokan ezt – tévesen – ma is hadüzenetként értelmezik. Még nem léptünk be a háborúba, de hamarosan eljön ennek az ideje is. Már behívók is jönnek, de a faluban az élet megy tovább. Azért a nyugtalanság, az aggodalom is tanyát ver – főleg a férfinép körében: be kell-e vonulni, s ha igen, vajon nekem is, és ha igen, mikor? Néhány nap s már a hadüzenetet harsogja a sajtó. A 20. könnyű hadosztály egri ezredének tartalékos állománya – egy zászlóalj – nemsokára a faluban várja az indulást a „Don-kanyarba”. A mozgósítottak (behívottak) között falubeli férfiak is vannak. Köztük Bíró János – játszópajtásom édesapja. Ő lesz a zászlóalj első hősi halottainak egyike – fogatával vonul be, s azzal együtt lesz háborús áldozat. Az 1943-as doni át-törés után már fagyásos sérültje is van a falunak: Mikó József mindkét lábát elvesztette. Hadirokkantként, de hazajött. Az itthon maradt nép e komor napokban is teszi a dolgát. Helyt áll szántáskor, aratáskor, csépléskor, a betakarítás idején. Dolgozik asszony, felnőtt lány, aggastyán, serdült fiúgyermek. Jönnek-mennek a rózsaszín és zöld „tábori lapok”, olykor egy-egy szabadságos katona is feltűnik. Aztán jönnek a gyász hírek is. A háború függvényében az életmód is változik. A boltokban csak „műrostos szappan” kapható, „orosz tea” helyett a szederlevélből készült „Planta tea”, s rumaromával ízesített, két decis üvegpalackban forgalmazott „Aromatea”. Szabályozott a cukor-, liszt-, sóellátás, déli gyümölcsöknek se hírük, se hamvuk. A nyolc-tíz éves gyerek még emlékezik: milyen volt a citrom, a narancs, a szentjánoskenyér, a vaníliarúd. Mára mindez eltűnt, miként a babkávét, a kakaót; az utóbbi helyett jött az „Ovomaltin” – ez a fertelmes ízű, ha jól emlékszem, olasz kotyvalék. A zsírfogyasztás helyett a napraforgó olajat népszerűsítik, bár a háború elején még marad a disznóölés – készülhet a hurka, kolbász, disznósajt, füstölt szalonna, sült az egész évre

való mangalica zsír. A tepertőből készülhet a disznótoros pogácsa. Később szűkül a kör, a hentesek és mészárosok csak „vágási engedély” birtokában vághatnak disznót, marhát. A közellátási hivatal mindenre figyel. A falu népe mindezt tudomásul veszi. Van ugyan sopánkodás, sóhajtozás, de elfogadja az idők parancsát.

1944. március 19-ig „párt” nincs a faluban. A német megszállás után, az Egerből ide költözött hentes: Huszár Antal kezdi szervezni a Nyilaskeresztes Pártot – sikertelenül. Nyilas karszalagjával, bilgeri csizmájában „feszít” a faluban, s „büszkén” is, hiszen – ő a falu mészárszékének bérlője – a nyilas főszolgabíró Polgári Páltól vágási engedélyt is kap. Volt-e közvetlen szerepe, vagy sem a helyi zsidók deportálásában, nem tudom, az viszont tény, hogy a nyár elején a négy zsidó család tagjait gettóba hurcolták. A Rusznyák kisasszonyok, az idős Mészáros házaspár, Klein Mihály felesége és fia, Gyuri s a népes Hermann család egyik napról a másikra tűnt el a faluból. Gulyás csendőr tiszthelyettes s egy idősebb őrmester már előbb nyugdíjazását kérte! Nem voltak hajlandók részt venni a deportálásban.

1944 októberében egyre közelebb dörögnek az ágyúk. A lakosság a falun belüli s a falu határában levő, jórészt a török időkből származó pincékbe húzza meg magát. Urbánfy erdőfőtanácsos s a főjegyző családotól Nyugatra menekül. Az intelligencia többsége a falu népével együtt a pincékbe költözik. Ki a Cigléd alá, ki a templom alatti óvóhelyek egyikébe. Édesanyámmal, nővéremmel az érsekség alsómajori, eredetileg gyümölcstárolásra használt pincerendszerben vertünk tanyát. Apám nem volt hajlandó a lakást otthagyni, csak az utcába érkező frontvonal elől megy át a szomszédék pincéjébe. Az első orosz katona Mikulás napján jelenik meg pincénk közelében. A törökdúlás, a cári ármádia 1849-es inváziója s a román hadsereg 1919-es garázdálkodása után a „felszabadtónak hazudott” Vörös Hadsereg és szegődött, kisstílusú kollaboránsai döntik romba mindazt, ami majd negyedszázadon át élhető valóság volt.

(Folytatjuk)

Ágh István

Siratók után

Kinyitja-e még irkámat az ihlet,
mint a rügyet a márciusi nap?
mikor reggelre kizöldell a kertben
korhadt kérgéből a gesztenyefa,

istenáldotta szárnyat leveleznék
a vegetatív létezés szerint,
boldog lennék, mint a parázna gerlék,
de arról már egy agg költő nem ír,

a siratónak síri csend a vége,
az életem gyászommal azonos,
mennél jobban eltölt a hiányérzet,
annál zártabb és üresebb vagyok,

mert amibe túlélve behaltam,
ahhoz minden más jelentéktelen,
és torz, amit a hírek elhallgatnak,
a hazugságnak szörnyű vége lesz,

már látom is a képzelt világvégét,
elmúlásom képében közelít,
az összes lény és vele minden érték
mint egy kifosztott otthon megszűnik,

a megrendülés sodra elragadhat,
attól még följajdulna ihletem,
de ha széthull az utolsó hasonlat,
már soha senki nem írhatja meg.

Diagnózis

Fölzaklatta barátnője halála,
s betegen egyre többször emlegette,
mint aki a végzetét benne látja,
és elsápadt nevétől megremegve,
a diagnózis rögtön őt idézte,
hogy ő is így, de tovább nem folytatta,
síri hangba foszlott a mondat vége,
valami rettenetes gondolatba.

Rátört a káosz háborodott sodra,
melyről hangok és szemek árulkodnak,
mintha már a túlvilágról szólna
elvékonyodva, porig alázkodva,
keze tartásán a megadás látszik,
hiába nézem szemben, már mögém lát,
én sem fogom addig előttem látni,
amíg ez a tüskés gyepű közénk áll.

Míg az orvos adta a diagnózist,
egyszerre ő vált attól áldozattá,
mint bumeráng, a szó visszacsapódik,
mondani és hallani ugyanaz már,
az eltorzult arc ráncai vetülnek
arcára, és a rémületre bánat,
aztán a szokott sajnálatba süpped,
holnapra már egy másik beteg várja.

Mindent megtettek, mégis menthetetlen,
mindig ugyanaz a megállapítás,
majd csak annyi, hogy szólítja az Isten,
egy éjszakára elnémul a kórház,
cserélődik az eleven a holttal,
csak az intenzív részleg fénye pislog,
valakit visznek, valakit behoznak,
ennyi történik, amíg meg nem virrad.

Aztán megint, s újabb versenyfutásra
kényszeríti a haldokló az orvost,
kifulladásig tartó rohanása
a végtelen folyosóktól visszhangos,
szívig hatol a gyógyítás kudarca,
ha oka van, csak önhibáján kívül,
hisz a beteget addig gyógyította,
míg holtan csúszott ki az ölelésből.

Látogatóban

bátyáméknál a Farkasréten

Földdé és gyeppe alakult család,
mintha nem lenne csont s hamu a mélyben,
ha átjövök a szomszédból, legalább
valami bennem belőlük megéled,

bár jövöm ott tátong a közelükben,
hol fél lábbal, mint mondani szokás,
beleléptem én is a gödörbe,
egy véletlen botlás és nincs tovább,

férj, feleség és egyetlen fiuk
úgy együtt, mintha hirtelen karambol
irtotta volna őket, egyszerre kimúlt
az ég és meghasadt a part alattuk,

elveszítették maguk, és nekem
hagyták, amit majd én is elveszítek,
nyomot hagytak, s mint egy üzenetet
dobták a Csendes óceán vízébe,

a sírt a divat cipői taposták,
újra gyújtván az ellobbant gyertyákat,
s míg a szeszélyes szél fújta a mantrát,
megmarad még egy ideig a látszat,

nem is tudják, hogy éltek, kik nem élnek,
nyomuk, ha van, a létezés salakja,
a hírt, hogy részt vettek a teremtésben,
a végső Alzheimer-kór veszni hagyja,

a legsötétebb emberárulás,
ha nincs Isten, s elmarad az öröklét,
megélni a kérészek pillanatát,
fölvillanni és kialudni tüstént,

kellünk, hogy értse valaki az egész
mindenséget, és tanúskodjon róla,
különben ez a mérhetetlen ég
vaksötét tudatlanságban forogna,

de marad-e személyünk, aki volt,
mert csak akkor folytatjuk odaát,
és emlékszünk, mikor egy nagy hajót
a Dunán együtt néztünk Óbudán.

Most éppen bottal

Mi vár még rám, hogy megtudjam, mi az,
amit valaki már elszenvedett,
most éppen bottal támasztom magam,
akár a bátyám, ő egy életet

sántított végig, én csak éveket,
s a keveset, amennyi hátra van,
ő is ilyen irigy tekintetet
vetett a járkálókra? míg olyan

gyors akart lenni, mint a többiek,
vagy türelmesen húzta az igát?
inkább föltartott fejfel ment tovább,
közülünk ki a szerencsétlenebb?

Mi legyen a koronával?¹

Mi a csuda legyen a koronával? A harcok utolsó szakában többször is hallhattam a kérdést, aztán úgy esett, hogy a rá adott válaszhoz is lett közöm. Nem is kevés.

Szemere Bertalannal kell kezdenem, kinél hiúbb férfi kevés találtatik; talán nőben se sok. Legyen hát ő az első kép, mit most megrajzolok; s fejében a magyarok szentnek mondott koronája. A helyszín Szögöd. Azon a tájon ö-vel beszélnek, nehezen érti őket a magamfajta, kinek nem születéstől sajátja a nyelv. Nem csak az alföldi pusztá kiégett kukoricatorzsai közt tévelyegtem tanács-talan, a fölcserélt betűk között szintugyan.

Szóval Szögöd és Szömöre. Fején a korona... Azt mondta, meglehet, kérte, de azzal a parancsolgató pattogással, ahogy katonákkal szokás beszélni, hogy fössem benne le. Mintha föl-kent király volna, nem belügyminiszter s miniszterelnök egy személyben. Igaz e két funkció együtt se volt több akkorra már a semminél.

Az előzményről elég annyit mondanom, hogy a kormánnyal együtt a koronát is föl-le menekítették. Volt Budán és Pesten, Szolnokon..., Debrecenben sokat s megint Budán... Nem gondolom, hogy vágyott rá Kossuth. A címerből is kivette, számára az volt fontos csupán, nehogy Bécs kezébe jusson. Nevetség tárgya lenne a detronizáció, ha az új király egyszer csak megjelenne fején a magyar koronával. Alul még tojásbéj, felül már korona? Ferenczke Józsika.

Szemere szállásán volt tehát a vasláda, benne a palástba bugyolált jogar, országalma, aztán a pallos (ami úgy fért be csak, hogy hegyét le kellett törni) s legfelül a korona. Levakarta ugyan az írást s a címerdíszeket, de sejtette, sokan tudják, minő kincs rejtezik az ág alatt. Szegeden tolongott akkor a menekülő országgyűlés java.

Lóródi volt még ott, Kázmér gróf, a külügyér s Házmán Ferenc, kik a külszobában őrködtek (s kártyáztak talán), hogy ránk ne nyissanak. Látszott, nem először teszi fejébe a koronát, mert előbb azt a sodorintott vendég-hajat tűzte föl,

OROSZ ISTVÁN (1951) Budakeszin élő képzőművész, rajzfilmrendező.

1 Részlet Orosz István Grimm Vincéről szóló regényéből.

amit a Barabás-féle litográfián is visel, tudván, így szélesül a homlok akkorára, hogy megtartsa a súlyos fejéket. Szemöldökéig csúszott ekkor is, s a csüngők vállát separték, de melle düledt, s honfoglaló ősökkel hivalkodott.

Fölvázoltam, heveny tollrajz, sietni kellett. Megfestem vásznon majd, olajjal s temperával nyugodt időkben – bízattam – a skicc alapján menni fog bárhol majd, s bármikor. Port szórt rá s mappájába tette. Hogy megőrizte-e? Ki tudja már? Egy rokonnál tán még meglehet. Hallom, most elmeháborodtan él, mondják épp a korona miatt, mit illetéktelen tett föl a fejére. Igaz lehet? Ezt én nem tudhatom. Vissza a kezdett történethez inkább!

A kapkodásnak délutánja volt. A koronás portré fölvétele után immár negyedmagammal ástuk el a ládát a nagyszalon alatti pincerészben. Ugráltunk és tüzet raktunk fölé, hogy eltüntessük a földhányás nyomát, majd a legnagyobb taposókádat cipeltük reá, tudván jól, a szüret úgysis elmarad. Aztán hajnalban, amikor az ásókat próbáltuk kilopni, egy kaszárnyából menekvő fehérccseléd csak észrevett. Nem hagyhatjuk itt, rendelkezett Szemere. Vissza minden, kiástuk, óborban lemostuk, szekérre raktuk, cipeltük tovább: Várad, Arad, Lugos, Karánsebes. Akkorra már mindenik nép futott. Jószerivel utolsónak maradtunk. Törjük össze – Batthyány Kázmér ezt hajtogatta, Lóródi meg, hogy vízbe kéne vetni. Egy éjszakánk volt, hogy döntsünk felőle. Akármi módon is, de Szűz Mária országában kell maradnia, szavalta Szemere, s könny gyűlt szemünkbe. Szép gondolatnak tetszett, holott tudtuk mindannyian, a határt átlépve lecsapna rá a legelső csausz.

Orsován szálltunk meg, ott a fogadóban toppant elénk Egressy, a színész s kísérőlegénye. Miként került oda? Hangos volt, hízelgő, erőszakos.

– Ugye mindnyájan láttak játszani? Coriolan?, Othello?, Macbeth is talán? Vagy Árpád ébredése? – Kezdte sorolni hőseit, új pózt találva mindhez, hátha eszünkbe jut miben tapsolhattuk meg egykoron. Ráhagytuk mindet, s rác bort ittunk vele; fekete muskotályt. Aztán Petőfit emlegette, kit tíz napja nem lel, holott a ház elé kötött lovakból kettőt miatta hajtott idáig.

– Megkímélt két szép, herélt deres. Uraságtokat tán érdekelné... mostan, hogy így esett...

– Megnéznénk – szóltam, magam számára is váratlanul. Értetlenül néztek rám társaim. Lóródi kapcsolt előbb, aztán Szemere Bertalan.

– Megnézzük, úgy bizony! Egy próbakocsizást csak megér.

Nyalka paripák voltak, való igaz.

– Ha késtek is velem, hogy kimentsék Petőfi Sándort Fehéregyház alól, nekünk még hasznunkra válhatnak – sügtam Házmán felé. – Tartsd szóval, édesem, ameddig megjövünk.

A vasládát egy kölcsönszekérre raktuk, s elébe fogván Egressy két lovát, elindultunk a Valachiába menő úton. Választottunk balra, a sűrű csalitban, vad komló s folyondáros növény közt, közel s Cserna-hídhöz egy elhagyott helyet, s két növendék fűz közt a földbe tettük, embermély gödörbe. Iszapos talaj, nem volt nehéz kiásni, mégis megizzadtunk vele. Végezvén a munkát sátrat hordtuk

a földhányás fölé ártéri faághulladékból, s a Pater nostert suttogtuk meghajtott fővel, egymást öelve. Amíg a három magyar egy új verset elszavalt – ... a sírt, hol nemzet súlyed el... én egy térképrajzot csináltam, hogy segítsen majd visszatárlnunk boldogabb időkben. Ha lesz olyan.

Szemere úr volt, főminiszter: nem alkudott, döllyfel fizette a kívánt összeget. Ha alkuszunk vagy részletekben adjuk, talán nem válunk gyanússá. Miközben legénye (Németinek hívták, ő is színész) kifogta a lovakat, Egressy valami ürüggyel hátrament, s fölkapván a pokrócot, láthatta nincs már a láda ott. Gallylyakból eszkábált vázt raktunk helyébe. Rögvest csizmánkra ugrott tekintete s látszott, hogy ért mindent. Színész volt, mégsem tudta rejteni a hirtelen tudást. Haj, szegény Yorick! – suttogta fondor rókaképpel, aztán nem szólt, nem kérdezett, de a sáros csizmák után arcunkat vizslatta, majd a saroglyát megint. Több volt ez, mint bármennyi szó s beszéd.

- Szúrjuk le – fogott galléron hajnalban, indulás előtt Batthyány Kázmér.
- Akkor az emberével is végezni kell – vetette közbe Házmán.
- Hát azt is akkor – vont a vállát a gróf.

Végül szavaztunk, s az én nememmel maradt meg élve a két komédiás. Mi volt az érdem? Ha tudja is a színész-lókupec, hogy Orsovánál lett elföldelve kincsünk, azt nem tudhatja, hogy hol pontosan. Nagy ott a környék, hatalmas senkiföldje a Cserna torkolatától föl az Allion-hegyig. A sár támpont lehet, de a Duna a Vaskapu előtt igencsak szétterül, mérföldek sáros árterét kéne ott ásókkal föl kutatni.

Mikor öt év után a koronát kiásták, úgy véltem mégis: ő az áruló. Hogy Egressy. És nem csak én hittem akkor úgy. Egy rövid év alig múlt, hogy a száműzetést föl adta, s hazatérve rögvest kegyelmet kapott, és állást is hamar. Vajon miért? Egy ország firtatta ezt, de válasz három éven át nem érkezett. '53 szeptemberében aztán, hogy a korona előkerült, terjedni kezdett róla: a júdás ő lehet. A gyűlölet miatt tarthatatlanná vált Pesten mint színész. Gróf Festetics Leó, ki akkor a Nemzeti Színház intendánsa volt, azon nyomban fölmondott neki. Mehetett isten hírivel.

Ó, Egressy! Mit írok róla még? A dagerrotip csináló. Amikor megtudta, hogy rajzoló vagyok, fölényeskedni kezdett legott, mondván a jövő a fényképészeté. A kézrajz végét papolta, s a festő mesterség halálát úton-útfelen. Ami kegyelmednek egy havi gürc, az nálam néhány óras procedúra csak, s a modellnek elég tíz percig mozdulatlanak maradnia. S ha tudná, mennyi pénz nyerhető vele! Hihetőn mondta, de hát színész volt, sőt az volt előbb. Pénzéességét mutatja a másik példa is, bár ebben én sem voltam büntelen.

Tudta, hogy híresen jól sakkozom, kifundálta hát, hogy pénzben játsszam, s azt is, hogyan, miféle fortéllyal vehető rá a helyi nép, hogy táblához üljön velem. Ez már Sumlában volt, első telünket töltöttük ott ('49 novemberétől '50. februárig), s itt volt, az örmény kávéház fölött első lakásom is. Három szobára öten jutánk, Házmán, Timári, jómagam s Egressy, kivel Németi is költözött. A magyarok zöme ismert már annyira, hogy ne sakkozzon velem, de lengyelt,

olaszt, pláne bolgárt és török efendit könnyű volt asztalhoz édesíteni. Ha az időjárás elviselhető volt, kinn a zsinagóga oldalán, ha ádáz, ez volt a gyakrabban, akkor a Glosz-féle casinóban adtam partikat. Az elsőt mindig Egressyvel, amit el kellett vesztenem, hogy kedvet kapjon néhány bámészó kibic. Két pengő forint volt a tét. Ha túl sokszor nyertem, és mérséklődött a fogadni vágyók hada, jött Németi, hogy legyőzzön, vagy újra Egressy, álöltözetben, álszakállt ragasztva, mindig más alakban, hisz azért volt színész. Galádság volt, mint oly sok tőle érkező dolog, de a szorultság rávitt, hogy éljünk ott vele.

A másik gyanú keresztjében Wargha volt. Teljes nevén Böszörmény Wargha István. Warghát kémnek tartanom nem volt nehéz, mert az emigrációba eljutó szóbeszéd is úgy tartotta számon. Bérspion; így ítélték róla tudtommal Pesten is, és a Kamarillából szivárgó hírek is igazolni látszottak a gyanút. De hogy jutott nyomunkra? Ott, éjjel meglesett? Túl egyszerű volna? Másra gondolni mégsem tudtam, amikor érkezett a hír, hogy megtalálták a kincsünket. Aztán, hogy többet megtudtam felőle, árnyaltabb lett a kép. Piarista növendékpap, jogot és bölcselmet hallgat a pesti egyetemen, tagja a Magyar Tudós Társaságnak, kamarai, majd minisztériumi fogalmazó. Kossuthal mint újdonsz kerül kapcsolatba, tehetségesnek tartja, és iparegyesületi aligazgatóvá üti. Alighanem ekkor hálózza be a rendőrség, hogy Kossuthot figyeljék általa. Egy ilyen könykvédős iratkukacról nehéz feltételezni, hogy ártéri zombokban leskel éjszakánként. Mostani tudásomból az következik, hogy inkább Kossuth az, aki felől a titok megfejtendő. Megesküdtünk ugyan, hogy életünk árán is őrizzük a korona titkát, nem osztjuk azt meg senkivel, de eskünk Kossuthra nyilván nem vonatkozott, neki elmondható volt, hogy hol ástuk el. Sőt: a kormányzónak el kellett mondanunk. Szemere vagy Batthyány mondhatta el, mindegy is a lényeg felől. Kossuth aggódott, hogy mások is tudomást szereznek az elásott koronáról, hisz Kempen von Fichtenstamm legfelső rendőrminiszter külön osztályt hozott létre, amely csak azt kereste, s próbaadásokkal lyuggatta át Havasalföld felét. Úgy határozott Kossuth, hogy beavatja legfőbb bizalmasát, Warghát, őt kérve meg, előzné meg a kincsvadászokat, s csempészné ki a koronát neki. Jobban nem is foghatott volna mellé. Már csak arra kell válaszolni, miért csak négy év múltán derült fény a titokra. A válasz egyszerű: Wargha is börtönben ült. Azért-e, mert vaj száradt fején, vagy hogy Kossuth előtt megbízhatóbbá mosdassák, azt én már nem tudom.

Naplót csak ritkán vezettem, s e memoárba is csak apránként gyűjtöttem össze, mi megtörtént velem. A fenti, Wargha-ügyről írt beszámolót sem tudja más, mint Nagyrévi nemes Mayerffy Sándor hajdani honvéd százados, kinek – őt meggyőzendő s a magyar ügy mellett megtartandó – '66 telén, midőn az amnesztiát emlegetni kezdték, leírtam mindent tizennyolc sűrű oldalon, német levélben. Elhamarkodtam volna? Az itt jövő passzus után Te ítéld, olvasóm!

Midőn a bujdosás évadja számomra véget ért, s pesti polgár lehettem megint, itt élő nővérem (jeles színésznő) beszélt egy orvosdoktorról, aki a Rákosároknál, a Sár és a Baromorvos utca környékén lakott, amit, mióta új világ van, Bodzafa

utcának neveznek. Ez a sánta kis ember azzal kérkedett, Paulinám szerint leginkább németül, hogy ő tudakolta ki, hol lett elásva Szent István Koronája. Az ő jelentése nyomán találták azt meg 1853. szeptember 8-ának reggelén az osztrák hivatalnokok parancsára áskáló oláh napszámosok vagy rác granicsárok. A megtaláló markát, kit Ion Morofinának hívtak, 15 dukát ütötte, az orvosét, hogy mennyi, nem lett nyilvánosságra hozva, de a Bodzafa utcai emeletes ház tizenkét üvegezett ablaka alapján ítélve nem kevés. A sánta doktor (nővérem leírása szerint görbe, csókaszín szemű, hegyes fülű, akár az ördög) szeptember 16-tól, péntektől vasárnap estig ott strázsált Budán a várpalota temploma előtt, ahol a Szentjobb mellett tétettek közszemlére a meglelt regáliák; s fűnek-fának dicsekedett mint sajátjával velük, kockáztatván, hogy lesznek némelyek kik leköpik miatta. Így tett nővérem is, mi nem kis bátorságra vallott a Bach-időkben.

- Egy sánta felcser? - Kacagtam rajta hangosan..., aztán meghűlt a vérem. De mondom, sor szerint idézve a párbeszédet, mit nővérkém jegyzetelt, mert én napokra néma lettem, s kezemben sem forgott a toll soká.

- Azzal hivalkodott, hogy a koronát...?

- Igen, azzal, hogy Ferenc József neki köszönheti.

- Honnan tudhatta volna?

- Kisázsziában élt mint számkivettetett.

- Na és? Százannyian vesztegeltek ott.

- Attól tudta ki, aki elásta, s róla térképrajzot készített.

- Attól ugyan nem, mert én voltam az.

- Akkor bizony kendtől jutott az imposztor s onnan a bécsi kopók fülébe a hír.

- Nevetnem kell. Minémű orvos az?

- Minémű? Hát biz mesmerista.

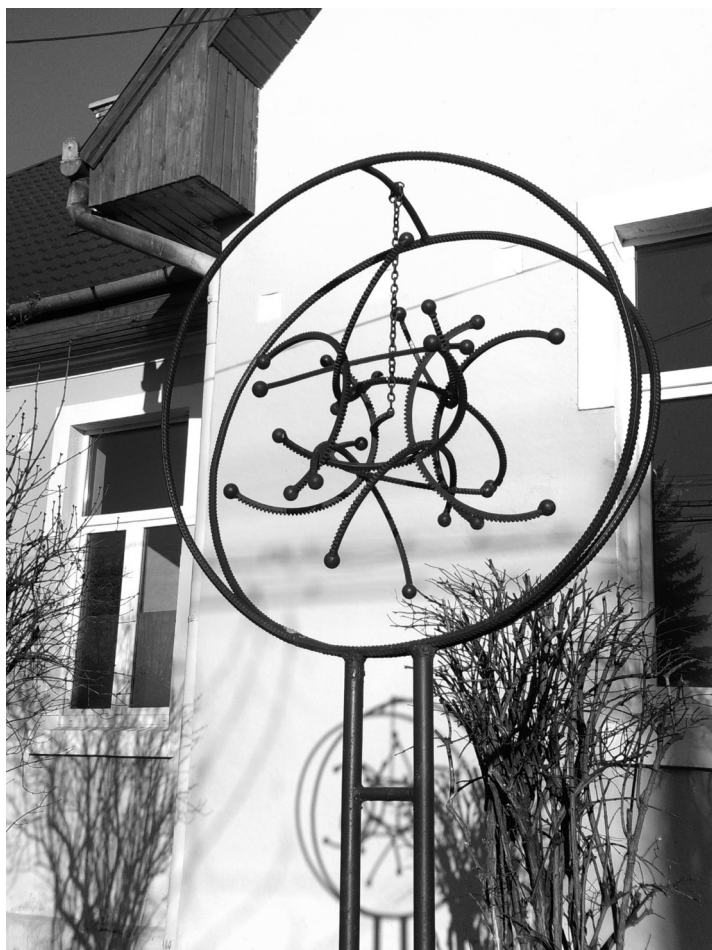
- Mesmerista? Az meg miféle szerzet? - E mondatot már kiszáradt szám ejtette ki, rekedt valék, a nyelvem görcsbe rándult, és hátamon jeges verejték szaladt. Ó tudtam már a választ; tenyérrrel zártam el Frau Schommer született Grimm Paulina violaszín ajkait, hogy jaj, ne mondja ki.

Gyógydelej. Magnetizmus. Mesmer Jakab kézzátét-iskolája. Így mondta, emlékszem, a hirtelen betoppanó orvos, akit a Bemhez, azaz Murad pasához rendelt török kuruzslók közé invitáltak, midőn nyilvánvalóvá lett, azok már nem képesek segíteni. Hogy honnan érkezett, nem tudta senki, s kérdezni sem volt rá mód s nem volt rá idő. Malária, elfertőzött sebek s a lőporgyárban szerzett salétrommérgezés; egyenként is végzetes lehet, de így együtt biztos halál. A doktor titkos delej-praktikája azonban néhány nap enyhülést hozott. Bem felült, beszélt, rendelkezett, sőt olykor sakkozott. Nem tűrt meg mást rajtam kívül, csak örmény nőápolóját és az új orvost. Az ismeretlent. Lassan játszott, s ha rá-rátört a fájdalom, a hipnózis újra segítségére volt. A többit megírtam; akik olvasták a *Pesti Naplót*, s benne Aleppói levelek címmel írt tudósításaimat - igaz név nélkül jelenhettek meg csupán - azoknak kevés újdonság maradt. Most mégis újra kell gondolni minden emlékemet. Legfőképp az orvos működését. A hőssel franciául beszélt, Monsieur Muradnak szólította, velem leginkább

németül. Magyar szót nem hallottam tőle biztosan. Latinra váltott, amikor a hipnózis fogalmát taglalta, Mesmer professzor spirituális módszerét, ami Hüpnosz, az alvás görög istene után alkotott név. Nem is valódi alvás a mesmeri, noha külsőleg hasonló nagyon, inkább mágnes-vezérelt transzállapot, melyben az illető kikapcsolja érzékszerveit, nem lát, nem érez, s később nem emlékezik, de kérdésre készséggel válaszol vagy olykor kérdezetlenül beszél el, mi benne felgyülemlett, s megkönnyebbül ettől.

Öt nap a haldokló díványa mellett. Ó hányszor nyomott az álom el; és mennyi volt ezek közt az orvos mesterkedése? S miket mondhattam el neki? Hajló hát, hegyes fül, sűrű szem. És persze sánta járás. Hogy ő volt az, immár kétségtelen.

Bocsáss meg, új hazám, ha szándékom ellen is, de elárultalak!

Mezei Balázs

Babits Esztergomban

„De mennél csúfabb mélybe hull le szolgálád,
annál világosabb előtte orcád.”

I

Utolsó voltál mindközülünk.
Hangod bejárja még barlangjainkat,
ahová visszamenekültünk
csontörülő sugarak elől.

Így élünk fél- s egész-sötétben.
Kívülről zaj szüremlik, ordítás
idegen mondatokba törve.
A túlparti népek sem értik.

Mi pedig lerobbant droidként
ismételgetjük érthetetlen
szótárak lapján megragadt
szavaid parafrázisát.

Visszatérhet-e hozzánk szenvedésed?
A Duna iszapszürke hullámain
felnőnek újra verseid boltívei?
Eljössz-e megint fuldokolva
hirdetni Kasszandrák lázálmaid?

Vagy itt maradunk mindörökre
föld- s vízszagú barlangba lökve,
hol évezredes korsók hevernek
pecséttel elzárt mélyükön
őrizve szétporló igéid?

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

II

Maholnap újra látni foglak.
Feltűnsz lebegve füst és víz felett.
Két csillagfény közé szorulva,
didergő farkas téli éjjel.

Rémlik, ahogy tekinteted
befutja a holdbéli tájat.
A nyirkos szakadék szegélyén
napnyugta üszke perzselődik.

Ez volt tehát találkozásunk
a süppedő útszéli sárban.
Nyelvünk beomlott, míg a némák
boldogtalan dalra fakadtak

s dalolnak most is. Összepréselt
két ajkuk füsthabot harap.
Mi meg fektünkben összebújva
jégtüskés sárba burkolózunk.

III

Hol marad igéd korbácsütése?
Keressük szavaid szórt maradékát.

Közben nevetés harsan: jó nekünk
eltaszajtvá attól, ami számít.

De ha ez így van, ki fog ismét
halálba fordulni öntudatlan

magát adva a végső szózatért
üdvösségünk csatakos reggelén?

Hová kerül torokszorító
lélegzeted megannyi buboréka?
Hová a szó, az üdvhozó,
feltámadó s feltámasztó
kihalt vasárnap hajnalon?

IV

Foszlik a fény kupolán szikrázva Garam- s Duna-vízzé.
Vaskapunál kanyarog s felvillan a lég Dobogókőn.
Egy központba szakad be a táj, hol az oszlop, az oltár
hívja megint szavaid új magasokba, Babits!

Itt vagy hát. Meggyújtva pipád könyökölsz ki az ablak
kőperemén, s elnézed az ég haragos sodrását,
nézed a gyöngé hazát, megbillent oszlopok árnyát,
s mit hoz a múlt, a jövő: látod a fényben alant.

Mit hoz a múlt: szavaid termálforrása kitarja.
Föld szakadékaiból sistergő mondatok árján
hirdeted itt mit e nyelv elmondani volt születendő
s szólt vele csillagosan Tompa, Petőfi, Arany.

Szólt vele mind, kik a múlt mitikus magasából
visszatekintve az emberi szót ihletni siettek,
megformálni erőt s alakot, hogy messzi jövőendő
korszakok ínségét oltani hasson ígéd.

Hasson benne a szó, Kárpátok mélyein alvó
roppant mennydörgés, mely feltör a földben, a fában
felszökik áprilisok jöttén lomb- s rügyfakadásban
s lankás dombok alatt emberi szóba szakad

s megszólal: magyarul. Táplálja az érc- meg a vízmély,
tölgyfák nedve a szertefutó csavaros gyökerekben
s téltemető, sáfrány, csillagfű, barka, kökörccsin
illata: felhabzó szüntelen emberi szó.

Szól vele Zrínyi, Balassi, Vitéz, szól Bajza, Kazinczy,
Vajda, Reményik, Fáy, Endrődi, Madách, Ady Endre,
Áprily, Jékely, Tóth, Dsida, Márai, József Attila...
Bennük a nyelvnek örök grammatikája dörög.

Mint alakulna jövőnk, látod ma is innen:
Fénylő sávban iramlík a víz, folyik egyre keletnek,
Esztergom dombháta alatt észak fele fordul,
hirtelen újra kelet fele tör, majd délre kanyargón
csendesedő hullámaival Szentendre felé tart:
így köti össze az égtájakat itt a vidék.

Egy ez a táj. Egy ország, nyelv, történelem, élet.
Egy az idő, amiben kivirágzik a som meg a vadmeggy.
Egy a fakó félgömb várkastély hajdani szirtjén:
ecclesiarum Hungariae mater et magistra.
Üdvösségre, *caput*, nyit ma s örökre kaput.

V

„Kurdul ki tud?” Kérdezte szinte sírva.
S utcára néző ablakánál
megállva visszafordult:
Hogyan lehet ma verset írni?

Gulag, Auschwitz, rendszerváltás után
romokban ember, táj meg utca.
Kiszórt szemét borítja meghitt
ösvényeink zezzúgait.

Tavaszi lombok rügyfelhőiben
egy arc mégis kirajzolódik.
Rád néz oly némán, szólni képtelen.
Mégis beszédes
parancsa: újra

tanuld meg az egyetlen nyelvet,
amelyet annyian felednek,
amelyben él, mozog, van
a lélek, mikor megfogon.

VI

A lélek, mikor megfogon,
önmagát istennek hiszi,
s bizony nem is csak képzeli,
hogy önmaga bizonyítéka.

Bizonyítéka minden még reméltnek.
A lélek örökös ígéret,
örök lélegzés virágzó almafán
nem múltó délután,

mikor megint kiülsz a padra,
s már nem figyelsz túlparti ágyúzájra.
Kínok közt élve érzed:
felfénylik benned Isten arca.

VII

Megnyílni ott, ahol
ragyog korai naplemente.
Nyelvet cserélni: innen
más lesz minden jelentés.

Mindegyik mondat, szó, bekezdés
csak arról szól, mi eljövendő.
Ígéretté formálva szózat
napfényre vár göröngy és szikla közt,

mely hogyha felsüt, ismét
megformálódhat minden gondolat.
Szavadhoz kötve vagy kötetlen.
Átűtsz minden barlangfalat.

VIII

Légy ma megint tévelygő ár, légy parttalan árvíz
hűtlen a régi szavakhoz, hú új szóhoz, a nyelvhez,
mely nem akar meghalni sosem, föltámad egészen
s hívja megint szavaid, hirdessék újra hibátlan
ritmusait szakadatlan idő táplálta zenének!

Légy ma megint tenger, mely Jónást partra vetette,
küldd el a hírmondót, ki megindul bottal a népes
völgyeken át, s ahogyan csak rossz hangszálai bírják,
szertekialtja az ég meg a föld közt: újra tavasz van!

Küldi jelét a jövendő egység óvta világnak,
melyben a rendet erény, az erényt a remény szava védi,
hit s szeretet nem fordul többé gyűlölet ellen:
tőlük a lélekerő el soha nem vehető.

Erre taníts most újra: legyen szó mondani mindig
próféták módján, költőként, bárhogy, örökké
felszabadítva a fényt, mely túlnő testi halálon,
s lesz, amit életed ír, régi sebünkön az ír.

Szólj! Térj hozzánk vissza! Segíts meglátni a jobbat,
látni a mást, mely a holtakat új életre segíti:
szót ad a némának, fegyvert a szelídnek: igéid
csillagképeivel ragyog itt éjente az égbolt.

IX

Érted-e végre, mivé szelídültünk
ebben a rettentő zuhanásban?
Látod-e röptöd megroppanását
leszedülésedet mindenek magasáról?

Vagy ha látod és érted is, hiába
kutatod azt, ami ezzel ellentétes,
mozgása nem abban teljesül,
ami a víz s a föld mélyére vezet?

A mélységben rejtezik valami
mindennél magasztosabb.
A fájdalomban a gyógyulás
csírája el nem rohad.
A halál méhében az élet
magzata éled.

Birka a fregolin

Égette a fejem búbját az augusztusi nap. Olyan volt a hegyek között húzódo völgyben a levegő, mintha kohók gőze áramlott volna bele. Tombolt a nyár. Borért jártam ki a völgybe, a rám hagyott telekre, annak kicsi pincéjébe. Édesapám halála után pár évvel még mindig annyi öreg bor volt a hordókban, hogy az újbort nagy nehézségek árán tudtam csak behordózni. Ezért az öreg és jól megérett pár éves borból vittem haza mindig egy-két marmonkannával. A megszűnt és jócskán savanykás bor ennek ellenére mindig elfogyott. Ittam és itattam is. Némi intelligenciával megáldott barátaim, ismerőseim is szívesen nyeldekelték óboromat. Meggypiros Zsigulival jártam ki a pincébe. Egyik utamon már hazafelé jól feltankolva marmonkannákkal a poros úton elem ült egy kutya. Dudáltam, terjegettem a kezemmel, de az eb csak nem akart távozni. A réten, az ősgyep tengerén birkák legelésztek. Kiszálltam a kocsiból, ráordítottam a kutyára. De nem történt semmi. Ott ült a poros dülő közepén, és csak morgott, nem támadott meg, de nem tágitott. A mező sudár hajlékában kökényes sövény húzott határt egy-egy mezőtérség közé. A kökényesből előtámaszkodott egy érdekes viseletben leledző ember. Őszült, borostás volt, szájából csutorapipa lógott.

– Jóember! Minek ordibál? A kutyám füle olyan, mint egy radar. Kilométerekről is hall mindent. Lehet, hogy maga süket? No, de teszünk valamit, mert Szem, a kutyám csak a birkákat őrzi. Talán magát és a kocsit is birkának tartja.

Majdnem megsértődtem, hogy ez az emberalkat lebirkázott, de a kutyát félrehívta, sőt megismertetett vele. Szem, a kutya egy puli-mudi keverék lehetett. A juhász – akinek a nevét sosem tudtam meg – elmagyarázta, hogy Szem csak a területet és a nyáját védi. A juhász kortalan alkata valahogy megfogott. Elkezdtünk beszélgetni a helyről, a rétről és az utolsó nyájról. Elmondása szerint ez már az utolsó nyáj, és itt a dombok aszalt púpjait már nem fogja a távolból vattacsomóknak tűnő legelő birkacsapat ékesíteni. Ő itt már az utolsó juhász, mint egy nagyon távoli történetben az utolsó mohikán. Valahogy szántam,

LÁSZLÓ ZSOLT (1963) Székesfehérváron él, költő, író. A *Vár* folyóirat szerkesztője. 2009-ben Vörösmarty-díjat kapott. *Függőhíd a semmiben* című novelláskötete 2022-ben jelent meg.

de nagyon érdekes volt minden, amit mondott és mutatott. Mivel szomjúságra panaszkodott, adtam neki egy marmonkanna hűvös bort. Megnyugtatta Szemet, és végre elindulhattam haza, elengedett a nyáj, a juhász és a bátran őrző Szem is.

A pince látogatása rendszeressé vált. Hazafelé a poros dűlőn Szem mindig elém állt vagy ült, vagy feküdt, de minden esetben elzárta az utat. Felismert, várta, hogy kiszálljak a kocsiból, kívánta, hogy kócos fejét megborzoljam, és maradék ebédemet felkínáljam neki. Az utolsó juhász ilyenkor mindig odabalagott hozzám, és eszmecserét kezdeményezett; javarészt ő beszélt. Sokat tudtam meg tőle. A rét, legelő életvilágát jobban ismerte, mint egy biológus. Az árvalányhaj, homoki nőszirm, virágos kőris tavaszi burjánzását eddig nem figyeltem, csak elfogadtam, mint egy gyönyörű látványt. A bíboros kosbor és ujjas kosbor és kővirág a sziklás csomók között, valamint a nagyobb esőzések után a vetővirág, ezeket mind-mind ismerte ez az utolsó juhász. A pincébe történő kijárássom módja átalakult. Odafele Szemet köszöntöttem, majd a rétet jártam át és fel a legelő birkák között. Valami nagyon isteni, valami nagyon teremtő és megnyugtató akaratú dolog volt ez. Hazafelé az utolsó juhász mindig kapott egy marmonkanna bort, Szem meg elfogyaszthatta a neki szánt maradékot. A hegyek meszes oldalában rubintra váltott a cserszömörce. A Vértes ilyenkor tetszhalált játszik, és ámulatba ejti a távoli szemlélődőt. Késő ősszel jártam hazafelé a szokásos boros-kontingenssel a meggypiros Zsigulival. Szem a szokásos módon várt, és az utolsó juhász is kitért elém.

- Tudja, maga világfi, hogy én és a kutyám is megszerettük magát? Elfogadta a dohányomat, és nagyon-nagyon meghallgatott. Nem nézett bolondnak sem. Tudom, hogy a növények és a tájjal kapcsolatos figyelmességeimből is átvett sokat, ezért fogadjon el tőlem egy ikerellésből kijutó birkát ajándékba, köszönettel a sok friss borért. De tudnia kell, hogy többet már nem találkozhatunk, mert elfogy ez a nyáj, és én is eltűnök innen, mint az utolsó juhász, és ezen az úton már csak Szem fog elkísérni...

Kaptam tőle egy cukorgyári papírzsákba gyömöszölt egész birkatetemet. Boldogan vittem haza, mert a birkapörköltet, birkagulyást nagyon szeretem.

Mit tegyek egy kb. 30 kg egész birkával? A kádba fektettem mint egy mosdatlan testet. Lezuhanyoztam a tusolóval. Aztán jött az ötlet. Fregolin felhúzza kezelhető lesz ez a birkácska, és ezt megtettem úgy, hogy a hátsó lábait a pataínyek között áthúztam, és a fregolira fölkötve felhúztam a kád felett. Előtanulmányaim okán a nyúzás könnyen ment. A zsigereket és a lehántott bőrt a cukros zsákba gyömöszöltem. A nyúzás és belezés véres tüneteit forró vizes zuhannyal oldottam meg. Több zsiros és használhatatlan rész a cukros papírzsákban landolt.

Érdekes, hogy ennyi népi és természeti meglátás után az ajándék birka a fregolin landolt, a népi, a természeti és az urbánus lehetőségek kettőssége a napi életben hogyan keverednek, hogyan keverhetők össze. Valahogy úgy éreztem magamat, mint a kettős honfoglalást felismerő kalandozó magyar. A birkát

feldolgoztam. A mélyhűtő megtelt. Az utolsó juhász és Szem valóban eltűntek az aszott rétről az ősgyepek gyöngyszemű kicsike aurájából. Még sokat jártam ki a hegyek közé borért, sokat voltam távol családomtól a megfigyelések, kalandok felismerése okán. Mert érdekes valamit figyelni és valamit igazán szeretni.

Szűkebb köreimben mindenki furcsállotta dolgaimat, mindenki utálta a birkát, a birkapörköltet. Hunniás gasztronómiámat megvetették, és a facebookon sem lájkolták megosztásaimat, senkinek sem tetszett. Hogy miért? A mai napig is csak találgatom. Annyi biztos, hogy ősmagyar étkezési szokásaim miatt a családi asztaltársaságból, vasárnapi családi ebédekből kihagytak. Nagyon makacssá tettek ezek a dolgok és a múltó évek. Kitartottam a birkapörkölt mellett.

A mosott ruhákat sosem hagyhattam másra, viszont azóta sem teregetek fregolira!

Hiába, a legendák így születnek...

Laci

Lacit, a hímet, igazán reményekkel és természeti varázssokkal megáldott lényt, ostromolták a nőneműek. Laci visszaélt minden udvarlási helyzettel és felkínálkozó nőnemű közeledésével, minden lehető alkalmat ki is használt, hogy páرزó hajlamait kiélhesse. Jól élt zöld környezetében, burokban született, de a vetélkedő hímekeket gyűlölte. Velük szemben csak támadó magatartást tudott tanúsítani. Ha választottjai közelében hímneműt látott, azonnal harci állásba helyezte magát. Bőrének színe megváltozott, szemei élesebbé váltak, és azonnal kész volt a harcra, akár egy életet kioltó párbajra is. Kész volt a megszerzett nőért mindent megtenni, mert uralni akarta. Laci hétköznapijn normálisan vegyes táplálkozást folytatott, egészséges életmódot élt. Tartotta magát, hogy szép, elegáns legyen, és ez egy jó darabig sikerült is neki. Nem tartott edzéseket, kondiba sem járt, de tudta, hogy a zöld környezet és a rendszeres táplálkozás a maga javára hajtja a malmot. Úzte a nőstényeket, és azok hagyták, időnként nagyon bedőltek neki, pedig nem voltak meghívások ilyen-olyan bulira, és nem voltak pezsgős vacsorák sem. De volt a természet, és jöttek a várt és nem várt utódok, akik Laciról tudhattak vagy sejtették jelenlétét az adott milióben (ökoszisztémában). Tisztában voltak azzal, hogy Laci nagyon jó apa, és utódai felneveléséről, ha kell, harcosan is és élete árán is gondoskodik. Laci utódait minden körülmények között és mindenkitől védve gondozta, de ivadékait egyedül nevelte föl, ehhez valami okból ősi módon kellett tartania magát. Gyerektartásra

már származási bizonyítékok miatt sem tarthatott igényt. Tanút hiába keresett volna ugyanezen okok miatt ebben a szétzilált világban bármire is, mivel származása okán kötelezve volt mint erkölcsös apa. Laci! Lacikám! Egy keddi napon elhalálozott. Miért pont kedden? Hát a szentek valamelyike biztosan tudja. Gyászoltam, és előéletét ismerve hajtottam fejet. A víz tetején lebegett felfújódott teste. Szemeit kiették már. Laci egy igazi sziámi harcosnal volt, akváriumom legendás lakója. Nekünk az igéből az mondatik, hogy „Porból lettél, porrá leszel...” – Laci vízből jött, vízben halt el, ezért lehúztam a vécében.

Burján-Gál Emil: Szent Miklós (Cyergyószentmiklós)

Kirilla Teréz

Láthatatlan lakóhely

A kényszerű változások érintetlenül hagytak.
Fekete cipőjű emberek kóboroltak az utcán,
vigasztalan szemgödrukben liliomok nyíltak.
Sosem karoltam át a vállad, hogy azt mondjam: Ne félj!
A járda fortyogó tócsái közt szédelegve,
a határokon túl, a világ titkos zsebébe bújtunk.
Nem féltjük egymást. Okos, szelíd állatok közt sétálunk.
Távolodó hangjukat hallgatjuk a csorgó esőben.
Estére sűrű köd teríti be a várost.

Válaszfal

A főtéri üzletsor vasoszlopai közt elgyötört
a vakító déli napfény, a kavargó, lármás tömeg.
Az utcaseprő ruhájára tapadt a tekintetem,
állhatatosan, legfeljebb a közeli folyó csöndjét
hallgattam volna még. A zsírfoltos szövet narancsszíne
és a szakadatlan hullámverés összhangja a világ
édenkerti szegletét rajzolta elém. Ott nem lehet
más nyom, mint az egyenetlen hófokon lobogó harag.
Az ismeretlen zsoltáros sötétségből táplált hangján,
a lelkek egymástól különböző forráspontja szerint:
miért ítélték halálra azt, aki nem gyűlölt senkit?

Tari István

Leemelt fedővel

Minden álszakállast,
minden körözést
kiolt, hogy így látsszék,
látsszék a sötét.

Verseken lobbantja
a Hold udvarát,
hordani kell díszét:
elvont maskarát.

Cenzorokat nyit fel,
moccan a szemét,
remegőkkel rímel,
érzi végzetét.

Mandics Gyuri nyolcvan,
fedőt emel éppen,
Teremtőhöz közel,
elgázolt reményben.

Kikelet csipeget

a sürgetett bosszúvágó
emléktáblájánál
egy termőág pattogó
rügyein jártatom
eszem a múzsás ágyak
nyikorgó túlzásba

TARI ISTVÁN (1953) Zentán született költő, író, műfordító, képzőművész. A Délvidéken, Óbecsén él. Legutóbbi kötete: *Csataképvversek* (képversek, grafikák, kordokumentumok. Kaposvár, 2020, Berzsenyi Könyvkiadó).

vitt bűgásával szépen
kiegészülten már
a zsarnokság virágzik
s a betolakodók
kiváltságait vadóc
szelek gubancolják

csilingelésükben
imáik zihálása

Bődül a zsákmány

viszik megint a magyart vágóhídra
hogy a többi nyelvehagyottságának
dadogó megverselésére bírja
mindaz mi éltetne újabb hajrákat

a tengert istenítő offenzíva
a déli jövevények világának
ujjongó hirdetése melynek pírja
magánmitológiákat hintáztat

fénylő kirakatokra hangolódó
kiáradásaival a hóhérát
dicsőítő áldozatok nyalósó

csillámait idéző kavargásán
már léted is izgatásnak minősül:
bődül az önmagát megszerző zsákmány

Virágnyelvre érzékenyít

már virágnyelvre érzékenyít
a vezérszopó satrafa
éjjeli pillangókkal kering
lázálmainak nappala

hatalmi tébolya még szelíd
hablattyal járó maskara
nyelvének nagy feneket kerít
a képmutatás jajszava

pojácák között ha széttekint
virul beteges hajlama
önmagát tünteti ki megint
róla szól újabb ballada

és gátlástalanul meglegyint
a baromfiól testszaga
már virágnyelvre érzékenyít
a vezérszopó satrafa

Mit csinálnak?

(Unokázós kitergető)

Mit csinálnak
a hasak?
Hasogatnak.

Mit csinál a
ragasztó?
Ragadozik.

Mit csinálnak
a dínók?
Ragadoznak.

Mit csinál a
légyfogó?
Fogócskázik.

Mit csinálnak
a legyek?
Legyezgetnek.

És a terek?
Mi jót is
csinálhatnak?

Semmi mást csak
örökké
teregetnek...

Kifut

lebegését utolérem
helye még tiszta fehérben
fölidézné nevetését
a piac forгатagában

kifut emlékére a tej

„Átsüt rajtad a holnap”

Beszélgetés a Gyergyószentmiklóson élő Burján-Gál Emil szobrászművésszel, költővel, szakíróval

SZÉKELY FERENC: *Gyergyószentmiklóson születél 1947. január 2-án, amikor Erdély még fortyogott: bizonytalanság, szegénység, nemzeti frusztráció, és érezni lehetett, hogy Székelyföldön szomorúan süt a nap... Mesélj a gyermek- és középiskolás éveidről.*

BURJÁN-GÁL EMIL: Plebejus ükapám házában születtem, aki a napóleoni háborúk és a kiegyezés között élt hatvan évet. Fia egyéves volt, amikor a budai alagutat kezdték építeni, ő már nyolcvannégy esztendő megélt, de lánya, apai nagyanyám, Kálmán Imre kortársa, 102 évig lehetett köztünk. Férje – Burján Tamás nagyapám – Ady Endrével járhatott volna óvodába. Óvodás koromból arra emlékszem, hogy szüleim, mikor mezőre mentek, leültettek a kisszékre, előttem volt egy konyhaszék, rajta papír, olló, színes ceruza, azokkal töltöttem néhány órát hazatérésükig. Apám egyik lánytestvérének ma is örömök egyik olajfestményét – ennyi volt a vizuális felkészítóm. Vakáció előtt kiállította az óvó néni a kézimunkákat, én pedig csodálkoztam, mi dicsérni való van abban, hogy a kartonra előrajzolt állati figurákat túvel körül tudjuk szurkálni. (Ez a pontokkal való rajzolás felbukkant még főiskolás koromban, amikor ollóhegygel megkarcolt vonalak mentén kartonokat hajtogattunk. Akkor egy falóra fogaskerekével íveket pontoztam, így homorú-domború felületű síkok keletkeztek.) Elemista koromban jött divatba a kollektivizálás, a tanító néni hazaküldött agitálni: ha nem egyénileg művelik a földeket, akkor eltűnnek a parcellák közötti felszántatlan csíkok, velük pedig az ott fészkelő rágcsálók is. Erre apám legyintett, amiből levontam a következtetést: mezsgye van, róla pedig eltérő tartalmú állításokat lehet megfogalmazni. Az egy valóság igazságára süttött másféleképpen a nap. Az akkor kollektivizált vagyónunkat máig sem sikerült visszaszerezni, az égi fény itt is fátyolos...

– *Elsőbben ki vette észre, hogy a te kezvedben másként áll az ecset, de még a toll is?*

– Hatodikos lehettem, amikor az gyergyóalfalvi születésű Ambrus Imre tanárt Gyergyószentmiklósról neveztek ki. Rajzkört szervezett, tanítgatott és felvételizni küldött. Hetedikben már marosvásárhelyi diák voltam. Nagy Páltól kaptunk olyan feladatot, hogy írjunk a megyei tárlatról. Bordi András *Erdőmunkás* című életnagyságú akvarellje tetszett meg nekem. Akkor szembesültem azzal, hogy külön lehet fogalmazni a kompozíció festőiségéről és az ábrázolt portré modelljének személyiségéről. Erre mondják, hogy együtt jár a mit és a hogyan, azaz: a jelenségi és a lényegi összefüggések, az ábrázolás meg a festői értelem. Nagy Pál irodalmi kört vezetett, amikor tanáraink, Bordi Géza és Péterfy

László felszólalásra jelentkeztek, visszafojtott lélegzettel hallgattuk őket. Középiszkolás koromban kezdtem verseket fordítgatni némi formaérzék-fejlesztés céljából. A szobrászatot a „mezsgye-tanulás” miatt választottam, mert az kézzel foghatóbb, tapinthatóbb, objektívebb kapcsolatot tett lehetővé az ábrázolásra kerülő modell és a portréja között, mint a festészet.

– *Marosvásárhely után következett Kolozsvár, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola. Meséj az ottani évekről!*

– Érettségi körül kezdtek megjelenni Bretter György cikkei az *Utunkban*; jó volt az óráira járni. Elsőéves koromban Földes László egy szemeszterben alkotáslélektant adott elő, közben be-bejártam a harmadévesek esztétikaóráira is, hogy majd, amikor minket tanít, tudjak kérdezni. Sajnos, ’73 januárban kikísértük a Házsongárdi temetőbe. A ’80-as években, kölcsönkaptam a korábban végzettektől a jegyzeteket, össze is állítottam egy kéziratra való szöveget; korábban Földes és Tóth Sándor is kiadták tanáruk, Gaál Gábor filozófiai előadásait. Salvanu Virgil ábrázoló mértant adott elő (ami vizuális logika), ezt a tudást kamatoztattam a műszaki rajzórákon Ditróban és Gyergyószentmiklóson. (Egy ditrói, de Gyergyószentmiklóson érettségizett diákom Budapesten bejutott az építészeti szakra.) Szobrásztanárom négy éven át Korondi Jenő volt, közben fél évig Kós Andrásról tanultunk kompozíciót. Borghida Istvánhoz jártunk művészet-történet-órákra. Amikor Budapesten beszabadultam a Szépművészeti Múzeum állandó kiállítására, s a termék közepéből szétnéztem, melyik falon vannak a vonzó s melyiken az érdektelen festmények, akkor láttam, hogy az előbbi csoportban levő munkák alkotóiról tanultunk, a többi akadémizmus volt. A gyakorlat visszaigazolta Borghida alapos tájékozottságát.

– *Első munkahelyed?*

– Két évig voltam tanár Ditróban, az elemiben és a középiszkolában.

– *És közben elkezdted dolgozni...*

– Diplomavédéskor megkérdezték: mit fogok később csinálni? Azt válaszoltam: valami olyasmit, mint Vasarely, csak térben. Megszidtak, hogy figurális diplomamunkámmal félrevezetem a bizottságot. Mintha ugyanaz kellene legyen az, amit tanítottak, azzal, amit alkotni fogok. Sikerült kitalálni a gömb-szimmetrikus mozaikkompozíciót, ezekből állítottam ki Kántor Józseffel Csík-szeredában, de az elvtársak nem kértek a tirannus születésnapjára összegyűjtött ajándékok közé ilyenfajta munkáimból.

– *Életrajzodat tanulmányozva láttam: 1987-ben munkanélkülivé váltál, de vártál valamire, ami ’89 végén el is jött...*

– Megjelent a szekuritáté fehér könyve, s a 333. oldalon szerepelek, mint aki műszaki rajz órákon sovíniszta eszméssel fertőzöm a diákokat. A megyei tanfelügyelőségen nem iktatták a kérvényemet, hogy engedjenek el a tanügyből. Feleségemtől (Gál Éva Emese költő – szerk. megj.) ugyanakkor dicshimnusz próbáltak kicsikarni; decemberben láthatatlanokká és telefontalanokká kellett válnunk, hogy lekéssük a januári születésnapra megjelentetett Omagiu kötetek szerkesztési szakaszát. Na, most lenne, amivel megszégyenítsenek!...

– Ekkor már valóban közeledett a kommunizmus vége, de még mindig ki akartak „rakni” valakit a főtérrre. Kit?

– A párttitkárok ízlésétől és megfelelni készségétől függött. Az *Omagiu* (Hódolat) című kötet viszont divattá vált, be volt „sorolva”, nem maradhatott el.

– Mindig igent mondtál a megrendelőknek?

– Nem panaszkodom, nem tolakodtak. Viszont meghívtak ’76–’78 között a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség – szerk. megj.) által szervezett parajdi alkotótáborba. Zömében vásárhelyi művészetisekkel jöttünk össze. Három nagyméretű domborművet faragtam a sóbánya falaira.

– Egyéni kiállításaid legtermékenyebb évei 1982-ben zárultak. Mivel „sértetted meg” őket, hogy azután már kevesebb munkát kértek?

– Van egy felszólító levelem a megyei kiállítás szervezőjétől, hogy gyorsan hozzam haza fémszobraimat, ilyen mondattal: „mivel alkotmányukat kiálló, hegyes vasak képezik, elhelyezésük szükségszerű megoldása következtében még balesetveszélyesek is”. A megyei lapban megemlítették, hogy kompozícióim „érdekes kísérletek”... Akkoriban írtam az esztétikámat, amit ’87-ben elküldtem a Kritériumnak. Két hétig vitte a posta. A ’89-es kiadói tervben szerepelt, de papírhányra hivatkozva nem került nyomdába. És összeollóztam a Földes-előadásokat.

– Mi a lényege a Földes-előadásoknak?

– Földes László három fejezetre osztotta a tudnivalókat. „A művészetek együtt rengeteg közös kérdést vetnek fel. Az esztétikát három nagy problémakörre osztjuk. 1. Az esztétikum, a művészet és a társadalom viszonya; 2. A műalkotás elemzése; 3. A művészet mint fejlődéstörténeti jelenség.” Némileg sajátos, azaz művészetspecifikus nézőpontot érvényesített, mert amíg a művészettörténet a hasonlókban mutatja ki a változásokat, az esztétika a teljesen különbözőkben keresi az azonosságot. „A különböző művészeti ágak közötti rokonság éppen a művészet sajátos voltában áll, ezen lényegi tulajdonságon belül azonban nagyon különbözőek. A művészetek közti különbségek esztétikai elmélete fontos dolog. Mindabban rokonok, amit specifikumként tárgyaltunk. Minden művészeti ág közös tulajdonsága: tárgyában emberközpontú totalitás; eszméjében a különosság fokán van; kifejezési formája a művészi kép.” Így kezdődik a második problémakör.

– Beszéljünk a szobrokról is. Hol található köztéri szobraid, és kit ábrázolnak?

– Sorolom: Gyergyószentmiklós főterén látható a három és fél méter magas Szent Miklós szobor, a gyilkostói Oltárkőn áll egy hétméteres kereszt, a város határában, a Gac oldal alá egy tízméteres, gerendából összeácsolt kereszt került a székesfehérvári honvédek tömegsírja mellett. Az örmény származású dr. Fejér Dávid portréja a régi kórház előtt látható. Gyergyóremete központjába, a helység szülöttének, Cseres Tibor írónak a domborműve került, a község katolikus templomában a Herczeg Ferenc által festett mennyezet-freskót újíttottam fel. Volt egy térplasztikám a város központjában levő szökőkútban, amit kidobtak, később a Szent Miklós-szobromra mondták ki három alkalommal a száműzetést – elköltöztetést főtérrendezés ürügyén –, majd minden ellenkezésem ellenére

szürkére mázolták. És ami hiányzik: 2006. augusztus 23-án benyújtottam egy kérvényt az RMDSZ-hez és az önkormányzathoz, adjanak helyet egy '56-os emlékműnek. Erre mai napig sem kaptam választ. S hadd mondjam el, néhány éve tanácsi határozat nélkül vágták ki tőből egy öt méteres csőgömb kompozíciót a Virág negyedben. (Egy Szentpéterváron atomfizikát végzett kollégám számította ki, hogy milyen szögben kell összehegeszteni az egyenes csöveket, hogy szabályos gömböt alkossanak; ez lehet a Vasarely műveire utaló térkompozíció. Világpremier a maga kategóriájában.) Esetemben az önmeghatározás: „ez a democsokrácia lebuktatandók mázlija” teljes színpompájában nyilvánul meg.

– *Ne feledjük el, hogy te a Figura Stúdió helyi színház díszlettervezője is voltál; mikortól datálódik kapcsolatod a színtársulattal?*

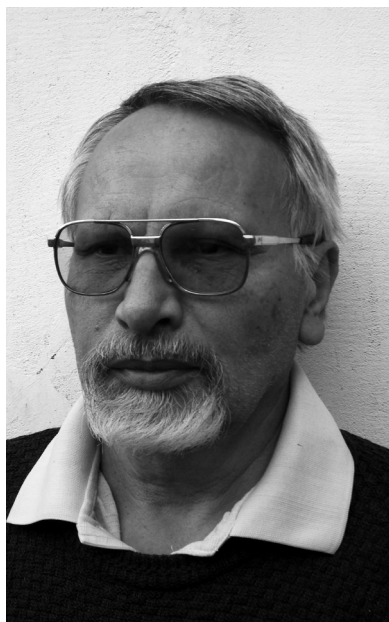
– Egyoldalú vonzalom volt, amit elszabotáltak. Aztán 2002 januárjában lapátra tettem; munkanélkülként a Tanulók Házához nyújtottam be kérvényt, hogy tanárkodjam. Ideiglenes kinevezésemet érvénytelenítették, akkor kezdődött szobraim kálváriája is. Máig tart megörökölt földjeim visszaadásának huzavonája, amit azal tetéznek, hogy a jó helyen levő és általam visszaigényelt területeket másoknak mérlik ki, a beerdősödött területeket pedig tarvágással intézték el. Feleségem grafikus, kilencöttes költő, 2004-ig a *Romániai Magyar Szó* tudósítója volt, három interjú miatt egy „fenyveskező” patrícius 2001. januárban beperelte becsületsértés címén. Pert nyert, mégis kipenderítették az újságtól, a Vaskertes iskolában oktatott, s megbuktatták óraadásból, hogy ne lehessen kinevezett pedagógus. Ennyi megpróbáltatást a szekuritáté sem talált ki ellenünk! Ha visszakaptam volna az eladható területeket, több szobrom lenne. „Csutakerdóm fekete, / ködruhás kísértete / leng »sohamár« szobraim / seholtalapzatain.” És kézirataink sem halmozódnának...

– *Valahol olvastam, hogy a szobrász, amikor egy nagy történelmi személyiség szobrát készíti, az arcmását formázza meg, mert a „kép” a domináns elem, a többit csak hozzáadja saját énjéből. Te hogy vagy ezzel?*

– Itt is muszáj érvényesülnön a két fő szempont: a mit és a hogyan. Az ábrázolt személyiség egyedisége és a szobrászat általános műfaji követelményei kell ötvöződjének. Saját szubjektivitásommal ezt szolgálom. Így válik a látvány művészi képpé.

– *Térjünk át irodalmi munkásságodra. Szinte annyira vagy elismert képzőművész, mint elismert költő és filozófus. Mikor írtad első versed, tanulmányod?*

– Középsiskolás koromban fordítottam egy kötetnyi verset; egyik kéziratpéldányom a bukaresti földrengés idején (1977) tűnt el, a másikat, egy sokak

számára nem szimpatikus szerkesztő „veszítette el”. Viszont az elismertségemmel van egy kis bibi. Amikor kiderült, hogy a főtéri szobromat el akarják költöztetni, még a helyi plébános sem nyilatkozott. Amikor Hargita Megye Tanácsa támogatta az esztétikakönyvem megjelentetését, két megyeközpont egy-egy nyomdája utasította el a kivitelezést. Ez akkor volt, amikor kiderült, hogy én vagyok a szerző. Csak a Magyar Elektronikus Könyvtár „fogadott be” néhány kéziratot. Köztük van a Váci Mihály költészetét elemző tanulmányom is. (Talán nem áll messze Szilágyi Domokos Arany János-, és Lászlóffy Aladár Szabó Lőrinc-monográfiájától.) Szegeden jelent meg a költő születésének 90. évében; egykori diákomnak, dr. Pál Elemérnek és kiadójának maradok érte hálás. És Beke Sándornak, aki az *Erdélyi Tollban* közölt részleteket Fülep Lajos munkásságát elemző tanulmányom bevezetőjéből. Következik a verstermés, ami interneten is olvasható.

– *Akkor összegezzünk: nálad párhuzamosan halad(t) a képzőművészet-pedagógusi pályafutásod, költői-lírai gondolataid versbe öntése. Hogyan sikerült az egészet egységes harmóniába terelned?*

– Mivel elméleti okoskodásaim központjában az esztétikai valóságok állnak, azok pedig társművészeteken átívelő törvények, nincs úgynevezett törés a különböző területek között. Váci-tanulmányom hozadéka: verseim líraisága körvonalazottabb lett.

– *1990 után szinte minden évben jelent meg egy-egy írásod a Korunkban. Milyen a kapcsolatod a kolozsvári folyóirattal?*

– Korunk-béli jelenléteimet Aniszi Kálmán segítette, később Kereskényi Sándor, a Hétnél pedig a 2015-ben elhunyt Adonyi Nagy Mária figyelt fel rám. Közben összegyűlt egy kötetnyi próza, vers, kiállításokkal foglalkozó cikk.

– *Tudom, hogy feleséged is képzőművész, befutott költő, szerkesztő. Szokatatok egymásnak tanácsot adni, egymás alkotásait véleményezni, építő gondolattal segíteni?*

– Természetesen. Festő-költő lányunkkal, Enikővel sem kivételezünk. Neki 2016 végén jelent meg első kötete, főiskolás éveiben tizenkét Picasso-repró festői értelmét, plasztikai jelentéseit fogalmazta át alanyi lírává. Megemlíthetem egyik művészeti osztálytársamat, a Borszéken élt és költővé vált Kamenitzky Antalt – tavalyelőtt késő ősszel bekövetkezett halála napjáig tartottunk versdiskurzust.

– *Két bejelentett találmányod van, melyek ezek?*

– Másfél. Az első: három öröknaptár; 1985-ben „ártunk és ormányunk” nem nyomtatott a következő évre naptárt, magamnak kellett januárban rögtönözni a tanterv elkészítéséhez egy naptárfélét, aztán ezt kezdtem el tökéletesíteni. Ennek következtében van egy nyolcszáz évre, egy ezerkétszáz évre és egy száznegyvenkétezer évre szóló változat. Egyik barátommal közösen egy műszaki témát találtunk ki. Mostanában fejezem be egy másik találmányomat: olyan napóra lenne, amely követni tudja napra pontosan a Nap állandóan változó delelési pontjait, amelyek évente egy nyolcast rajzolnak ki az égen. Biztosan kiröhögnek ezért is az önkormányzat emberei...

– *Korábban beszéltünk Földes Lászlóról. Milyen emlékeid vannak róla, mennyire aktuálisak az ő gondolatai?*

– Stefano Bottoni történész jelentetett meg egy tanulmányt az '56-os forradalom erdélyi kihatásairól, miután megtalált egy 1958-ban magyarul írt feljelentést Földes László tevékenységéről. A feljelentés nyomán a kommunista párt évekre megvonta tőle a közlés jogát. A *Hét* 2005-ben indított véleményháborút a Földes-ügyről, próbáltam hozzászólni, amiből ezt-azt idézett a szerkesztő, aki korábban elmismásolta a versfordításaimat. Máshol sem akadt lehetőség, hogy nyomdafestéket lásson. Ahogy Földes László nem közölhetett tíz éven át, úgy a róla megfogalmazott véleményem sem jutott nyilvánosságra. Földes László a társművészetekre egyaránt érvényes esztétikai valóságok ismerője volt, a szépirodalomra vonatkozó alapgondolata pedig a Schiller által 1794. augusztus 23-án Goethének küldött leveléből olvasható ki. Ehhez a vonulathoz tartozott az 1885-ben született Fülep Lajos is. Fülepnek mai napig vannak értékelői, Földessel csupán magam foglalkozom.

– *Mikor jött ki a kötet?*

– 2021. szeptemberben jelent meg az FFX nyomdában, Gyergyószentmiklóson. Egy 312 oldalas kötetről van szó, amelynek címe: *Földes László esztétikai előadásai*. Tudnunk kell, hogy Földes 1922-ben született Aradon, Budapesten és Kolozsváron járt iskolába. Egyetemi tanársegéd, lektor, 1956-tól az *Utunk* főszerkesztője, majd 1970-től *A Hét* helyettes főszerkesztője volt. Mint mondtam, jövőre lesz 50 éve, hogy elhunyt. E kötet fülszövegéből idéznék egy Bretter György-mondatot: „Erdélyben csak addig marad meg a magyar kultúra, amíg minőségi alkotásokra törekszünk.”

*Széptant írt-e más is
erdélyi megyékben?
Mégis Mikolánál
távolabb nem értem.*

– *Egy másik tanulmányodban Váci Mihály költészetét elemzed Túlzás a szép címmel. Kérlek, foglald össze a Szegeden megjelent kötet üzenetét.*

– Ebben is az esztétikai valóságokra összpontosítottam, azok jelenségi és lényegi kettősségére, azaz: a mit és hogyan dialektikájára. Könnyű dolgom volt, mert Váci a legköltőibb költőnk, alkotóként ő mondott alapvető, megfellebbezhetetlen igazságokat az alkotó folyamatok törvényszerűségeit leíró művészi általánosításról. Munkássága hagyományteremtő lehetne.

– *Szinte három éve, hogy Enikő lányod, a szintén festő, költő alig 36 évesen itt hagyott...*

– Eltelt ennyi év és még mindig nem tudtam festményeivel illusztrált verses könyvét kinyomtatni. Post mortem dekódolható sorok is vannak benne: „Olyan egyedül vagy, hogy átsüt rajtad a holnap.” Festményeinek férfias kontrasztjai mostani tudással feltépett lelki sebeknek tűnnek. Egy másik könyvecskéje is olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtárban. Ha egy hegymászó balesetet

szenved, emléktúrákat szerveznek tiszteletére, lányom Mont Blancja az elektronikus könyvtár...

– *Milyen elismerésben részesültél az elmúlt években, minek vagy tagja?*

– Elsősorban a szekuritátét túlszárnyaló „fenyveskező” patrícius csapat részesített nem kívánt „figyelemben”, amiről mondtam már néhány szót korábban. Tagja vagyok a Magyar Írószövetségnek. Elméleti munkáim fogadtatása hézagos. Nemrég sikerült egy családi honlapot nyitnunk, azon vagyunk látogathatók. Köteteink fel vannak téve a Magyar Elektronikus Könyvtárra. Íme néhány elérhetőség: <https://mek.oszk.hu/19900/19965>; <https://mek.oszk.hu/07100/07124>.

– *Váratlanul ért feleséged, Gál Éva Emese 2022. december 11-én bekövetkezett halála. Készült erre a távozásra?...*

– Teljesen váratlanul – 48 órát vészelt át nyitott gyomorfekély-műtétje után – hunyt el. („Perforált gyomorfekély dönti el, hogy élj – ne élj.”) Lányunk halála után három év, nyolc hónap és hét napnyi gyász vett rajta erőt. („Három év, nyolc hónap, hét nap / gyász után ravatalé vagy, / hangszer-tested néma dallam, / versedet kell visszahalljam, / vagy »magadtól elmenőben«, / mindörökre Enikőtlen.”) Naponta kijárt lányunk sírjához imádkozni. Ott felejteti családunk három évtizedes terrorizálását. („Kultúránkkal inadekvát / fenyveskező gőbé szekták / bölcsesség vas-foga megrág, / szálkát látunk, vagy gerendát.”) Kultúr-kannibalizmus fellegvárává magasodott szülővárosom. („Káinhorda elefánt-csont tornyunk békéjére ráront.”)

– *Mit hagyott a fiókban, ami nem jelent meg, és posztumusz készülsz kiadni?*

– Húsz éve összeállította kilenc kötetéből *Fonák szivárvány* címmel válogatott verseit. Balázs Tibor (1958–2017, erdélyi származású költő, könyvkiadó – szerk. megj.) pályázott ötvenedik, majd hatvanadik éves korában, nem kapott támogatást. Szerette volna Erdélyen kívüli olvasóit megajándékozni. Frissebb verseivel kiegészítve fogom magánkiadásban itthon nyomdába küldeni, Bertha Zoltán értő-értékelő előszavával.

– *Volt Emesének valamilyen álma, amit nagyon szeretett volna megvalósítani, de erre nem került sor?...*

– Meg szeretett volna szabadulni a riportjai miatt ellenünk indított hadjáratától (az *Előre* majd a *Romániai Magyar Szó* gyegyószentmiklósi tudósítója volt – szerk. megj.). Háromtagú családom valamikor egy művésztábor-féle volt: három képzőművész, három költő, egy zenész és egy-egy esztéta és műfordító, meg muzeológus-riporter teljesítményével. Lányunk egyik általa megzenésített verse így indul: „Vannak, akik néznek téged, és vannak, akik látnak”. Nejem esetében: „perforált gyomorfekély dönti el, hogy élj – ne élj”. Én pedig három és fél év után arra ítéltetem, hogy a felső állkapcsom hat foga az íny és a protézis között elfűrészelte magát, a gyökerek fent maradtak, a rágófelület a protézisben. Belém harapott a háromévnnyi fekete stressz. Közben gyógyírként írtam 2100 búcsúzó „keserverset”. Lányom „békében” 36, nejem 67 évet élt, nagyanyám 103 esztendő, amibe belefért két világháború. Ez a democsokrácia

lebuktatandók mázlija, trianoni utózenegés. Dédnagyapám 155 éves házát Tőlük is öröklöm...

– *Ha élne, 2025. március 25-én lenne 70 éves. Mivel készültök e jeles kerek évfordulóra?*

– Magánkiadásban szándékozom megjelentetni festményeinek albumát verseivel illusztrálva. Addig is írogatom búcsú(keser)verseimet: „Külön szerettem verseiteket. / Jaj, sorsotok nem volt mesterszonett. / Jaj, minden festmény árva árva lett. / Élő békét vágyó kísértetek: / velük idáig elkísértetek.” „Hajnalom kelet felé lejt, szomjúhozva tiszta étert. Újévem hiába fény telt, sírotok virága mély csend.”

Székely Ferenc

Burján-Gál Emil és csöggömb-kompozíciója, amelyet kivágtak

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) néprajzi író, helytörténész, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni.

Az Eiffel-torony árnyékában (avagy a belső-geopolitika alapvonalai)

„A 19. század nagy rögeszméje – mint tudvalevő – a történelem volt: a fejlődés, a megtorpanás, a válság, a ciklikusság, a múlt felhalmozása, a halál nyomasztó érzete, a Föld fenyegető kihűlése. [...] Ellenben az aktuális korszakkal, amely inkább a terek korszaka. Mi a szimultán korszakában vagyunk, az egymás mellé rendelés korszakában, a közelségek és távolságok korszakában, az egymás mellett élésnek, az egymásból valóságnak. Mi olyan pillanatban vagyunk – hiszem –, amikor a Világ nem az időn keresztül – lineárisan – fejlődő nagy létező tapasztalja, hanem inkább hálózathoz hasonlatos, pontjai kapcsolódnak egymáshoz és zűrzavart jelölnek ki.” (Foucault' 1999, 145.)

Problémafelvetés és a véres tények

Az elmúlt napokban, hetekben furcsa láttelepet láttunk a jelenkor integrációs kudarcáról Párizs utcáin, mely nemcsak a külvárosokat rázta meg, hanem a belváros turistalátványosságaiiban is károkat okozott, és nem állt meg, beszáguldozta az erőszak a vidék városait is, sőt Brüsszelben égő autók világították meg az estéket. Az átlagéletkor a résztvevőknél 17 év volt, ez talán egy jel, hiszen maga az áldozat a marokkói, francia kettős állampolgár Nahel; ki nem állt meg egy igazoltatásnál és ezért lelőtték, úgyszintén 17 éves volt. Szögezzük le ez nem csak egyszerűen migránsprobléma, aki ezt gondolja – leegyszerűsíti a politikai kommunikáció szintjére. A megmozdulásokban, zavargásokban másod, sőt harmadgenerációs fiatalok vettek részt. A külvárosok sötét sikátoraiból kiáramlottak az elfeledettek, a kilátástalanok, akikre nem gondoltak, akikre az oktatás csak gyermekmegőrzésként tekintet. A tudásalapú integráló oktatás beszéde mellett valami teljesen más folyt az elmúlt évtizedben. És tessék. Felfogható-e ez egy kétségbeesett felkiáltásnak, egy elátkozott nemzedék jajszavának? Biztos,

MEZŐ FERENC (1967) PhD, habil, egyetemi docens (Debreceni Egyetem). Szakterülete: politikai földrajz, geopolitika, területfejlesztés, területi tervezés. Legutóbbi kötetei: *Régiótervezés és térségmenedzsment* (2018, jegyzet, EKE), *Projekttervezés és finanszírozás* (2018, jegyzet, EKE).

- 1 Michel Foucault (1926–1984) francia filozófus, történész, szociológus, a Francia Akadémia tagja, a 20. század nagyhatású gondolkodója a társadalomtudományok összterületén.

hogy korlelet, de mi a korkép és mi ennek az üzenete, ja és a legfontosabb, van-e gyógmód, van-e sikeres megoldás: az 54 ezer rohamrendőrön és több ezer letartóztatottan kívül?

A politika jelszavakban és mellébeszélésben gondolkodik, no meg vizsgáló – soha valós tényeket fel nem táró – bizottságokban! Meddig mehet ez így tovább? Két társadalom él párhuzamosan alig-alig érintkezve, két külön világ egy országban, itt születtek, de tekintik-e maguk országának Franciaországot, és Franciaország tekinti-e őket állampolgárainak. Na, ez az igazi mellbe szúró kérdés? Persze egyesek mondhatják, hogy pár hét, és elfelejtjük, ilyen szokott lenni öt-tíz évente, ez természetes, ehhez hozzá kell most már szokni! Vagyis elkavarjuk a dolgokat egy egyöntetű masszává, amiben a részek már nem láthatók. Ha ez lesz, a nagyobb tragédia borítékolható (bár ez a generáció nem ismeri a boríték fogalmát...). Majd folytathatjuk a klímaváltozással, a szelektív hulladékgyűjtéssel, a fenntartható fejlődéssel a diskurzust, mintha semmi sem történt volna! Meddig, de meddig csináljuk ezt?!

Macron: a dizőz a színpadon (Jupiter táncol)

Egyet leszögezhetünk; a megelőző hónapokban vita volt Macron szerepéről az európai színpadon, ő Merkel utódja, sőt talán De Gaulle politikai örököse? Ő teszi naggyá újra Franciaországot, sőt szembeszáll még az Egyesült Államok terhes hegemonjával! Repked Peking, Moszkva, Párizs között, nem ért rá találkozni a sárgaköpenyesekkel, mert a világot kell megmentenie, nem Franciaországot! Hát nem – elszállt, mint egy gyenge pipafüst az erős szellőkésben. De mi van még az égett gumiabroncsok mögött, csak ennyi lenne az üzenet? Nem, sajnos a baj sokkal, de sokkal nagyobb, mint Macron egóját ért sérelem...

De Gaulle-t,² ha röviden jellemezni akarjuk, a nemzeti szuverenitást jelentette meg, melynek alapja a független szabad náci ellenes francia hadsereg megteremtése, újra egyesíteni a nemzetet (Vichy vagy Pétain marsall rendszer-kiszolgálóinak a visszaintegrálása az egységes nemzetbe). A szépirodalmi ambícióit most nem taglalnám. Hosszú gyarmati háborúk után lemondott, és kivonult a francia gyarmatokról, birodalom utáni nemzetállam megteremtése, gyarmati tisztviselők áttelepítése. Ettől függetlenül erős, független, atomfegyverrel bíró

2 Charles André Joseph Marie de Gaulle (1890–1970) francia tábornok, államférfi. A második világháborúban a francia nemzeti függetlenség feltétlen híveként szervezte és irányította a francia ellenállási mozgalmat. Az Ötödik Köztársaság megalapítója és első közvetlenül választott elnöke volt 1962-től. Erre az időszakra estek az országszerte kialakuló diáklázadások és a tömegsztrájkok. Az 1969. április 27-ei népszavazás eredményeként másnap lemondott elnöki tisztségéről, és visszavonult vidéki házába. Megkerülhetetlen hivatkozási alap a francia politikában. Nem különben híresek a memoárjai is. A mai napig hat a Párizs–Berlin–Moszkva-tengely elmélete. Nem különben neki köszönhető, hogy Franciaország atomhatalom lett. Francia Polinéziának erről egy kicsit más a véleménye!

országot épített, mely egyenlő távolságra állt Washingtontól és Moszkvától. Ő magára úgy tekintett, aki biztosítja Berlinnel szemben az ellensúlyt, viszont nem engedi be az amerikai tőkét sem és a kommunizmust sem, viszont nemzetgazdasági szempontból mindenkivel üzletet akart kötni. Tulajdonképpen neki köszönhetik az erős francia mezőgazdaságot is. Vagyis határozott geopolitikai elképzelései voltak. Neki köszönhetik a franciák, hogy úgy engedte el a gyarmatok egy részét, nagy részét, hogy valójában nem engedte el. Északnyugat-Afrikára úgy tekintett, mint Franciaország hátsó udvarára, melyet erős gazdasági és banki hálókkal átszótt (és a pók mindig Párizsban szötte a terveket egyre csak egyre). Most talán ezt ütött vissza? Hiszen a mai napig tönkreteszi, kiszipolyozza egy igen jól körbehatárolható párizsi elit: Malit, Mauritániát, Nigert, Felső-Voltát, Közép-Afrikai Köztársaságot, Csádot stb. Mindenhol polgárháborúk, etnikai konfliktusok, iszlamista szervezetek és menekültek milliói sorjáznak. A napos oldal a gazdasági elité, a sötét oldal Nyugat-Afrikáé és a francia társadalomé. Igazságos felosztás? Ti azt kapjátok jutalomként, ami rossz: csökkenő életszínvonalat, emelkedő nyugdíjkorhatárt, megszűnő szakszervezeteket, magas bűnözést, bizonytalan éjszakákat, de egy fontos nagy ország ígérését talán azt igen, egy ping-pong labda státust Washington–Berlin–Moszkva–Kijev–Peking között.

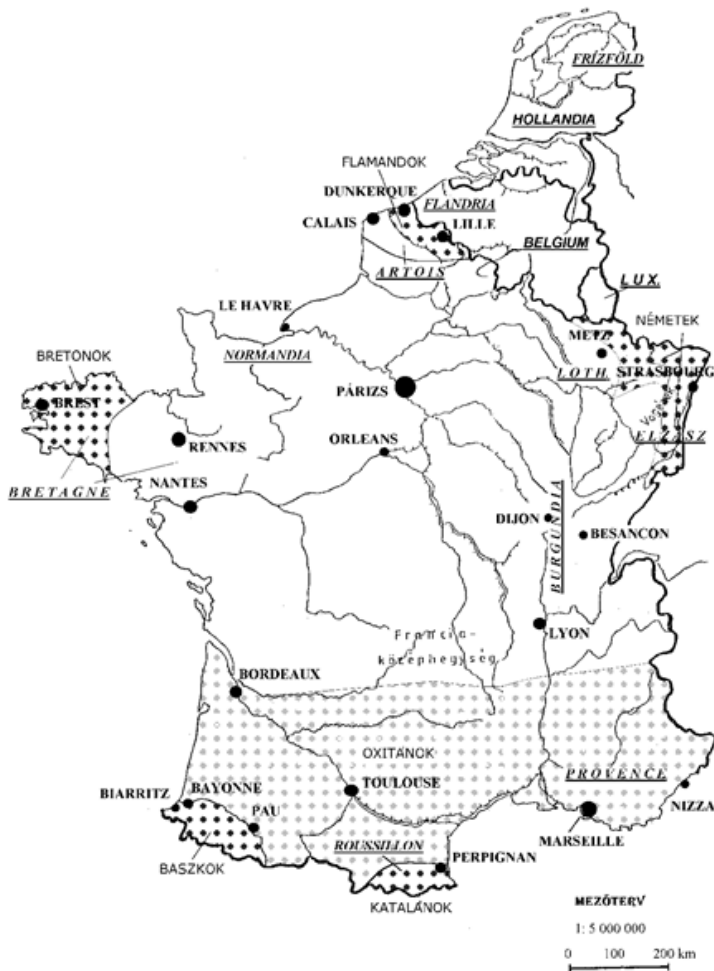
Macron mikor felbukkant – ne tagadjuk – a nemzetközi tőke és a globalista elit emberének számított, kit patikamérleggen pontosan kimérték. Ki erősnek nem mondható választói támogatással, de ügyes manőverezésekkel és erős marketinggel beszállt („az ablakon”) az Élysée-palotába. Azóta az ismétléshez némi karaktermódosítást hajtott végre, a nagy vonalak megmaradtak, liberalizmus stb., de rengeteg finomság változott. A politikai pártok felett lebeg, mint meghatározó Jupiter (ez a beceneve is) uralkodik a többi entitás felett. Ha valami baj volt, nagyon ügyes érzékkel másra kente, legközelebbi munkatársait is könnyörtelenül beáldozva, igazi túlélővé lett... Már-már nagy politikus!

Belső geopolitika (Lacoste és Foucault)

Nézzünk pár példát erre is. Franciaország geopolitikai érdekeiben idáig erősen jelen volt, hogy a Maghreb-régiót felvegyék az Unióban (Marokkó, Algéria, Tunézia, közel 4 millió ember él Franciaországban) ellensúlyozandó az NDK és Közép-Európa felvételét, mely túlságosan megerősítette a német gazdaságot. Ezt ellensúlyozandó a francia hinterlandot is fel akarták vetetni. Így állítva vissza a Párizs–Berlin-egyensúlyt. Az erős menekülthullámnak köszönhetően erről Macron teljesen letett, hiszen ez már kényes és veszélyes arányokat eredményezne a francia társadalom belső szerkezetében, sőt a menekültek befogadásában is több szölamban játszik: néha hegedű, néha cselló, de inkább karmester!

A francia társadalomban is megjelent az iszlám befolyás erősödése, ezen belül az iszlám terrorizmus, illetve az iszlám állam követői is jelen vannak.

Ezzel szemben egyre erősebben lép fel – „Nem tűröm a terroristákat!” –, sőt Nyugat-Afrikában katonailag erősíti jelenlétét (francia idegenlégió), hadászati akciókat is végrehajt az iszlám szélsőségesekkel szemben (pl. Mauritániában, Maliban, Közép-Afrikai Köztársaságban, Csádban stb.). Láthatóan próbálja megállítani Franciaország gazdasági, ipari hanyatlását. Ausztráliában az USA szorítja ki (ld. végül nem Franciaországtól vettek tengeralattjárókat), Óceániából és Afrika jelentős részéből pedig Kína és a hírhedt Wagner-zsoldosok. Vagyis a frankofón világgal együtt a globális befolyása is csökkenőben van.

A nemzetiségeket ábrázoló térképen nem látható a sok millió Maghreb-régióból és Nyugat-Afrikából származó ember, aki Franciaországban él, pedig hivatalosan közel 7%-ra teszik az arányukat, nem hivatalosan 9%-ra. Szavaznak, itt élnek. Hol van mindenki? Hol vannak a térképen? (Loth. egyenlő Lotharingiával). Franciaország lakossága 67,75 millió fő (2021).

Ezeket a jeleket vette észre Macron, és próbál rá reagálni, mivel gazdasági ereje csökken, viszont politikai vákuum van Brüsszelben és az EU-ban, mely a Merkel utáni úrból, illetve a brit politikusok hazautazásából eredeztethető. Felismerte, hogy aktivizálni kell magát, és víziókat kell gyártania elsősorban a franciák számára, illetve magának az Uniónak. Hol óvatosan, hol erősebben! A francia választás megmutatta, hogy igencsak fragmentált mind a társadalom, mind a politikai pártstruktúra, ezt kihasználva lavírozásba kezdett, és nyert újra. Viszont ezzel a helyzettel valamit kezdenie kell, mert akkor a parlamenti választásoknál akár kisebbségbe is szorulhat. Ilyenkor a nemzetközi porondon kell erősnek mutatkoznia, és megmutatnia a kormányzóképeséget, és ezt kell visszavetítenie otthonra is. Én erős vagyok, határozott, a francia nagyságot újra megmutatom Berlinnek, Londonnak, Moszkvának, és én vezetem majd Brüsszelt is! – ezzel megnyerheti a parlamenti választásokat is. Ha a színpadi kép elég hihető lesz, és tényleg a nemzetközi helyzet kedvez ennek – nagy formátumokban hiány van! Személyiségi karakterei adottak hozzá! Addig kell a recesszió látványos elemeit elkerülni, illetve róla a figyelmet elterelni! Mi az állításom magva? Németország vészesen hezitál, gyengül politikailag és gazdaságilag! Macronnak szövetséges kell Brüsszel átalakításához, a német befolyás visszaszorításához! Ebben a közegben, sajátos módon, Magyarországnak, illetve az Orbán-kormánynak is megnőhet a mozgástere (pl. Navracsics és a közelgő uniós elnökség), ha nem is köthetnek szövetséget a kamerák előtt, de a háttérben, informálisan elkezdődik az egyeztetés a két nagyformátumú politikus között. A kompromisszumos megoldás pedig mind a két félnek jó lehet, és tényleg valami elkezdődhet – mondjuk – a VÁLTOZÁS! És ha ez nekünk jó, akkor legyen ő az új De Gaulle!

Franciaország küszködik, agónia a macskaköves utcákon! Miért? Mert több régi nem kezelt probléma, válság, ami szőnyeg alá lett söpörve hirtelen kulminált. Franciaország gyarmattartó hatalom volt, és azt hiszi, úgy viselkedik, mintha még az lenne! Idegenlégiós csapatokat állomásoztat jó pár nyugat-afrikai államban, valutájuk jelentős részét a francia jegybankba viteti, ásványkincseiket kirabolja, termékeiket lefölozi, a társadalmi megosztásban szerepet játszik. A törzsi, vallási, politikai ellentéteket kiélezi, és ezek a feszültségek megjelennek sok száz, esetleg több ezer kilométer távlatában is a saját államán belül. Feszültségeket generált, és a probléma terméke, a menekült *megjelenik a saját országában*, a pénz meg a globális elitnél (köszönik, ők jól vannak).

Az elmúlt sok évtized alatt jelentős létszámú beáramlást eredményeztek elsősorban Afrikából, muszlim közösségek változó etnikai tarkaságot okozva. A bevándorló tömegek sajátjai közelében telepedtek le, leginkább városokban, olcsóbb kerületekben (szegregációs spirált eredményezve). Mit jelent ez? Azt, hogy nem integrálódtak, saját szubkulturális egységeket alkottak. Eltérő kultúra azt jelenti, hogy a következő generációk sem integrálódtak, vagyis a már Franciaországban születettek sem érzik magukat otthonosan, sőt gyakran nem

érzik még saját hazájuknak sem. Mellette eltérő demográfiai jegyeket is mutatnak: míg a fehér őshonos lakosság reprodukciós száma 1,3-as, addig a muszlim kisebbségé 3,3–3,8-as, vagyis a tizenévesek között sokkal nagyobb arányban szerepelnek, ők az elveszett, kudarcos nemzedék, kevésbé iskolázottak, idegennek, feleslegesnek érzik magukat, vagyis dühösek. Dühösek: mindenkire, elsősorban az államhatalomra és a fehér középosztályra, a Duval tollra és a Gucci táskára stb. Természetesen ideológiailag nem felvértezettek, vagyis ideális táptalaj mindenféle szélsőséges, akár vallási irányzatnak is. Láthattuk, templomokat is felgyújtottak, sőt papokat, apácákat bántalmaztak.

Szétesőben van a francia társadalom, tovább fragmentálódik, és a logikus kérdés, hogy a káosz felé robog-e a francia TGV. Lacoste³ szerint, aki a nyolcvanas években megkülönböztette a belső geopolitikát a külső geopolitikától, a külső geopolitikát Franciaország nagyhatalmi szempontjából használta. Viszont a belső geopolitikát is kiemelt fontosságúnak kezelte, és úgy tekintett magára, a hazai történelemre, hogy az igazából önálló régiók története (három kötetben jelent ez meg 1986-tól, mondhatni részletesen). Mely sokszor volt a szét-esés szélén, de végül az Il de France, vagyis a központi régió győzött Normandia, Bretagne, Burgundia, Lotaringia, Elzász és Oxitánia (oxitánok mint nemzetiség, egyben összefoglalja a déli-régiókat) felett. Igazából a francia forradalom teremtette ezt az egységet, kötelezővé téve a francia nyelvet, megfelelve a német kisebbséget Lotaringiában és Elzászban, megfelelve a bretonokat Bretagne-ban, és szinte kiirtva Vendée-ben, valamint az oxitánok egyharmadát úgyszintén megszüntetve. Így erősítette a külső geopolitikát, amely a gloire-t szolgálná, a nagyhatalmi státust kergető álmod, amely mint látható, a szomszéd utcában sem tud rendet rakni, ennyit a „hátsó udvarról”. Nyugat-Afrikát hívták „hátsó udvarnak”, amely szó szerint beköltözött, és tényleg hátsó udvarra „lett”.

Arra akartam rámutatni, hogy az történelmi bűn, amit műveltek a saját nemzetiségi és vallási kisebbségeikkel (lásd az albigenek vagy francia reformátusok, hugenották), az utolérte őket, egy olyan szegmensből, amire nem számítottak. Illetve egy picit csúsztatok, mert voltak már jelek, de azokat a hatalmi elit szó szerint elhazudta, szőnyeg alá söpörte! Viszont a társadalmi feszültség, mint egy buzgár, felszínre tört, nem lehetett már lent tartani. Hirtelen, egy csapásra, amit agyonhallgattak, az nyilvánvalóvá vált. Csip-csirip, itt van, kikelt a keselyű, nagy karma és éles csőre van! Mi legyen vele?

3 Yves Lacoste (1929) földrajztudós, geopolitikus, ő alapította a Francia Geopolitikai Intézetet. Művei meghatározóak nemcsak Franciaországban, a német geopolitika újjáéledésében is nagy szerepet játszott. Az ő hatására alakult ki a német megfelelője az „innengeopolitik” és az „ausengeopolitik”. Lásd az 1996-ban megjelent „Gegen die Restauration der Geopolitik” kötetet a Focus Verlag kiadásában.

Problémfeltárás, megoldási javaslatok

Fontos kérdések vannak a porondon! Mi lesz a jelenlegi hitelét veszített politikai elitel, a kérdés: a felelősséget rá tudja-e tukmálni valakire Macron? A jelenlegi pártstruktúra le tudja-e fedni a jelenlegi társadalmat? Megjelennek-e új pártok a semmiből? Mi lesz a megkérdőjelezett belső biztonságpolitikával? Kijárási tilalmak lesznek Párizs, Marseille stb. nagy városok bizonyos kerületeiben? Miniállamok, struktúrák jelennek meg, belső törvényszerűségekkel? Esetleg átterjed más európai városokra is az erőszakhullám? Brüsszelbe már átterjedt, de ott megállt. Intő jel lehet Hollandiának, Németországnak, Dániának, Svédországnak stb. Ha nem kezeli a mindenkori elit a valóságos problémákat, akkor mi várható 10–20 év múlva, akkor ez a szegmens már nem 8–10%-os lesz, hanem a fiatalkorúaknál már inkább 20–25%, de bizonyos kerületekben már most többségben vannak.

Mi lesz a sariával és az európai jogrend harmonizálásával? Erről a muszlimok hallani se akarnak, kettős jogrend lesz Európában? Jogállamiság, nők egyenjogúságának a kezelése? Mi lesz az ő kerületükbe eső keresztény templomokkal? El kell majd hagyni, és át kell adni mecsetnek, medresnek? A belső geopolitika karöltve a Földközi-tenger medencéjének egészére kiterjedő külső geopolitikával (német szakirodalomban: innengeopolitik und ausengeopolitik) fontos kutatási területté vált, válik. Mondjunk ki egy úgyszintén fontos kérdést, ez gyakorol-e valamilyen hatást az ukrán–orosz háborúra, lehet, hogy gyengülni fog Ukrajna támogatása? Milyen hatást gyakorol ez az európai gazdaságra? Mit üzen a saját társadalmi bázisának? A sárgaköpenyeseknek nem engedtek, kifárasztották őket, itt mit tesznek? Az egész társadalom figyel, velünk így bántak – velük miért bántak másképp, mi nem gyújtottuk fel a fél várost? Ennek a vége a hitelvesztés! A király meztelen lesz! Mi lesz az államhatalomba vetett bizalommal? Ha a bizalom megrendül a központi kormányzatban, az beláthatatlan következményekkel járhat!

Külön érdekesség, ha ez érdekesség, hogy Macron úgy került hatalomra, hogy átrajzolta a pártstruktúrát, kiírta a palettáról a régi pártokat, és Jupiterré vált, egy megközelíthetetlen állandósággá. Ez megtörni látszik, már nem lesz De Gaulle, sőt veszélyben van a gyökeret még nem eresztett új struktúra, amit teremtett. Ez erősen növeli a kiszámíthatatlanságot. Újra reklámot kapnak olyan írók és könyvek, mint Michel Houellebecq,⁴ akinek 2015. január 7-én, a *Charlie Hebdo* elleni merénylet napján jelent meg a *Behódolás* (Soumission) című regénye. A könyv egy olyan lehetséges jövőbeli helyzetet ír le Franciaországban (2022), amikor egy muzulmán párt kormányozza az országot az iszlám jog

4 Michel Houellebecq 1956-ban született Goncourt-díjas francia író, filmrendező és költő, ki botrány botrányra halmoz írásaival és elméleteivel.

szerint. Vagy Renaud Camus,⁵ aki szerint a „davokrácia” elit nagy népességcserét hajt végre, nagy felcserélésnek is nevezi, könyvének is ez a címe: „A nagy csere”. Idáig ki lett közösítve, magányosan ír kastélyában, most elkezdtek újra hivatkozni rá. Ezzel arra akartam rámutatni, hogy az irodalomban is van egy forrongás, és tovább növekedhet a kibékíthetetlen ellentét a társadalom részeit képező értelmiség között.

Uniós kitekintés

Még egy adalék. Jövőre lesznek az uniós választások egész Európában. A lakosság a médiában általában arról értesül, hogy minden jó halad, apró problémák vannak, de a nagy képlet rendben van. Az emberek, az átlag európai polgárok ezzel szemben nem így gondolják, hiába az agymosás. A pandémia kezelése katasztrófa volt, a brüsszeli bürokrácia korrupciós botrányai és annak leplezetlen elfogult kezelése felháborodást keltett. Láthatóan az elit retteg az eurószkeptikusok előretörésétől, az agyonhallgatás az illegális migrációnál sem jött be. Az orosz agresszor elleni szankciók ugyan támogatottak, de az ukrajnai fekete lyukba öntött euró milliárdok annak a fényében, hogy a szociális hálót lebontják, az adóterhek nőnek, a rezsiszámlák brutálisan emelkednek, az élelmiszerárak nem különben, erősen megkérdőjeleződnek. Meddig? Láthatóan csökkent a versenyképessége az „öregasszony” kontinensnek, az elit pedig megszorításokról, kötelező szolidaritásról, zöldátállásról beszél, és közben az adóssághegyek agyonnyomják az embereket. A változás itt van a kapuk előtt, és lehet, hogy nem lesz finom, hanem drasztikusabb lesz, mint ahogy a reggeli kávénk mellett elgondoljuk. De a kérdés valójában nem abszolút, hanem viszonylagos, és mostani európai helyzetre vonatkozik, melybe beleértendő Merkel látható hiánya, Nagy-Britannia brexitje, Biden Amerikájának nyelvi és pénzügyi „terrorja”, erős nyomásgyakorlása. Ebben a helyzetben Macronnak a mozgástere a választási győzelme után, a sajátságos külpolitikai helyzet (mely egyre fokozódik) és a közelgő gazdasági recesszió esetében megnőtt. És ez nekünk paradox módon akár jó is lehet! Kijebb nyílhat az ajtó!

„Döntő tényezők egyre inkább az emberektől, elhatározásaiktól, hatalomgyakorlásuk módjától, valamint az egyensúlyok és a kiegyezések játékában tanúsított bölcsességüktől függenek, a kormányzás művészete meghatározó politikai tényezőként jelenik meg” (Foucault: *A hatalom szeme*).

5 Renaud Camus 1946-ban született (nem rokona Albert Camus-nek), jogi, filozófiai, politikatudományi tanulmányokat folytatott, nyíltan homoszexuális író, aki úgyszintén felkavaró elméletekkel jelentkezik.

Konklúzió

Fontos megállapítani, hogy Foucault a „geopolitika” szót a hatalom általános működésére használja. A „geopolitika” fogalmába beleértődik a tudomány mint taktikai és stratégiai hadviselés formájának a megértése is. Foucault elemzése a „geopolitika geopolitikájának” kifejlesztési lehetőségét sugallja, amely eredete lenne annak, hogy miként történt a geopolitika fogalmának meghatározása és a kortárs eszmecsere, eszmecserék részeként miként funkcionálna. Ellene volt, hogy maga a hatalom kisajátítsa a geopolitikát, mert akkor maga a tudomány nem tudja a hatalom tanulmányozására felhasználni magát a geopolitikát mint módszertani Tudást. A szerző számára plasztikusan ragadja meg a lényegét: a hajszálcsöves hatalom elmélete, mely szerint a minta átszővi a társadalmat, mint egy mindenre kiterjedő közlekedőedény. A megvetés, a kirekesztés, a gettóba zárás, a hatalommal való visszaélés megjelenik a mikrokörnyezetben is mint természetes viselkedési minta. A Manuel Castells Network, hálózattársadalom elméleténél vagy a most divatos Harari interszubjektív hálózatánál sokkal jobban leírja a valót és az igazat is (József Attila után szabadon). Véleményünk szerint amúgy is Harari a globális elit megmondóembere, a transzhumanizálás egyik ideológusa és a mai valláslebontás mestere. Ő szerinte a társadalom 20 százaléka még a fejlett Nyugaton is a vesztesek közé tartozik, ő a haszontalanok kifejezést használja, ami több mint érdekes. Ki ácsol majd hidat e többszörösen megosztott párhuzamos világok közé, hiszen nem egy nyelvet beszélnek (még akkor sem, ha beszéli mindenki a franciát), teljesen másképp látják a környezetüket, az államot, a vallást, a társadalmat, a politikát, alig-alig van érintkezési pont, maximum az erőszak. Sajnos az erőszak egy drasztikus nyelv, közlési forma is. Az erőszaknak nem kizárólag az égő autók és a rabomoblokba tuszolt akár 12-13 éveseket jelenti, hanem a különböző rétegnyelvekben megjelenő egymásra utaló jelzőket, amelyekben a kirobbanó erőszak magjai, csírái a mindennapokban is megtalálhatók. Ki fogja ezeket kigyomlálni, lesz-e valamelyik párt szó szerint mediátorra a széteső társadalmak közötti párbeszédnek. Az itt születő másod, harmad generáció fiataljait nem lehet kitoloncolni, nem lehet a végtelenségig gettóba zárni, de mi lesz velük? Mi lesz a jelenleg még többségben levő középosztállyal, akit úgyszólván nem segít a politikai elit. Magára hagyott milliók itt is, ott is. Óriási feszültségek vannak a mélyben! Vajon az Unió vezetői elgondolkodnak-e az eddigi politikájukon, akár a migrációs törvényeket, rendeleteket nézzük, akár a középosztályt sújtó nyakló nélküli hitelfelvételeken? Az elmúlt években a szociális jóléti háló lebontása felgyorsult! A demokratikus választás alapjait jelentő - oly gyakran hivatkozási alapként szolgáló - széles közép réteg már nem létezik, széthullott és alulról, gyorsuló ütemben olvadozik. A nemzeti (ha egyáltalán frappáns a jelző) kormányok mit fognak lépni: Belgium, Hollandia, Dánia, Svédország - na és végül Németország? A jelből, a kísérleti labor felrobbanásából vonnak-e le következtetéseket, elindul-e egy valóságos párbeszéd? Jelenleg a nyomait sem látom. Mit fog ez jelenteni

a közelgő uniós választásokon, magasabb lesz-e a részvétel, vagy folytatódni fog a csökkenő tendencia, az apátia növekedése, a politikai osztályból, a hatalmi elitből való kiábrándultság megáll-e? A hatalmi elit – és itt nem csak a politikai elitre gondolok – képes-e a megújulásra, szembe tud-e nézni a valós problémákkal, ez megjelenik-e a politikai üzeneteiben, igazi választási alternatívák fognak-e megjelenni? Igazi kérdésekre igazi válaszok? Sok minden függ ettől!

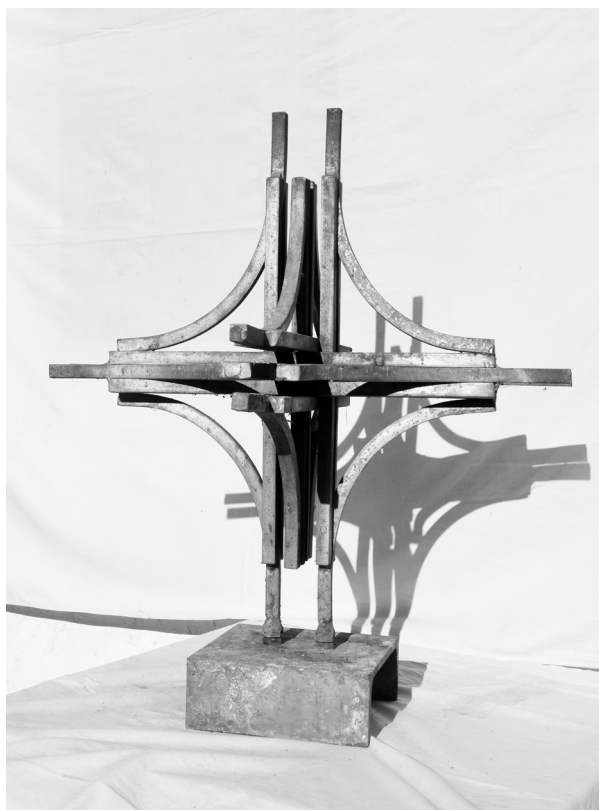
El akartam kerülni a nagy szavakat, a hatásos jelzőket, a bulváros szavakat. Viszont ténylegesen Európa jövője a tét, ki kell építeni az együttélés szabályait, rendelkezni kell a további befogadás ütemezéséről és szabályairól, valamint a párhuzamos világok közötti viszonyrendszereket is rendezni kell. Valamint a kirekesztett generációval is kezdeni kell valamit, az oktatást és a kulturális életet gyökeresen át kell alakítani! Szintúgy a gazdasági szabályzókat, mert ettől a generációtól is függ az össztársadalmi jövő. A jövő most épül és korántsem mindegy, milyen alapokra, mert egy újabb robbanás az egészet elpusztíthatja, és állandósulhat a káosz.

Az eddigi migránspolitika átalakulóban van, ha az uniós választásokon pozitív eredményt akarnak elérni, ki kell szolgálni a választói akaratot? Ha válság van, az emberek jobban féltik a jólétüket és a pénztárcájukat. Ez azt jelenti, hogy a baloldal és a liberális oldal retorikát vált, „lépésváltásra kényszerül”. Ez jelenik meg a menekültkvótánál is, mesterséges elosztás a térben. Két nagy probléma van ezzel. Egy: nem mi vagyunk a célsország; kettő: a kelet-közép-európai országoknak nem voltak gyarmatai sem Afrikában, sem a Közel-Keleten, és a jelenlegi válságokat sem ők okozták. Harmadsoron: a volt gyarmattartó országoknak és az Egyesült Államoknak felelősségük van az ott kialakult katasztrófális állapotokért. Vagyis nekik nagyobb arányban kell vállalni ezért a felelőséget! Helyben kell klímavédelmi és gazdaságfejlesztési programokkal segíteni a bajba jutott közösségeket. Negyedsorban a már itt élő, állampolgárságot szerzett, sőt itt született afrikai és muzulmán felmenőkkel rendelkező embereknek, fiataloknak a kilátástalanságát, társadalmi csapdából való kimozdításukat elő kell segíteni. Ha ezt a kulturális, integrációs párbeszédet elmulasztja a Nyugat, a gazdasági, politikai elit, akkor a katasztrófa elkerülhetetlen lesz. Ezt már jelszavakkal, kommunikációval, politikai marketinggel nem lehet megoldani. A taktikázásnak vége igazi stratégia kell!

Azt hiszem álomban láttam a jövőt, de nem volt kellemes, Orwell suttogetta a fülembé. Isten ne hagyja, hogy teljesüljön! A végén álljon egy Derrida idézet: „A magányos beszédben a szubjektum semmit sem tud meg önmagáról, semmit se nyilvánít ki önmagának, semmit sem közöl önmagával, és semmit sem tud meg a másikról.”

BIBLIOGRÁFIA

- Camus, R.: *Le Grand Remplacement*. Paris, 2015, 402.
- Foucault, M.: A hatalom szeme. *2000*, 1996, 10. sz., 3–9.
- Harari, Y. N.: *21 lecke a 21. századra*. 2018, Animus Kiadó, 304.
- Houellebecq, M.: *Behődolás*. Bp., 2020, Magvető, 308.
- Lacoste, Y. – Encel, Frédéric: *Géopolitique de la nation France*. Paris, 2016, 288.
- Lacoste, Y.: *La Géopolitique par les cartes*. 2022, 320.
- Mazumdar, P.: *Foucault*. München, 1998, 576.
- Mező Ferenc: *Minden, ami geopolitika*. (2023, Kézirat, megjelenés alatt.)
- Mező Ferenc: Ázsia szeme. *Hitel*, 2023, 5. sz., 60–71.
- Mező Ferenc: Közép-Európa mint Európa megmentője. *Hitel*, 2018, 5. sz., 3–14.
- Petschen, S.: Nationalismus und das Europa der Regionen. *Welt Trends*, 1996, 4. sz. Geopolitik: ein altest Konzept wird neu befragt, 119–129.
- Zimmermann, M.: Kultur: deutsch-französischen Kulturaustausch. In *Gegen die Restauration der Geopolitik*, Focus Verlag, 1996, 103–114.
- Paris weist Vorwurf rassistischer Kontrollen als »übertrieben« zurück
<https://www.spiegel.de/ausland/frankreich-kritik-der-uno-an-rassistischen-kontrollen-uebertrieben-a-c659ac2b-9930-43ac-8c5e-d84055481088>

Gál János

Abdurrahman pihen

A Nemzeti Galériában
sohase kell tolonganunk
a Benczúr Gyula:
Budavár visszavétele 1686-ban
előtt, mert mint menzán a spenótot,
a historizmust nem illik szeretni,
még ha szeretné is az ember.
Mert olyan unalmasan egyszerű.
Mert a látható valóság utánczása unalmas.
Pedig Benczúr Gyula igazából nem
látta Budavár visszavételét 1686-ban.
A kiüresedett nemzeti romantika
panoptikumát sem illik szeretni.
Pedig az élettelen viaszbabuk
felé tanúsított pygmalionvárás
egy emberi érzelem legalább.
Nem látta a zavarba ejtően nőies,
spanyolcsizmás Lotharingiai Károly herceget.
Nem látta, ahogy Abdurrahman,
a budai vilajet utolsó beglerbégje
lefeküdt a romos Bécsi Kapu előtt
mint egy szüreten Noah bortól
elgyengült nagypapa,
akire egy szintén történelmi korokat sose látott
nemzeti romantikus, Madách Imre
simán rámondta volna, hogy:
„Mi szép halott!”
Elfogadom, unalmas.
De milyen megnyugtatóan
egyszerű, hogy aki halott, az fekszik,
aki nem, az áll.

GÁL JÁNOS (1999) költő. Történészként végzett, jelenleg az ELTE-BTK doktori hallgatója. 2021-ben jelent meg *Az eltűnt hírnév nyomában* című első verseskötete, mely elnyerte a Magyar Írószövetség Debüt-díját.

Neander-völgyi elmélkedések

Nem ismerek még
egy olyan embert, mint Albert Barillé,
akiről ilyen nehéz lenne megmondani,
hogy animációs-film rendező volt,
vagy neandervölgyi medvesámán.
Monsieur Barillé miközben az Egyszer volt az ember...
c. rajzfilmsorozaton dolgozott,
kollégái lassan elszivárogtak a stúdióból,
kinyitott egy titkos ajtót,
ártalmatlannak tűnő VHS-kazettáit
a Lascaux mélyéről hozta fel.

Könyveinek olvasóit mindig izgatták
a majomszerű ősebernők mellei.
Minden este megvívott az őstulkok szellemével,
mágnesszalagra parancsolta őket,
ő szólította ifjakban az ösztönt
évtízezredek távolából
ismeretterjesztő barlangrajzokon keresztül.
Mert a barlangrajzon megjelent a bölény,
az ember le tudta győzni a bölényt.
A medvesámán rajzolt, majomszerű
melleket adott az ifjaknak.

Monsieur Barillé meglehetősen leegyszerűsítve,
a „felfedező szellem hiánya” terminussal írta le azt
a jelenséget, hogy a neandervölgyi kultúra statikus természete
és kevésbé erős „munkamemória-erőforrásai” miatt bukott el
a crô-magnoni emberével szemben.

Felnőtt fejjel újralapozva könyveim,
eszembe ötlik, hogy minden európai emberben
állítólag kb. 2% neandervölgyi gén található.
Megmutatkozik olyan külső jegyekben,
mint az erősen boltozatos szemöldökív.
Dörzsölgetem homlokom, lehet, tényleg ez a baj.

Búcsú a formáktól

Lantodon, Flaccus, vörös és aranylő
szőke szőrükből lihegő hetérák
pengetőjükkal zeneszót csiszoltak,
és furulyáid

fújta nagy kedvvel fiatal legényed.
berzsenyik, daykák, a romantikus kor
nagyja pátoszt hall, de tibúri házban
kéjzene döngött.

Házad elhordták, vajon így maradjon,
vagy hazugság az, ha felépül újra?
Lantod itt van még, de nem ad ki hangot.
Dajdajozás sincs.

Büszke rom s hangszer, az idő az ellen,
hósi harc zajlik, mi pedig gügyögve
áruunk téged, szuvenirbabát,
klasszicizálunk.

Gál János költői indulása

Témavezetőmnek, Horváth Kornéliának

A *Hangpróba* korábbi részeiben még interjúk segítségével igyekeztem közelebb hozni és jobban bemutatni a kiválasztott alkotó személyiségét és irodalomról való gondolkodását. Ezzel a mostani résszel azonban új perspektívát kívánok érvényesíteni, és amennyire lehetséges, még jobban a nyomába szegődni a friss megjelenéseknek, bevonni még több értelmezési lehetőséget – a fő cél mégiscsak az, hogy a rovat szereplői megkapják a nekik kijáró figyelmet, és ennek a legjobb eszköze a kritika. Nagyjából négyéves kritikaírói gyakorlatom után legalábbis úgy látom, hogy a megfelelő bírálói visszhang nélkül minden irodalmi mű jelentősége csorbul, így ha rovatom csupán egy jó recenzióval gazdagítja a recepciót, úgy érzem, már megérte a szerkesztői munka, már volt haszna a rovat újraélesztésének.

Gál János 1999-ben született Budapesten, történészként végzett, és muzeológusként dolgozik – művészként pedig előbb népzeneesként mutatkozott be (citerán játszik), majd *Az eltűnt hírnév nyomában* című kötetével lírikusként hívta fel magára a figyelmet. Igaz, ez a figyelem lehetne teljesebb a költő szerint, ahogy nyilatkozta: „sok rossz impresszió ért. [...] Szerintem sokaknál előfordul az első könyv kiadása után az, hogy amilyen nagyok az elvárásaink alkotóként, legalább annyira nagynak érződik a csönd a megjelenés után. Visszatekintve kissé úgy tűnik nekem, mintha pusztába kiáltott szó lett volna *Az eltűnt hírnév nyomában*.”¹ A recepciót elnézve valóban mérsékelt volt a kötet fogadtatása, a Magyar Írószövetség Debüt-díját elnyerte ugyan, de ilyen-olyan (sajnos részben irodalmon kívüli) okokból viszonylag kevesen szemlézték Gál első könyvét, kevésszer találkozhatunk a költővel felolvasásokon vagy irodalmat népszerűsítő programokon, holott költeményei párbeszédet folytatnak több kiemelkedő tradícióval is, illetve részt is vállalnak ezek alakításában vagy épp megőrzésében. Írásom ezen jellegzetességekre kíván összpontosítani, ugyanis hiszem azt,

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, a Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport tagja.

1 Drávucz Zsolt: Pénteki kultúrrandi Gál János költő-történéssel. <https://kultura.hu/penteki-kulturrandi-gal-janos-kolto-tortenesszel/>

hogy Gál indulása a középpontba helyezett néhány, a kortárs költészetet mélyen érintő kérdést és problémát, melyeket értelmezői és bírálói még nem dolgozták fel a kellő alaposággal.

Ha már a hagyományokhoz való viszonyt neveztem ki középponti szempontnak, indokoltnak érzem azt is részletesebben áttekinteni, hogy milyen költői elődökhöz köthetők Gál szövegei, és mit örökölt irodalmunk meghatározó alakjaitól. Az első lírikus, aki jól látható nyomot hagyott *Az eltűnt hírnév nyomában* című kötetben, az Janus Pannonius. Az egykor latinul író humanista példaként szolgált Gál számára a klasszikus poétika területén, főképp a következetes verselést tekintve, elsősorban mégis költői alkatuk áll közel egymáshoz. Mind a ketten tudatában vannak technikai képzettségüknek, így az általuk alkalmazott lírai én kifejezetten öntudatos, aki hajlik a szatirikus ábrázolásra és a gúnyolódásra (a pályatársak és önmaguk ugyanúgy kerülhetnek ennek célkeresztjébe), illetve a versekben megjelenő erotika is inkább nevezhető léha pajzánságnak, mint érzékiségnek. Csokonai Vitéz Mihály kiemelkedő volt az „alkalmi poéta” szerepében, ami Gál Jánosra is elmondható, hiszen *Az eltűnt hírnév nyomában* nem szerveződik koncepció vagy egy téma köré, minden verse egy pillanatnyi ihletből született, és egy-egy közlésformával tesz kísérletet – mintha a versek valódi kérdése az lenne, „tudom-e érvényesen működtetni ezt a verselési rendszert?”. A mesterségbeli tudáson túl összeköti őket lelkialkatuk: ellensúlyozni akarták a költészetben (emberekben?) uralkodó melankolikus hangoltságot, hogy a boldogság lírikusává váljanak – Gál úgy, hogy viccet csinál az élet dolgából, állandóan ironiával itatja át a sorait, és mindig kapható az intellektuális komolytalankodásra, szövickekre, a humor minden formájára. (Néha nehéz is eldönteni, van-e olyan verse, ami ezen túl szeretne lépni.)

Az idővonal másik végén Parti Nagy Lajos és Varró Dániel lírájához találunk kapcsolódási pontokat. Előbbi főként a nyelvhez való viszony terén gyakorolhatott hatást Gálra, de legalábbis rokon vonásuk a nyelvi humor sokrétű kiaknázására való fogékonyságuk és módszerük – bár különböző modellek alapján, de mindkettőjük a nyelvjátékokkal feltárható szemantikai többlet felszínre hozását valósítják meg. Gál és Parti Nagy költészetében a nyelv válik főszereplővé és szinte önműködővé: minden kifejezés mögött ott sejlik egy mélyebb, akár absztraktabb jelentés, amit a költő a nyelv művészi működtetésével aktivizál – amennyiben az olvasó is érzékeny erre. „Félre, gyászos értelem! / Zengő-bongó játszi formák / Kellenek most énnekem”, írja például a *Mindenkinek kell egy ars poetica* című versben, felhívva a figyelmet a költői nyelvműködtetés köznapitól eltérő jelentésképzési módjaira. Játékosságra való hajlama pedig olyan friss hanggal párosul, ami elsősorban Varró Dánielt juttatja eszünkbe, hozzá hasonlóan Gál is fesztelenül, a ritmust könnyedén kiszolgálva szólal meg, a jól átgondolt sorok a maguk természetességében képesek artikulálódni – ebből az aspektusból mindketten Weöres Sándor tanítványai. Számukra a vers alkalmat szolgáltat a nyelvművészet metafizikai szféráinak könnyítésére és az ironikus megszólalásra – úgy tompítják a dolgok életét, hogy azok megőrizhessék valódi

jelentőségüket, de olvasóbarát külsőben mutatkozzanak. Ilyen annak a nézetnek a parodisztikus ábrázolása, ami az irodalmat a „végső igazságok” tolmácsolójának tekinti, hisz a *Verstöredék, melynek állítólag a szebbik fele elveszett* című vers épp a mondanivalót kérdőjelezi meg töredékes formájával: „Micsoda ---- / Ahogy ---- / A gyönyör, mely ---- / S közben ----”. Hasonlóan gúnyolódik a Varró-vers (*sms #6*) a szerelmi költészetről (vagyis magáról a témáról): „hogy mondjam el milyen nagyon szeretlek én ha bakker / nem áll rendelkezésre több csak 160 karakter”.

Gál János költészete a kánon kontextusa felől még egy halmazba besorolható, mégpedig egy tágasabb, nemzedéki csoportba, ami ugyan elég heterogén (gyakorló szépíróktól a slam poetry képviselőiig sok mindenki beleérthető), mégis összeköti őket egy közös érzés, magatartás, mely leginkább az „útkeresés az elveszettség dacára” félmondattal jellemezhető. Verseiben ugyanaz a felhang uralkodik, mint tavalyi bemutatottunk, Locker Dávid szövegeiben: a lírai én kritikus módon szemléli önmagát, a versek beszélője egy fiatal értelmiségi költő, aki már pályájának kezdetén is csak viccelődni tud e formula minden tagján, nevesítve, hogy *fiatal* („várj, s ha érett hangod versgyümölcsei teremnek – majd megnyílik előtted kapuja égi teremnek. – Egyébként meg nem szép, hogy másokat baszogatsz – magaddal foglalkozz, nagyobb haszon az”), *értelmiségi* („azaz epigrammák latin címmel, hogy a költő nyelvtudásával kérkedhessen”), ráadásként: *költő* („Ez a Vergilius-féle »Nem írom végig a sort« dolog felettébb szimpatikus, még sokat fogok élni vele”). A slam poetry előadói (és közönsége) szintén besorolhatók ebbe a magát elvesző félben érző nemzedékbe – ám irodalmi szempontból Gál főleg a megszólalásmód tekintetében rokonítható e műfajjal. Szövegeinek ugyanis felfokozott a performativitásuk, az ő verseiben színre lépő lírai én érezhetően azzal a szándékkal lép fel, hogy közöljön valamit. A lírai én szinte minden versben mintegy közönséghez beszél, előadja magát, pózokat vesz fel. A *Szabadvers megszólal* akár egy slam-esten is elhangozhatna, hasonló fordulatokat legalábbis gyakran hallhat a publikum: „sokkal nehezebb eset vagyok, mint a formavers. / Nincs fogódzó, nincs zsonglőrmutatvány, / csak a betűk, a papír / meg a te (azaz a szerző) állítólagos kurva nagy / zsenialitása.”

Az imént felsorolt szerzők többségére igaz, hogy különös érzékenységgel fordultak a ritmus és a verszene adta lehetőségek felé. Az irodalomteoretikusok régóta kutatják azt, hogy milyen kapcsolat van a szöveg akusztikai és szemantikai rétege között, miként befolyásolja az előbbi a befogadó interpretációját, hogyan módosul a vers jelentése a hangzósság hatására. Gál indulása újból középpontba állította a ritmus és az értelem összefüggésrendszerét, emiatt szükségesnek tartom megvizsgálni, milyen poétikai többletet nyújt számára a verselés, és hogy potenciálisan miért válik ennyire hangsúlyossá *Az eltűnt hírnév nyomában* című kötet oldalain. Petriről szóló egyik könyvében Horváth Kornélia először a magyar költők kijelentéseit követi nyomon, majd a nemzetközi szakirodalomra tesz kitekintést, s mindkét exkurzusa ugyanarra az eredményre

jut: a költészetben ritmus és jelentés nem egymás mellett/ellen működnek, hanem egységet alkotva. Az említett áttekintésből elsőként Arany János gondolatait emelném ki, miszerint az érzelmek, melyekből a vers nyersanyagot nyer, illetve melyeket a vers kelt, szoros kapcsolatban vannak a szöveg ritmikai/formai megalkotottságával.² Gál János debütáló kötetét a *Bárkában* megjelent recenzióban „verstani-poétikatörténeti lexikonnak” neveztem, e gondolat felől újraolvasva a korpusz formai sokfélesége most rendezettebbnek tűnik, hiszen meghatározott számú hangulat és lélekállapot jelenik meg a versekben, amik többé-kevésbé jól besorolhatók egy-egy verselési rendszer alá. A makáma példának okáért az öniróniának enged teret, az ütemhangsúlyos szövegekben a füledtebb tartalom jelenik meg, a leoninusok a költői hivatás mesterségbeli-technikai oldalát járják körbe. Kosztolányi számára a rím érdemelt kitérőt, ami Gál János esetében is szembeötlő – bár sokszor éppen ez válik humorforrássá, mint a *Szép magyar szem- és torzító rímek* című versben, ahol a régies írású t+y kapcsolatának ty-ként való értése mosolyogtathatja meg a befogadót (főleg hangos olvasás során): „Versed oly szép, Vörösmarty, / akár a lány Körös-part, / kedvencem így is Jékely, / bennem erről nincs kétely.” Látható, hogy a vers születése a rímeléshez köthető: a bekerülő soroknak csupán az a funkciójuk, hogy a szándékosan rontott rímek mégis összecsendülhessenek. Az olvasónak az a feladata, hogy a hangzásukban közeli, de egyébként nem rímelő szavakra ráerőltessék azt, hogy – akár az értelemnek is ellentmondva – létrehozzanak valamilyen összhangot. A verset tulajdonképpen nem lehet interpretálni, nem „fordítható” le mondanivalóra, tartalomra, mert funkciója csupán az, hogy kierőltesse a pusztán akusztikai olvasást. A vers zárlatában a *hiány* és a *Batthyány* szavak már komoly próbára teszik a befogadót: képes-e eldobni a jelentés kihámozásának biztonságát annak érdekében, hogy a rím, a vers a maga autentikus mivoltában tárulhasson fel? Olyasmit próbál Gál János megvalósítani, amit Weöres a következőképpen fogalmazott meg: „a ritmus és a rím gátlólag feszül a tartalom ellen” – idézi fel Horváth Kornélia is.⁴

Mindez nem jelenti azt, hogy *Az eltűnt hírnév nyomában* a ritmust egyeduralkodóvá kiáltaná ki, ami ráadásképp képes kioltani a versek tartalmi-értelmi oldalát, hogy a szövegek csupán az akusztikai-verszenén alapuló, de egyébként üres játéktérre váljanak. Mint említettem is, poétikai aspektusból összefonódásról beszélhetünk; a tartalom nivellálódik, ha valamilyen forma nem zárja körül, a versritmus pedig csak dobtémagyakorlat, ha a szerző nem gazdagítja értelemmel. Gál János versírás közben, a különböző formák feltöltése során azt próbálgatja (amit minden kezdő és gyakorlott szerző): mit bír el a nyelv, és

2 Horváth Kornélia: *Petri György költészete verselméleti és líratörténeti megközelítésben*. Budapest, 2017, Gondolat Kiadó, 98–99.

3 Horváth, i. m. 100–101.

4 Weöres Sándor: *A vers születése. (Meditáció és vallomás). = Egybegyűjtött írások, 1.* Budapest, 1986, Magvető, 225. Idézi Horváth, i. m. 102.

a hétköznapi szavak együttállásából miként hozható létre szemantikai többlet, hogyan bontakoztatható ki általuk a hétköznapin túli szféra. A ritmus, mint arra a Petri-könyv második exkurzusa felhívja a figyelmet, *nyelvi létező*: egyedi – hiába kötött egy forma, hiába van meg a rendszer szabályzata, a szövegalkotás „képlete”, ami irodalmi műként születik – jó esetben – egy új aspektust villant fel a valóságból és életünkéből. A forma szedi rendbe a kaotikus képeket, teszi a szavak értelmét hozzáférhetővé mások számára és a ritmus révén válik a hallgatag szöveg temporális eseménnyé. Többek között ennek két útja van. A versbe emelt szó olyan pozícióba kerül, ahol a szintaktikai jelentés átalakul, és új értelmet nyer csupán azért, hogy ritmikusan meghatározottá vált.⁵ A ritmus továbbá „megsokszorozza a szavak közötti kölcsönkapcsolatokat”,⁶ amint egy kifejezés sorsát az dönti el, hogy az adott versformába miként illik (hova kerülhet verslábak szerint, kell-e helyettesítő szóra cserélni, az érzelmi-hangulati tartalma mennyiben módosul, ha törést hoz létre az, mit eredményez), már az is világossá válik, milyen nagy szerep hárul a vers értelmezőjére. A *Levél a szerkesztőhöz* című költemény alábbi sorai jól illusztrálják a megértés rögzös útjait: „Ecce homo, aki csúf prózává tette a fennkölt / hexametert! Versem címét bátran lefokoztad / verssorrá, s megváltoztattad a »rossz« helyesírást.” Ez az idézet nemcsak arra mutat rá, hogy a szerző és a kevésbé művelt szerkesztő más jelentést tulajdonítanak a szöveg részeinek, hanem arra is, hogy éppen a ritmus jelenléte befolyásolja a befogadóban kialakuló olvasatot. A *Klisék a karanténban* banális példa erre: a bezártságot megéneklő szonett azonnal kiemeli a lírai én megrekedt állapotát, ha olvasója felismeri a versszerkezetet, és eszébe jutnak e tradíció kiemelkedő darabjai (például *A lírikus epilógja*).⁷

Az *eltűnt hírnév nyomában* humora azért is szignifikáns tulajdonsága a kötetnek, mert szoros viszonyban áll a költemények verselésével, egymást erősítik fel. Főképpen a szóviccek esetén válik világossá a kapcsolat mélysége, mint a *Kuplészonett* című szövegben: „Reménykedem, talán most itt a sansz. / Mosoly van az arcán, mint egy chansonette-nek. / Úgy saccolom, hogy ennyi sor e chans- / onette-nél elmegy már egy sansz-sonettnek.” Nyilvánvaló, hogy a szöveg poénja a negyedik sor végére épül fel, azt viszont csak a versképlet mutatja meg, miként alakul csattanóvá a zárlat. A harmadik sor végén egy pyrrichius emeli ki az enjambement első tagját, a „chans-ot”, a soráthajlást követően az „onette-nél” még a szonett szabályainak megfelelően jambikus, de ezután spondeusok laposítják a versritmust, hogy a zárlat „szonett” szava – azaz ismét egy jambus – kikerekedhessen. Mindkét kiemelés alapja a ritmus hirtelen gyorsítása, ami azt eredményezi, hogy az első négy sor két kulcsszava – a sansz

5 Horváth, i. m. 141.

6 Horváth, i. m. 143.

7 A költemény még ezen a szinten is megtöbbszörözi a lehetséges olvasatokat, hiszen a shakespeare-i szonettforma első sorban a szerelemhez kapcsolódik (ami ugyanolyan hangsúlyosan szerepel Gál versében is).

és a szonett – kerüljön centrális pozícióba. Ez azért is fontos, mert a szerelmi szonett épp arról szól meglehetősen ironikusan, hogy a lírai én mennyire esélytelen választottja, a „csárdáskirálynő” szemében, ki „ugrál, / akár Oszvald Marika fénykorába”. Gál János szívesen élcelődik saját pályakezdői mivoltán, szerepe szerint ezekben a darabokban az amatőr költőt gúnyolja ki, aki még nincs birtokában a pályához szükséges tudásnak és érzékenységnek: „Szerenádhoz se tudom most, / Hogy a moll jobb, vagy a dúr.” Ebből az aspektusból érdemes olvasni Gál *Születésnapomra* versét is: „például egy ilyen badart: / egy gügyögős, egy elhadart / forma- / torna”. Néha a verselési rendszert ismerteti oly módon, ami egyértelműen elhatárolja egymástól a tehetséges költőt és az ezt ésszel fel sem érő szerkesztőt/tanítót: „szerzőnknek tetszett, hogy a sor közepén van a metszet / (szakszóval felező). Négyesy mondta, de ő / nem nagyon érte fel ésszel – amúgy penthémimerésszel / sem” – szól Babitsról az *Újabb leoninusok*. A humor, mint már ebből a kevés példából is kitűnik, a szövegek alapvető modalitásához tartozik, sőt a versek korábban említett performatív jellegét is erősíti, elősegíti. Gál lírai énjének nyelve ugyanis elsősorban közvetlenségével tűnik ki, ami részben a humor bőséges előfordulásából eredeztethető (vagy más szempontból, a viccelődésre való hajlam teszi ennyire feszélyezetlenné a versmondásokat). Egy biztos: Gál debütáló könyve jó példa arra, hogy a humorban milyen nagy poétikai potenciál rejlik (nem beszélve arról, hogy a befogadóra milyen kellemes hatást gyakorol).

Az eltűnt hírnév nyomában című kötetben olyannyira hangsúlyos a humor szerepeltetése, hogy a könyv paratextusai, kiemelten a szövegek után következő *Jegyzetek*-rész, látszólag csak a poén kedvéért íródtak. Ezek többnyire olyan magyarázatok formáját öltik, amik a versértéshez nyújtanak segítséget – valójában önironikus megjegyzések, saját poétikai jellegzetességeinek a kifigurázása. „Minden szövegrész előtt kiemelem, hogy melyik eposzi kelléket parodizálok, ezzel is szándékosan rontva a mű humorát” – szól példának okáért az első jegyzet. Ugyanígy a befogadónak is címez pár évődő félmondatot: „remélem, emelni fogja a mű élvezhetetlenségét” – miközben jót mulat saját költői nagyságán: „[l]eendő téma szakdolgozathoz: »Földrajzi archaizmusok és funkcióik Gál János verses epikájában«”. Ez utóbbi műfajmegjelölés körébe a kötet utolsó verse sorolható ugyan (már amennyiben a paródiát elfogadhatjuk „vígeposzként”), de talán, mint a legtöbb kötetzáró darab, előre mutathat a következő poétikai állomásra. Bár ez egyelőre csak tipp, annyi biztosan leszögezhető, hogy a líra az a műfaj, amelytől Gál Jánosnak nem szabad elszakadnia.

A lázadó hagyomány

A költészet hagyományos nyelvi alapjai megkerülhetetlen kiindulópontot jelentenek a különböző irodalmi korszakok nagyjai számára. Akárcsak a nyugatosok, a debütáló költő, Gál János is a verselésből, a költészet zeneiségéből, a ritmusból és a rímekből építi fel *Az eltűnt hírnév nyomában* című, bemutatkozó kötetének verseit. A szerző első könyvében, eltérve a kortárs trendektől, arra vállalkozik, hogy az alapokhoz térve vissza különböző kötött versformákban alkosson, szigorú szabályrendszereket alkalmazzon. Gál János kötete kapcsán a hagyományörzés és a pimasz, gúnyos, önreflexív hangvétel kettősségének újszerű tendenciáira, az értékörző lázadás jellegzetességére érdemes felhívni a figyelmet.

A formakövetés poétikai sajátosságai és az ezekkel való játék Gál János verseiben alapvető szervezőelemmé válik. Figyelemfelkeltő a kötet sokrétű vers-tani tárháza, hiszen találkozhatunk többek között antik verslábakkal; jambusokkal, trocheusokkal, időmértékes hexameter, pentameter sorokkal, változatos versformákkal; disztichonnal, leoninussal, szonettel, Balassi-strófiával, szabadverssel, ütemhangsúlyos verselésű; felező hatos, nyolcas és tizenkettes szövegekkel. Gál poétikatechnikai tudásának bátor alkalmazásával megidézi formaművész elődeit; többek között Janus Pannoniust, Balassit, Zrínyit, Csokonait és Babitsot. A kötet újszerűsége abban rejlik, hogy a széles körű antik műveltség mellett, a merev verstani szabályokkal egyszerre alkalmazza a szabad, a lázadó, a formabontó költő alakját. A verstani sokszínűség tudatos módon építi fel a kötetet, mely ahhoz, már az elődöknél is tapasztalt irodalmi jellegzetességhez vezet, hogy a szövegszerkezet tartalomformáló ereje érvényesül: „Csakhogy eposzba’ vagyunk, jöjjön véres csata, ostrom!” (95). A tradicionális versalapokra helyeződik a hangsúly, így jellemzően a szabályos versmérték formálja a sorok esszenciáját. Gál János kötete figyelemre méltó bemutatkozás a kortárs irodalomba, hiszen a különféle versformák olyan szilárd keretrendszer alkotnak, melyben a legfőbb esztétikai érték a manapság háttérbe szoruló

formaművészetben rejlik. A kötet ezt a jelenséget azzal is hangsúlyozza, hogy ironikusan reflektál a szövegek felépítettségére: „Ez most két sor lesz. / Slendrián modernitás” (20), „Fogynak a rímek” (62), „ó, egy hexameter-Quasimodo!” (79). Gál a feszes formavilág merevségét a versek belső humorával, gúnyos hangvételével igyekszik feloldani. Így válik a fennkölt és a profán beszédmód közötti ellentétesség a művek sajátosságává, amelyre a „Disznóölő Szent András / Öld meg a bennünk élő disznót. Ámen” (49), vagy az „egy költőéden, mivel ingyen volt a rozéfröccs / amforába keverték, s adtak vízpipát is” (95) sorokban láthatunk példát. Kortárs irodalmunk Gál Jánosra gyakorolt hatását tekintve, Parti-Nagy Lajos és Varró Dániel emelhető ki, előbbire emlékeztetnek a humoros szójátékok, melyekkel a kötet túlmutat a pusztán hagyományos formakövetésen: „írogatok, de csak ilyen tessék-kassák módon” (35). Varró Dániel lenyomatára a kimunkált keretbe foglalt önironikus versüzenet kapcsán hivatkozhatunk: „De aranyos ez a Gál János / Verse jámbor, olyan bárányos / Csak épp semmitmondó, már-már fos” (42). Gál soraiban a gúnyos, keserű önreflexivitás meghatározó jellegű.

A kötet szabályos formavilágának kötöttségét előnyére fordítja azzal, hogy a versformák, műfajok képesek kiszólni a sorok közül. A lírai én ilyen módon reflektál az irodalom aktuális kérdéseire, például bírálja azokat a szerzőket, akik nem tudnak versformákban alkotni. Ennek kapcsán a szabadvers műfajának kihasználásáról, könnyelmű felhasználásáról értekezik a *Szabadvers megszólal* című művében: „Csak szólók, hogy ez is egy forma, kezit csókolom!” (29). Emellett ironikusan fejtegeti a haiku-írás mainstream jellegét a *kamaszlányok kedvence: a haikuköltő* című haikugyűjteményében: „Ma mindenkinek / jólesik e sikk / haikut ontani” (20). A haiku versforma mémmé válását mutatja be, és emellett érvel, hogy a műfaj kimerülni látszik. Eldöntetlenséget tapasztalhatunk annak kapcsán, hogy Gál verseit az eredeti műfajoknak, versformáknak megfelelő műveknek vagy paródiáknak tekintjük. Az *Avantgárd szabadvers: eredeti vagy paródia?* című versben a szerző bizonyítja, hogy a komikus átírat is képes a formartartásra. Az *eltűnt hírnév nyomában* a szabályok szigorú betartása mellett képes paródiákat alkotni, ennek nyomán Vajna Ádám költészetével és az ő *Oda* című kötetével vonhatunk párhuzamot. Gál János kötetének egyedi vonása, hogy többféle költői hozzáállást ütköztet, a szerző többszörös ars poeticájának egyike, hogy a líra akusztikus tapasztalatként való befogadását hangsúlyozza, ezt már az *Előszó: A vak költőség kérdése* című nyitóversében tematizálja: „hogy csak a lúra, a hang a hősök / legyenek belső szemei előtt” (5). Ugyanakkor a *Lételszámolásban* a papírra írt, olvasáscentrikus költői hitvallás kerül középpontba: „Én is, mint a József Ati / költő lettem, olyan aki / papír- / ra ír” (71). A kötet poétika technikai sokszínűsége mellett költészetfelfogása is heterogén, ezt a két jellegzetességet ötvözi, mikor a forma-fordítás költői feladatára reagál: „Megkeseredtünk már műferdítéseitektől: / Inkább megtanulunk ógörögül s latinul!” (83). A költő művével a műfordítókhoz hasonló „ferdítést” visz véghez,

hiszen a kötött verstani szabályok között képes a kortárs költészet szabad, gunyoros önreflexív nyelvén megszólalni. A merev szabályrendszer kortárs irodalomban való alkalmazása sajátos lázadás a formátlan, kiüresedett klisék irodalmával szemben. Gál költői szerepét, az irodalmi hagyományhoz való tartozását ironikus hozzáállással szemléli, ezt az *epigrammák latin címmel, hogy a költő nyelvtudásával kérkedhessen* alcímű sírfelirat-gyűjteményben a „Géniuszod ha nem is, de neved legalább örökölted, / S egyúttal kicsinyes, nárciszi jellemed” (82) disztichon foglalja össze. A költői szerepvállalás kérdése, a tehetség, a múltékonyság és a hírnév címadó motívuma visszatérő elemek. A lírai én az antik heroikus hírnévfelfogásról például a *Fama Aeterna* című versében értekezik, melyben a hírnév általi öröklét magasztosságát bagatellizálja: „Látod, utókorod emlékszik hősére, Lucullus: / Fűszersó, delikát őrzi örökre neved!” (83). Emellett saját munkássága megőrzésének modern útjaira is szarkasztikusan reflektál az *Apróhirdetés az örökkévalóságnak* című versben: „Gál János, költő, író / Wikipédia-szócikk / elkészítésére rajongómat keresem” (19). A lírai én az „öröklét” kérdését cinikusan kezeli, például Ady kultusza kapcsán: „Valóban, elértél. Csak Adyfalva / maradt ugyanolyan szegényes putri, / mint ahogy itt hagytad” (46). Emellett József Attila sajátos metamorfózisát, díjként való továbbélését ironikus részletességgel tárgyalja, ezzel célja, hogy az öröklét kérdésének elavultságát, tárgyiasságát hangsúlyozza, melynek fanyar tapasztalata, hogy a halál utáni sikeresség nem kárpótol az élet sérelmeiért: „bőrszíne fénylő bronz, lassacskán ujjai folynak, / összebb megy, körforma plaketté olvad a teste / megmarad így is még az az élettől keserű arc” (88). Gál a hírnév, az öröklét motívumát kontextualizálja újra azzal, hogy antik minták metszetében kortárs nézőpontból tekint az „eltűnt hírnév” kérdésére. Már a címadás is a hírnév örökkévalóságát kérdőjelezi meg. Ezáltal az emlékezés, az értékmentés meghatározó toposza a kötetnek, melyhez műfaji szempontból az eposz állandó irodalmi jelenlétét kapcsolhatjuk. A szöveg az eposz örökzöld műfajának kérdéskörében is állást foglal azzal, hogy egy vígeposz-paródiát ír a kötetzáró *Vígeposziróliász* című szövegben: „a költő egy ócska történet segítségével kifigurázza az eposzokat kifigurázó szerzőket, hogy végre leszámoljon a vígeposz kezdettől fogva szánalmasan humortalan műfajával” (89). Ezzel a kanonikus eposziró elődök, Zrínyi, Csokonai, Arany és Petőfi is kiforgattnak. A kánon nagyjait nemcsak kiemeli, hanem úgy, mint a versformákat, a megidézett szerzőket is kritizálja, parodizálja: „vakxi poeta Homérosz, utána a szittyá vitézünk, [...] lába nyomában Arany, ki lapos humorú [...] felugrat a büszke Petőfi” (93). A hagyományörzés célkitűzését költészettechnikai szempontból viszi véghez, melyre komikus módon jegyzetek formájában is reagál: „Egyébiránt Csokonai, Petőfi és Arany is végigjegyzetelte a maga vígeposzát [...] Én személy szerint meglennék ilyen kiszólogatás nélkül, a stíluselemek viszont makacs dolgok!” (99). A tisztelet és a gúny kettőssége végigvonul a kötet egészen, és meghatározza a versek hangulatát.

Gál János *Az eltűnt hírnév nyomában* címet viselő első kötete ígéretes indulásnak tekinthető, hiszen a hagyományhoz való reflexív viszony, a nyelvművészet alapjainak kiaknázása sikeresen érvényesül, melyekkel szembemegy a kortárs irodalomra általában jellemző formátlan tömegirodalommal. A költő sajátos ars poeticájának célját, a hagyományörző lázadást, költészettechnikai szinten azzal teljesítette, hogy kötetével felhívta a figyelmet a formaművészet ősi erejére.

Burján-Gál Emil: Cseres Tibor bronz domborműve (Gyergyóremete)

Vörösmarty-hagyomány a Babits-életműben

„Vörösmarty nagy ember és izgató talány.”¹

Babits Mihály 1921-ben az *Est* december 25-i számában a következő kijelentést tette: „Irodalmi neveltetésem és a métier megtanulása engem elsősorban Arany Jánoshoz fűz, de a formán túl mélyebb hatást inkább Vörösmarty tett rám. Ezenkívül irodalmi működésem egy egész korszakát dominálták a görög-római klasszikusok.”² Később, 1935-ös székesfehérvári, *A mai Vörösmarty* című ünnepi beszédében is nyilatkozott arról, hogy Vörösmarty művészete egyik legmeghatározóbb fiataalkori élménye: „Én gyermekkoromban Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, hogy mi a költészet. Vörösmarty idegenebb volt: fenségesebb és szinte azt mondhatnám, félelmesebb.”³ Vörösmarty rímeit már gyermekkorában dúdolta; édesanyja, Kelemen Auróra altatódal helyett többször mondott Vörösmarty-műveket: a *Szép Ilonkát* és *A merengőhöz* című költeményt. Szekszárdi otthonukban számos Vörösmarty-kiadás volt, már kisiskolás korában olvasgatta a *Csongor és Tündét*, de ekkor még a művet nem érthette.⁴ Csak később jött rá, hogy a nyelv zeneisége adja Vörösmarty fenségét. Erről a következőket vallotta: „Vörösmarty nagyságát akkor kezdtem igazán érezni, mikor rájöttem hogy a költészetet nem a »mondanivaló« teszi. Nem a prózában leírható mese vagy

SEBŐK MELINDA (1979) irodalomtörténész. A KRE BTK Modern Magyar Irodalomtudományi Tanszékének egyetemi docense. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *Modern értékőrzők* (2017). A szerző a tanulmány megírásának idején MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

- 1 Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty* = uő., szerk. Jankovics József: *Tanulmányok, esszék*. Budapest, 2005, Kortárs Könyvkiadó, 246.
- 2 Babits Mihály: *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. Budapest, 2018, Magyar Napló, 83.
- 3 Babits Mihály: *A mai Vörösmarty*, = uő., szerk. Belia György: *Esszék, tanulmányok, II.* Budapest, 1978, Szépirodalmi Kiadó, 301.
- 4 „Anyám magányos óráiban vagy gyermekei közt, ének helyett, sokszor szavalgatta a Szép Ilonkát és a Merengőhöz címzett ódát. Ezeknek rímei legrégebb emlékezetemből csengnek vissza, bár értelmüktől kissé függetlenül. Családi polcunkon egy tucat avult és dísztelen »díszkötés« képviselte a költőt. [...] Én többnyire a hatodik kötetet szedtem ki, a Csongort, és megpróbáltam olvasni mint regét vagy tündérmesét. Ez nehéz volt, mert események és történet helyett inkább szívek és villogások áradtak felém a könyv lapjairól. És valami végtelen és végtelenül gazdag muzsika.” Babits Mihály: *A mai Vörösmarty*, i. m. 301.

téma hanem sokkal inkább ép a színek, villogások és zenék.”⁵ Babits családjában élő Vörösmarty-kultusz az egész pályáját meghatározta. Elődjéhez fűződő olvasmányélményei, esszéi, tanulmányai és előadásai is igazolják Vörösmarty iránti rajongását.

Ma már irodalomtörténeti tény, hogy Vörösmarty megítélésben a nyugatosok (elsősorban Schöpflin Aladár,⁶ Babits Mihály és Szerb Antal⁷) hoztak változást. Vörösmarty befogadástörténeti paradigmaváltását a romantikus hagyománnyal szemben a nyugatos modernség nyelvszemlélete jelentette. Schöpflin, Babits és Szerb Antal álláspontja nem csupán abban közös, hogy (különösen Schöpflin és Babits) szembeszáll Gyulai monográfiájának gondolatmenetével, hanem abban is, hogy mindhárman felfedezik az utolsó pályaszakasz modernségét, megérik Vörösmarty nyelvének képgazdagságát. Schöpflin szerint a kései Vörösmartynál a „szavak minduntalan el akarnak szakadni a gondolattól, eltávolodnak tőle, [...] a symbolumok idegesen torlódnak egymásra, kisiklatják egymást helyükből”,⁸ Szerb Antal is megjegyzi, hogy a nagy lírikus „túljut a szavakon”.⁹ Babits mindkét 1911-ben írt (*Az Ifjú Vörösmarty, A férfi Vörösmarty*) tanulmányában kitér Vörösmarty tarka képzeteire, remek nyelvezetére: „Ahol sok a képzet, ott sok a szín, sok a szó, gazdag a nyelv. [...] Vörösmartynál a nyelvkinccs egy képzetkinccs.”¹⁰ Később *Az európai irodalom történetében* is utal nyelvének gazdagságára, mikor eposzainak színpompáját, hexameterinek gördülékenységét az angol romantikusokhoz hasonlítja. A *Zalán futása* és a *Cserhalom* színei, képei, pazar nyelvezete a Byron-eposzokat is fölülmúlja: „A színpompa magában a költő lelkében van”,¹¹ „Vörösmarty csupa spontán

5 Babits: *A mai Vörösmarty*, i. m. 301.

6 „A *Vén cigány* a maga közvetlenségével és Vörösmarty egyébkori technikájától teljesen elütő formáival ma a költő leginkább élő műve. Ezzel Vörösmarty átnyúlik a ma költészetébe. Ma leginkább és legelső sorban közvetlenséget keresünk a költőben és szeretjük, ha hírokat üt meg lelkünkben, inkább jelezve, mint végigjátszva a melódiát s ránk hagyva, hogy egészítsük ki, amit ő nem pengetett végig. Mi nem látunk benne dagályt, mint látott Gyulai.” Schöpflin Aladár: *A két Vörösmarty. Nyugat*, 1908/11, 584.

7 „A késői, meghasonlott lelkű Vörösmarty nem uralkodik többé képzetén, elveszti a kapcsolatot a valósággal és átlép abba a félelmes világba, ahol már az álom az igaz és az igaz az álom. És ekkor, amikor az emberek számára már elveszett, magával tehetetlen, szerencsétlen rom, ekkor írja utolsó és legszebb költeményeit.” Szerb Antal: *Vörösmarty Mihály = uő., A varázsló eltöri pálcáját*. Budapest, 1948, Révai Kiadó, 138.

8 Schöpflin Aladár: *A két Vörösmarty*, i. m. 583.

9 „A nagy lírikusokban valami furcsa, önmaguk ellen forduló vágy él, hogy megszabaduljanak árukelő eszközeiktől, a szavaktól, amelyek cserben hagyják őket, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk: hogy túljussanak a szavakon, romances sans paroles-okat, szöveg nélküli románcoakat költsenek, mint ahogy Paul Verlaine mondta – vagyis zenét.” Szerb Antal: *A kétarcú hallgatás = uő., A varázsló eltöri pálcáját*, i. m. 176.

10 Babits: *Az ifjú Vörösmarty*, i. m. 249.

11 Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1991, Auktor Könyvkiadó, 483.

zsenialitás.”¹² A nyugatosok nyelvszemlélete tehát kilépteti Vörösmartyt a romantikus hagyományból. S bár a Vörösmarty-recepcióban beállt fordulat már Schöpflin 1908-as *A két Vörösmarty* írásával elkezdődött, a nyugatosok közül kétségkívül (s itt Schöpflin Aladár, Szerb Antal¹³ mellett akár Kosztolányi Dezső Vörösmarty-előadására¹⁴ is gondolhatunk) Babits tett a legtöbbet – mindhárom műnemre kiterjedő: az epikus, a tragikus és a lírikus művészt is méltató írással – Vörösmarty újraértelmezéséhez.

1901-ben a budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem magyar–francia szakára beiratkozó, majd 1903-ban már magyar–latin szakon alapvizsgázó Babits költői – filozófiai – világirodalmi szemlélete elsősorban Bodnár Zsigmond irodalomelőadásain; Alexander Bernát és Pauler Ákos filozófiatörténet-óráin; Becker Fülöp és Tharaud Ernő francia irodalomról tartott értekezéseiben, valamint Négyesy László stílusgyakorlatainak formálódott. Babits leckekönyvének tanúsága szerint:¹⁵ a felsorolt tanárokon kívül többek között Gyulai Pál (*A magyar irodalom története*) és Beöthy Zsolt (*Petőfi költői jelleme, Vörösmarty Két szomszédvárának fejtegetése*) kurzusait is hallgatta, de mivel fiatal bölcsészhallgatóként még nem tulajdonított a költészetnek nemzeti funkciót, így sem Gyulait, sem Beöthyt nem tartotta példaképének. Noha Babits az 1911-es Vörösmarty-tanulmányaiban mikor *A két szomszédvár* gyönyörű tájképeit dicséri, Beöthyt nem említi, vitába száll Gyulaival, aki „tiszta nyelven művészileg megírt életrajzzal ajándékozott meg bennünket, de a kiadás jegyzetei csak nyers adatok; s az életrajz inkább kor- és miliő-rajz, [...] Gyulai nem mert Vörösmarty lelkének mélysegeibe lehatolni”;¹⁶ majd felhívja a figyelmet Gyulai azon helytelen megállapítására, miszerint „amit a költő 1832 végéig megírt, költői pályájának csak első felét képezi ugyan, de mégis majd mindent magában foglal, ami költészetének lényege és hatásában korszakos. Ez az állítás hibás.”¹⁷ Babits tehát elhatárolódik

12 Uo. 75.

13 „A vén cigány, Vörösmarty egyik utolsó verse, alkotásának megdöbbentő hangszerelésű fortisszimója. Képek zuhataga ragadja el az olvasót, világok végzetein zuhanunk keresztül, pokol és mennyország dübörögnek és zenélnek valahonnan távolról és minden elveszett.” Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1991, Magvető Kiadó, 299.

14 Kosztolányi Dezső *Emlékezés Vörösmarty Mihályról* címmel a Magyar Rádióban mondott beszédet a költőről 1929. december 1-jén. Kosztolányi Vörösmarty kései korszakáról a következőképp nyilatkozott: „Belemerült Shakespeare költészetébe, szakadatlanul ezt szemlélte, mint az elborult hajós a tengert. Merészsége az ő merészségén edződött, öregkori költeményei lírárnknak shakespeare-i remekei. A »Szózat«-ban nem egy ember, hanem egy nép veti föl a lét és nemlét hamleti kérdését s a »Vén cigány«-ban egy országafosztott, mindenből kitagadott, mindenkitől megalázott fejedelem pöröl a céltalan világmindenséggel. Magyarsága éppen azért megrázó, mert nem szűk, nem vidékies, nem korlátolt, hanem tág, általános, emberi.” Salamon István: Kosztolányi Dezső előadása a Magyar Rádióban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1982/4, 460.

15 Belia György: *Babits Mihály tanulóiévei*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 146–149.

16 Babits: *Az ifjú Vörösmarty*, i. m. 245.

17 Babits: *A férfi Vörösmarty* = uő., szerk. Jankovics József: *Tanulmányok, esszék*, i. m. 265.

Gyulaitól, igyekszik Vörösmarty lelkébe látni, és a kései Vörösmarty-versek méltatására is vállalkozik. Babits tanulmányai a 19. századi hagyományos Vörösmarty-képet újszerű megvilágításba helyezik: életrajzírás vagy poétikai értékelés helyett sokszor lélektani-pszichológiai fejtegetésekbe kezd, csodálja elődje nyelvének szokatlan használatát, látomásos képeinek gazdagságát, gondolati-filozófiai mélységét, *A vén cigányt* pedig „a leghatalmasabb költeménynek”, „a legszebb magyar versnek”¹⁸ tekinti.

Babits *Az ifjú Vörösmarty* tanulmányában az epikus művészt (elsősorban a *Zalán futását*), *A férfi Vörösmarty* tanulmányában leginkább a drámaíró (elsősorban a *Csongor és Tündét*, s azon belül az *Éj monológját*) elemzi. Bár a kettős Vörösmarty-portré gondolatgazdag, kimagasló teljesítmény, a költőelőd kései korszakának újszerűségét, nyelvének gazdagságát méltató Babits a lírai korpusz 1840-es évek után keletkezett alkotásairól nem nyújt érdemi elemzést. Számos Vörösmarty-idézet között inkább prózába transzponált újraírást találunk (jó példa a vers átírására, amit *Az emberekről* állít: „e nagy föld kerekén óriási záport és szelet lát szállni forró szárnyakon; könnyekből a zápor, sóhajokból a szél”¹⁹). *A férfi Vörösmarty* záró fejezetében (*A vén cigány* címmel) a *Fogytán van a napod* versidézet után lélektani-pszichikai értékelést olvashatunk sok önisméltással, pl.: *A vén cigány* „a leghatalmasabb költemény”, „a legszebb magyar vers”, „különös vers”, „egy örült képzetkapcsolása”, „egy örült verse”, „az örült látománya”.²⁰ Jó néhány tanulmány foglalkozott már *A vén cigány* változó megítélésével: elsősorban Szegedy Maszák Mihály,²¹ Szénási Zoltán²² és Végh Balázs Béla²³ írásai gondolhatunk. Babits 1911-es Vörösmarty-tanulmányainak irodalomtörténeti értékeléséhez Kappanyos András összefoglalását idézem: „Waldapfel József megvédte Vörösmartyt Babbitstól, Vas István megvédte Babbitst Waldapfeltől, Tóth Dezső megvédte Waldapfelt, Laczkó András megvédte még egyszer (azaz kétszer) Babbitst, Taxner Ernő pedig megpróbálta mindezt békévé oldani”.²⁴ Mivel a Nyugat-nemzedék s különösen Babits 1911-ben publikált Vörösmarty-tanulmányairól több szakirodalom is folytatott vitát, jelen írásomban először azt vizsgálom, miként hatott a fiatal Babits versbeszédére Vörösmarty művészete, miként volt hatással saját nyelvszemlélete, költészetelméleti módszere Vörösmarty értelmezéséhez; majd azt igyekszem felmutatni, hogy Babits egész pályáját tekintve, miként változott a Vörösmartyról alkotott képe.

18 Babits: *A férfi Vörösmarty*, i. m. 290.

19 Babits: *A férfi Vörösmarty*, i. m. 285.

20 Uo. 291.

21 Szegedy-Maszák Mihály: *A vén cigány változó megítélése = A vén cigány*. Szerk. Füzfa Balázs. Szombathely, 2012, Savaria University Press, 237–261.

22 Szénási Zoltán: *A vén cigány irodalomtörténeti fényképekben = A vén cigány*, i. m. 262–271.

23 Végh Balázs Béla: *A nyugatosok Vörösmarty-olvasata = A vén cigány*, i. m. 272–277.

24 Kappanyos András: Babits Vörösmartyja. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2020, 5–6, 725.

Babits a század elején még nem tulajdonított nemzeti funkciót a költészetnek: egy modernebb, dekadens, elsősorban világirodalmi mintákból táplálkozó, az esztétikai minőséget előtérbe helyező verseszményt képviselt. Baudelaire-Verlaine költészetéből kapott ihletést a versíráshoz, de a franciák mellett az angol és az amerikai költészet is vonzotta: Swinburne, Longfellow és E. A. Poe zeneisége, verstani bravúrja is inspiráló volt számára. Babits a világirodalom változatos színeit ízlelgette: az antik görög–latin klasszikusok és a 19. századi líra nyomán a szövegalkotás új lehetőségeit próbálgatta. A *Levelek Iris koszorújából*, az 1909-ben megjelent első kötete többféle szólammal játszik. Az eltérő világirodalmi mintákat integráló formai-tematikai sokszínűségben a 19. századi magyar hagyományból Arany János- és Vörösmarty-allúziók is felsejlenek. A fiatal Babits mindig más szövegek hatáslélektani párhuzamaival folytat dialógust. A kötetben megkülönböztethetjük a szó szerinti idézeteket, az utalásokat, a közismert szövegrészek integrálását vagy a nehezebben megfejthető, lapangó intertextusokat. Az intertextualitás a legkülönbözőbb poétikai eljárásokkal: verscímekben feltüntetett utalásokkal, motívumok felidézésével, szó szerint átvett idézetek vagy fordítások beemelésével, a versnyelv és a -forma stílusimitációs költői játékával van jelen. A verscímekben is megidézett Horatius (*In Horatium*) vagy Zrínyi (*Zrínyi Velencében*) éppúgy a vers szervező-teremtő inspirálója, mint az „Odi profanum vulgus et arceo” szó szerinti fordítása az *In Horatiumban* vagy a *Sunt lacrimae rerum* eredeti Vergilius-sor címbe emelése. A homéroszi – Arany János-i eposzokra való rájátszás figyelhető meg a *Darutörpeharcban*, a Vörösmarty-tradíció továbbélésére találunk példát a *Zrínyi Velencében* szonett „élni és halni kell; mely ápol s eltakar” sorában. A magyar hősi múltat idéző, Velencében járó ifjú Zrínyi, a későbbi hadvezér költő-Zrínyi, a *Szigeti veszedelem* reminiscenciái, a Vörösmarty-allúziók, valamint a költőlet státusán töprengő lírai én situációja adja a vers intellektuális élménysorát. Babits az álarcos versben az emlékezet egyedi működtetésével: intellektuális rétegzéssel, tudatos rájátszással valósítja meg poétikai elképzeléseit. Ez némiképp összefüggésbe hozható *Az ifjú Vörösmarty* című tanulmányával, amelyben Vörösmarty Zrínyiről szóló művének klasszikus tömörségét méltatja. A Zrínyi-hatást más Vörösmarty-művekben is bemutatja. A *Zalán futása* megjelenése után Vörösmarty „végtelenbe lendül, időközön túl keres tündérvölgyeket és délszigeteket”.²⁵ Felszabadult fantáziájának Zrínyi-köntöst szab, az ifjú Vörösmarty szomjazza a sosem hallott és sosem látott művészetet, de a „hagyományos versekben újat és hallatlant akar teremteni.

›Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni,
Újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is –‹

*

25 Babits: *Az ifjú Vörösmarty*, i. m. 252.

›Én is oly dalt mondok világ hallatára
Melynek égen, földön ne légyen határa.‹

mert érzi agyában rengeteg képek soha nem álmodott nyüzsgésével, hogy ez a nyüzsgés, amint az ő lelkében, az ő lelkének zenéjével egybejött, maga egy egészen új világ

›Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára
Azt én írva lelém lelkem asztalára.‹²⁶

A *Délszigetből* és a *Tündérvölgyből* Babits által kiragadott idézetek, valamint a magyarázó sorok (régiben sosem hallott dalok megteremtésére való törekvés) egybecsengenek a *Levelek Iris koszorújából* kötetet nyitó *In Horatium* óda kezdő soraival, amely jól szemlélteti a fiatal Babits szövegalkotói szemléletét. A verscím is jelzi az odafordulás és elutasítás kettősségét: antik elődjét választja mintául, hogy kifejezhesse elkülönülését. Az *Odi profanum vulgus et arceo* kezdetű Horatius-versszak lefordításával fogalmazza meg saját költői programját: vagyis „carmina non prius audita / ... canto” – „hadd dalolok soha nem hallott verseket”.

*„Gyűlöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.”*

A több évszázados hagyománnyal rendelkező múlt öröksége ad alkalmat arra, hogy üzenjen a jövő számára: vagyis „a soha-meg-nem-elégedés” himnuszát, a régi formába öltözött, új eszmét és az örök változást, a „százszínű” költészet „kúsza, kerek koszorúját” hirdethesse. Ugyanerre a költészetelméleti módszerre világít rá Kosztolányinak 1904. augusztusában írott levelében „mindannyian keressük az új formát, és ezt egy nagyon régi formában találtuk meg. Érezzük azt a szörnyű dallam untságot, ami elveszi kedvünket legszebb énekeinktől; hogy nem tudunk új ruhát adni nekik.”²⁷ A régi forma és az újszerű lírai nyelv egymásba játsása volt tehát az induló Babits poétikai elképzelése. A szellemi elődeivel párbeszédet folytató költő, régebbi művek szöveg-hálójának együtteséből próbálja összefonni leveleinek sokszínű koszorúját. A sokszínű *Iris* beszédes színpadot megfestő kötet verseiben többször vall az ezerarcú világ megismerésének vágyáról és az újszerű kifejezés poétikai elvéről:

26 Uo. 252–253.

27 Babits Mihály – Kosztolányi Dezsőnek 1904. augusztus 20-án írt levele = Szerk. Buda Attila: *Kosztolányi Dezső levelezése, I. 1901–1907*. Pozsony, 2013, Kalligram Könyvkiadó, 171.

„Ekként a dal is légyen örökkön új,
a régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.”

(In Horatium)

Babits *Az ifjú Vörösmarty*ban saját költészetelméleti módszerét, vagyis a régi formában az új nyelvet fedezi fel; *A férfi Vörösmarty*ban pedig a filozófiai mélységet, léleklátását, a tragikumot és a lázas vibrálást sejt. Vörösmarty kései verseit a magyar költészet tetőpontjának tekinti, de Babits meglátása szerint verseinek idegen nyelven való tolmácsolása próbára tennék még a legzseniálisabb műfordítót is. A lírikusok közül Shelley-t éppúgy lefordíthatatlannak tartja, mint Aranyt és Vörösmartyt, mégsem lehet azt állítani „hogy például Arany és Vörösmarty nem lehetnek világirodalmi értékek: csak azért, mert külföldön, éppen a fordítások lehetetlensége miatt nem terjedhettek el”.²⁸ Igazi intellektuális kihívásnak tekinti Vörösmarty verseinek tolmácsolását. Erre a nehéz feladatra vállalkozott maga is, mikor Vörösmarty románcai közül *A haldokló leányt* latinra fordította. A tibullusi versmértékkel kísérletező költő *A férfi Vörösmarty* írásában megjegyzi: „E sorok írója megpróbálkozott Vörösmarty költeményeinek latinra való fordításával. Az olyanféle románcokat, mint *A haldokló leány*, Tibullus versmértékében ültette át. A klasszikus forma csodálatosan illett a költemény szelleméhez. 1828-ban, mikor a vers íródott, a költő még nem fedezte fel magának e formát. De szelleme már közeledett e forma szelleme felé.”²⁹ A latin fordítás, az eredeti versmértéktől való eltérés egyfajta költői játék lehetett a fiatal Babits számára. Kelevéz Ágnes kutatási nyomán ismeretes,³⁰ hogy Babits 1910-ben Fogarason *Az emberek* első nyolc és a *Gondolatok a könyvtárban* első tizennyolc sorának francia fordítását is elkészítette. Babits, aki maga is sokat tett a világirodalmi művek magyarországi népszerűsítéséért, méltán gondolhatott Vörösmarty legjelentősebb alkotásainak francia tolmácsolására. S bár az *Angyalos könyv* kézíratai között lappangó fordításokat nem közölte egyik fordításkötetében sem, Babits műfordítói kísérlete, hogy mestere bekerülhessen az európai irodalom áramába, figyelemre méltó vállalkozás. Babitsot mindig is foglalkoztatta a világirodalom vérkeringésébe való bekapcsolódás, a magyar irodalom tolmácsolása. Vörösmartyt szinte minden írásában (*Az ifjú Vörösmarty*,

28 Babits: *Magyar irodalom* = uő., *Esszék, tanulmányok*, I., i. m. 235.

Babitsnak ezt az állítását igazolja Szegedy-Maszák Mihály is, mikor többek között a jelentős műfordítói gyakorlattal rendelkező Robert Sabatier és Michel Manoll *A vén cigány* francia műfordításainak a hibáit vizsgálja. Szegedy-Maszák Mihály: *A vén cigány változó megítélése*, i. m. 249–250.

29 Babits: *A férfi Vörösmarty*, i. m. 263.

30 Kelevéz Ágnes: „Magunk számára készített darabok”, *Babits versfordításai idegen nyelvekre* = uő., *Esti kérdések, Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*. Budapest, 2021, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 172–197.

A férfi Vörösmarty, Magyar irodalom, Az európai irodalom története, A mai Vörösmarty) világirodalmi kontextusba helyezi. A *férfi Vörösmarty*ban többek között Shelley, Keats és Meredith mellett méltatja: „Ahogyan Vörösmarty utánozza a csalógány (és más madarak) hangját: az világirodalmi specialitás.”³¹ 1935-ös *A mai Vörösmarty* ünnepi beszédében így összegzi fiatalkori tanulmányainak Vörösmarty-képét: „Akit az igazi költészet dekadens szomja űzött, az külföldre vetette tekintetét. Francia és angol költőkért rajongott, [...] Baudelaire és Verlaine, Poe és Swinburne, Mallarmé és Rilke nevei röpködtek a borzas ifjú »nyugatosok« ajkán. [...] az idegen kincsek látása eszméltetett rá a saját gazdagságunkra. [...] egy új Vörösmartyt fedeztünk föl. [...] Egy halott költőt, aki modernebb volt minden elevennél! Egy klasszikust, aki idegesebb és izgatottabb minden dekadensnél! [...] Egy igazi mintanyugatos, ösünket és példaképünket!”³² A „mintanyugatosnak” tekintett példakép művészete meghatározó Babits egész irodalmi pályáján. Vörösmarty-allúziók szövik át több lírai alkotását. A burkolt idézetek művészi fortéllyal idézik föl a Vörösmarty-hagyomány képzetkörét: többek között a *Himnusz Irishez (Éj monológja)*; az *Esti kérdés (Előszó, Éj monológja)*; az *Októberi ájtatosság (Zalán futása)*; *A Húsvét előtt (A vén cigány)*; *Háborús anthológiák (Emberék)*; *Verssor az utcazajban (Gondolatok a könyvtárban)*; *A könnytelenek könnyei (Szózat)* és *A cigány a siralomházban, Magamról (A vén cigány)*³³ is intertextuális kapcsolatot mutat Vörösmarty-művekkel. A jelen tanulmány keretein belül nem térek ki az egyes Babits-versek dialogikus szövegpárhuzamaira, de érdemes kiemelni, hogy Babitsot 1919-ig elsősorban Vörösmarty nyelvének képgazdagsága ragadja meg: „A nyelv gazdagsága mögött a képzetek, a lélek gazdagságának, a nyelv színessége mögött a lélek színességének kell rejtőznie.”³⁴ Ez a gondolat egybecseng az 1919-es *Az irodalom elmélete* című egyetemi előadásában megfogalmazott elvekkel, mely szerint az irodalom célja „a lélek érzelmeit felszabadítani”; az irodalom lényege „a lélek tartalmának teljes visszaadása”.³⁵

Az első világháború kitörése, annak vészterhes légköre világnézeti változást hozott pályáján. A pusztító háború gyötrelmeiben mélyen megrendült Babits Kanthoz fordul, elsőként a német filozófus békegondolata ad neki lehetőséget, hogy kimondhassa a békeeszme szükségességét. A pacifista Babits mindennél

31 Babits: *A férfi Vörösmarty*, i. m. 285.

Babits *Az irodalom elmélete* című írásában is említi a csalógány világirodalmi megjelenítését: „Az angol költészetben ez a két madár folyton megjelenik. Ott van Shelley *A pacisirtához* című szép verse. Még imitálni is próbálják a két madár hangját: Milton és Meredith, aki költeményeiben leghívebben kottába szedte. Nálunk is ott van Arany *Fülemilé-je*, mely érzékíti a trillázó hangzást. Ez a két madárhang egészen beidegződött az angol költészetbe”. Babits: *Az irodalom elmélete* = uő., *Esszék, tanulmányok, I.*, i. m. 357.

32 Babits: *A mai Vörösmarty*, i. m. 302.

33 Rába György: *Babits Mihály költészete, 1903–1920*. Budapest, 1981, Szépirodalmi Kiadó, 455.

34 Babits: *Az ifjú Vörösmarty*, i. m. 277.

35 Babits: *Az irodalom elmélete*, i. m. 356.

jobban várta a háború befejezését. Az 1918-as őszi forradalommal a politikai rendszer megváltozását, a várva várt béke eljövételét remélte, és szokatlan aktivitást fejtett ki ennek érdekében. Bizakodva tekintett a forradalmi változásokra, s ekkor még nem sejtette, hogy életének legviszontagságosabb időszaka előtt áll.

Az 1919-es esztendő fordulópontot jelentett Babits Vörösmarty-értelmezésében. 1919. február 15-én az *Új Világ*ban közölt, később sokat támadott *Az igazi haza. Cikk a Szózatról* című írásában azt hangsúlyozza, hogy véráldozat és öldöklés nélkül kell a nemzetnek megmaradni a hazában, mert ha fogyatkozik a hazában élő nép, akkor elvész az emberiség is: „Ez az a haza, amelyre igenis szüksége van az emberiségnek, amelyet meg kell őrizni az emberiség számára. A haza, amelyet mi magunkban hordunk, és amely nem veszhet el, mert egy az emberekkel, a néppel, amely ki nem irtható, hanem él. Megfogyva bár, de törve nem! Nem meghalni kell ezért a hazáért, hanem élni: mert ez a haza nem a halálunkból, hanem az életünkben él.”³⁶ Babits ebben az esszéjében Vörösmarty *Szózat* című versének sorain keresztül, de a világháborús összeomlás utáni válsághelyzetben értelmezi a nemzet és az Emberiség viszonyát. S továbbra is a világbéke etikai elkötelezettjeként az Emberiséget, a világ sorsát előrébb valónak tartja, mint a nemzetet. Cikkében Vörösmarty újraértelmezésére is reflektál: „A világháború, amelynek közepében mi vérzünk ezer sebből, szegény, tévútra vitt ország – és kiáltozunk, kétségbeesve, életet vagy halált: S népek hazája, nagy világ! Ó, milyen máshogyan olvasom ma a Szózat-ot, mint még öt év előtt! Mennyivel jobban megértem a költőt!”³⁷ Babits 1919-es tevékenysége: közéleti és kulturális szerepvállalása, az egyetemi tanári kinevezése, *Az igazi haza* című cikk a tanácsköztársaság bukása után visszatetszést keltett. Retorziók sora következett: 1919 júniusában tanári pályafutása véget ért. Az 1919-es cikkében kifejtett haza- és nemzetfogalomra hivatkozva elvesztette állását; 1919 decemberében a Középiszkolai Tanári Fegyelmi Bizottság vizsgálatot indított ellene; 1920 februárjában a Petőfi Társaság tagjai közül (Móricz Zsigmonddal együtt) kizárták; majd márciusban egy fegyelmi határozattal nyugdíjának elvesztésére ítélték. 1919-ben a politikai csatlósással párhuzamosan, poétikai fordulat is bekövetkezett pályáján: a világirodalmi mintákkal kísérletező költőből értékvédő művész lett. Az 1920-as években jó néhány költeménye rávilágít a tragikus történelmi tapasztalok igazságára, a háborút veszített ország gyötrelmeire, a sokat szenvedett magyarság küzdelmére. A trianoni békeszerződés után megszapornak a *Csonka Magyarország* sorsát sirató fájdalmas szövegei, de már 1920 tavaszán, tehát még június 4-e előtt végigtekint az ország veszteségein a szintén Vörösmarty ihlette *A könnytelenek könnyei* keserves sőhajáiban:

36 Babits Mihály: *Az igazi haza* = uő., *Esszék, tanulmányok, I.*, i. m. 353.

37 Babits: *Az igazi haza*, i. m. 351.

„s zokogva, hajh, hogy annyi szív
hiába onta vért,
a könnytelenek könnyei
legyetek a honért!

...
Szakadjatok ki, bús szavak!
Sem élet, sem halál:
egy örült nemzet eleven
megnyílt sirjában áll.

S a sirt népek veszik körül,
öröklő káröröm;
és kígyó csúsz a sir fölött,
de virág nem terem.”³⁸

Az 1920-as évektől előadásában, ünnepi beszédeiben is jellemző a Vörösmarty művekre való intenzív reflektáltság, de már nem az epikus Vörösmarty hexameterének képgazdagsága vagy az *Éj monológjának* filozófiai mélysége foglalkoztatja, hanem a tragikus nemzetsorsot vizionáló Vörösmarty, a *Szózat* és az *Előszó* költője.

Mikor 1929. február 27-én Farkas Gyula irodalomtörténész meghívására a Collegium Hungaricum szervezésében a berlini Humboldt Egyetem nagytermében³⁹ előadást tartott, a magyar irodalom legnagyobbjairól német nyelven felolvasott beszédében⁴⁰ is utalt Magyarország trianoni veszteségeire. A 19. századi költők közül a nemzeti forradalom dalnokát, Petőfit, a túlérzékeny Aranyt és a nemzete problémáihoz láncolt, tragikus lázban égő Vörösmartyt méltatta: „A magyar dalnok, Vörösmarty, a honfi-érzést az emberiség szemszögéből éli át, [...] különös lázzal telíti nemzete tragikus helyzetének tudata”⁴¹ Babits berlini beszédében Vörösmarty tragikus sorsérzésének aktualitását hangsúlyozta, majd a pazar költői képek és lázas érzések egyensúlyát elveszítő művészt ismét a modern európai líra magaslataihoz mérte.

38 Babits Mihály: A könnytelenek könnyei. *Nyugat*, 1920/7-8, 437.

39 A német fővárosban találkozott többek között Farkas Gyulával, az akkor Berlinben tanuló, később rendezőként és színházigazgatóként ismert Németh Antallal, a későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszterrel Keresztury Dezsővel, Kánya Kálmán berlini követtel, valamint a német tudományos és szellemi élet vezetőivel, többek között Becker kultuszminiszterrel, németországi népszerűsítőjével, Stefan I. Kleinnel és Walter von Molo osztrák költővel.

40 Turóczi-Trostler József német fordításában olvasta fel előadását. Babits Farkas Gyula javaslatára *Tanulmány a magyar irodalomról (francia közönség számára)* című írását fordította le német nyelvre, ami 1927-ben a *Nyugatban*, majd Gyergyai Albert francia fordításában *La Revue Mondiale* 1928. júliusi számában is megjelent.

41 Babits: *Tanulmány a magyar irodalomról (francia közönség számára)* = uő., *Esszék, tanulmányok, II.*, i. m. 117.

Később, 1935-ben a Vörösmarty Irodalmi Társaság elnöke, Szarka Géza és egykori évfolyamtársa, György Oszkár meghívására *A mai Vörösmarty* címmel előadást tartott Székesfehérváron. A berlini beszédéhez hasonlóan Vörösmarty aktualitását hangsúlyozta: „Ime a mai Vörösmarty: rettenetesen, véresen aktuális költő.”⁴² Babits a *Szózat*, *Az emberek*, *Gondolatok a könyvtárban*, *Országháza*, *Előszó* versidézetekkel bizonyította, hogy Vörösmarty „nemcsak a magyar nemzet költője volt, hanem általában a nemzeti létforma költője”.⁴³ Babits 1935-ös *A mai Vörösmarty* című beszéde abból a szempontból is jelentős, hogy több személyes élmény felidézése mellett összegzi Vörösmarty-olvasatának változásait, ifjúkori tanulmányairól és Vörösmarty-képének változásáról a következőket vallotta: „Ez a negyedszázados tanulmány mintha nem is ugyanarról a Vörösmarty-ról szólna, akiről ma kell itt beszélnem. Vörösmarty azóta megváltozott. [...] Amint elnézem arcát s tünődöm változásain, engem magamat is meglep. [...] A mai Vörösmarty [...] magán viseli, régi évszázadának nyomain túl ennek a rettenetes utolsó negyedszázadnak jegyét is. Mintha ő is keresztülment volna a világháborún és az emberiség minden válságán, amit mi, késő olvasók megértünk.”⁴⁴

Babits *A mai Vörösmarty* ünnepi beszédét *Vörösmarty és hazája* címmel az *Ezüstkor* kötetében publikálta. Itt jelent meg *A Szózat ünnepére* című írása is. 1936-ban a *Szózat* megírásának centenáriumán még egyszer eltűnődik a nemzet költőjének sötét, tragikus énekén. Ismét kiemeli Vörösmarty időszerűségét, a tragikus történelmi múlt tapasztalataival újraértelmezi a *Szózatot*: „A Szózat századának elején Világos áll, a végén Trianon. Kétszer torpantunk meg az óriás sír szélén, s újra és újra fogalmazzuk a patetikus veszkiáltást, a kétségbeesett fellebbezést az Emberiség fórumához:

›Népek hazája, nagy világ!‹⁴⁵

Babits a *Szózatról* szóló írásában a nemzet létét fenyegető végzettel, a múltban elszenvedett történelmi traumákkal utal a mű aktualitására.

Összegezve elmondható tehát, hogy Babits életműve egészét átszövi Vörösmarty művészetének inspiratív hatása. Már a világháborút követően rádöbben a *Szózat* tragikus jóslataira, később 1929-es berlini beszédében, az 1935-ös fehérvári előadásában és a *Szózat* centenáriumára írott esszéjében is Vörösmarty időszerűségét, a történelmi traumák után újraértelmezhető korszerűségét hangsúlyozta. Az 1930-as években már másképp gondolkodik az 1910-es évek elején keletkezett ifjúkori tanulmányairól: párbeszédet hoz létre a korábbi és a kései írásai között. Ebből a párbeszédből arra következtethetünk, hogy Babitsnak is

42 Babits: *A mai Vörösmarty*, i. m. 305.

43 Uo. 304.

44 Uo. 302.

45 Babits: *A Szózat ünnepére* = uő., *Esszék, tanulmányok*, II., i. m. 318.

két Vörösmarty létezett: egy „lázás és ragyogó dekadens, a csillagok és messzeségek szerelmese”⁴⁶ és egy „a nemzete problémáihoz láncolt”⁴⁷ hazafias, tragikus sorsú költő. A kor történelmi változásainak tükrében módosul Vörösmartyról kialakult képe, ahogyan *Az új klasszicizmus felé* írásában is hangsúlyozza: „Az írónak választania kell idő és örökkévalóság, korszerű mondanivalók és örök emberi között: a kompromisszum mindinkább lehetetlen.”⁴⁸

46 Babits: *A mai Vörösmarty* = i. m. 302.

47 Babits: *Tanulmány a magyar irodalomról (francia közönség számára)* = uő., *Esszék, tanulmányok, II.*, i. m. 118.

48 Babits: *Új klasszicizmus felé*, = uő., *Esszék, tanulmányok, II.*, i. m. 84.

Az írástudók árulása

Babits Mihály esszéjének eszmetörténeti helye és fogadtatásai

Thomas Sowell a 20. századot az értelmiség évszázadának nevezte.¹ Ezen az értelmiségnek az európai és amerikai társadalmak történetének a menetére kifejtett fokozott ideológiai hatását értette. (Amit egyébként összességében feltűnően negatívnak ítélt meg.) Maga a szó és maga az „értelmiségi” fogalma természetesen csak történeti és kontextuális, nem pedig esszenciális jelentést hordoz. Csak olyan embereket és csoportokat nevezhetünk „értelmiséginek”, akiket köt a társadalmi és politikai kontextusuk. Az egyes társadalmi-politikai csoportok által – magyar és nemzetközi történelemben egyaránt – megfogalmazott értelmiségi szerepmodellek tanulmányozása közelebb vihet a múlt századi szellemi mozgalmak céljainak, konfliktusainak és megosztottságának jobb megértéséhez. Az értelmiségi szerepfelfogások tekintetében Babits Mihálynak Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyve kapcsán írott nagyesszéje a két világháború közti magyar irodalom- és eszmetörténet kiemelt darabja. Ennek vizsgálata közelebb vihet bennünket, a magyar értelmiséget az 1920-as és 30-as évek fordulóján foglalkoztató szerepkonfliktusok megértéséhez. Ezen túlmenően pedig – tágabb értelemben – Babits politikafelfogásának megértéséhez is. Előtte azonban áttekintem az értelmiség szerepére vonatkozó három legelterjedtebb megközelítést, amely Európában a két világháború között megfogalmazódott. Erre nem csak a mostani témám szempontjából van szükség. Ezen elképzelések alapvető megfontolásai jelentik az értelmiség szerepére vonatkozó társadalomtudományi kutatások legelterjedtebb módszertanát napjainkban is. A szemlélet jelentős hagyományai miatt az értelmiségi szerepek kutatása alapvetően interdiszciplináris módszer. Az értelmiségi elitelméletek elemzése általában egyeztetni kíván a szociológia (történelmi szociológia vagy társadalomtörténet) és eszmetörténet területei között – utóbbi természetesen azért

HUNYADKÜRTI SOMA (1994) PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Program.

1 Sowell, Thomas: *Intellectuals and Society*. New York, 2010, Basic Books.

kiemelt jelentőségű, mert a különféle az értelmiségi csoportok hajlamosak sajátos öndefiníciót megalkotni.²

Az antipolitikum (meta)politikája

A historiográfiai hagyomány, vagyis 1970-es és 80-as években beköszöntő Babits-reneszánsz rekanonizálta a költő irodalom- és eszmetörténeti pozícióját, mégpedig a korábbi, főleg Lukács György és kisebb mértékben Szabó Dezső által ihletett Babits-recepció határozott ellentétéként. Ez a majdnem fél évszázada született ellenkánon alkotja ma lényegében a definitív Babits-olvasatot. Ez az értelmezői vonulat egyfelől rendkívül gazdag és magas színvonalú interpretációs munkával szolgált, nem beszélve az újrakiadások, forráspublicációk hosszú soráról. Ugyanakkor ez az „új” – ma már klasszikusnak tekinthető – Babits-interpretáció az életmű bizonyos kulcsfontosságú kérdéseit figyelmen kívül hagyta, vagy legalábbis velük kapcsolatban nem szolgált kellő terjedelmű és mélységű magyarázattal. Ezek közé tartozik Babits politikumának kérdése is. A kanonikus értelmezés³ Babitsot liberálisként, a 19. századi értelemben vett nemzeti, konzervatív szabadelvűként, esetleg európai szemléletű humanistaként írja le, s ezeket a kategorizálásokat is inkább sporadikusan és axiomatikusan teszi, semmint az átfogó vizsgálatból levont következtetésként.⁴ Az ezzel kapcsolatos első észrevétel, kérdésfeltevés az lehetne, hogy mennyiben épít ez az értelmezés – amely, hangsúlyozom, ha nem is tudományos paradigmává, de mindképp diszkurzív hagyománnyá klasszicizálódott – Babits világnézeti öndefiníciójára vagy legalábbis a költő kortárs híveinek Babits-képére, ahogy ez többek között a Babits-émlékkönyvben megjelenik?⁵ Ugyanakkor azt is érdemes tekintetbe vennünk, hogy nem feltétlenül a diszkurzív hagyományba való beágyazottság az, amely megakadályozhatja a Babitscsal kapcsolatos politikai, vagyis politikai eszmetörténeti kérdések feltevését. Sokkal inkább azt gondolom, hogy az életmű magában hordozza azokat az összetevőket, esetenként pedig ellenmondásokat, amelyek Babits Mihály politikumának kérdését problematikussá teszik. Mindenekelőtt: Babits nem nyíltan politizáló, nem közvetlenül

2 Jelen tanulmányomban az eszmetörténeti megközelítést alkalmazom. Az értelmiségelmélet történeti szociológiai megközelítéséhez lásd Eyal, Gil – Buchholz, Larissa: From the Sociology of Intellectuals to the Sociology of Interventions. *Annual Review of Sociology*, 2010, 36. évf., 117-137; Li, Junpeng: Intellectuals' Political Orientations: Toward an Analytical Sociology. *Asian Social Science*, 2010, 6. évf., 12. sz., 3-15.

3 Babits új, kanonikus értelmezését megjeleníti – és persze maga is teremti – Németh G. Béla tanulmánykötete: Németh G. Béla: *Babits, a szabadító*. Bp., 1987, Tankönyvkiadó. (Lásd különösen a címadó tanulmányt.)

4 A babitsi történelem- és magyarságszemlélet kanonikus helyét mutatja, hogy Romsics Ignác a 20. századi magyar történelemről szóló szintézisét A magyar jellemből származó mottóval vezeti be. Lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Bp., 2010, Osiris.

5 *Babits emlékkönyv*. Szerk. Illyés Gyula. Bp., 1941, Nyugat Kiadó.

politikai alkat. Sipos Lajos a költő alkotói-világnézeti karakterét az első világháború előtt esztétikaiként, a világháború alatt és után pedig esztétikai-etikai-ként írta le, s ez az alapállása lényegében fennmaradt a költő 1941-es haláláig.⁶

Babits értelmiségfelfogását alapvetően antipolitikusként jellemezhetjük.⁷ Nem apolitikusként, vagyis a tágan értelmezett politikai problémáktól való elfordulásként, hanem olyan gondolkodói alapállásként, amely a politikai megközelítést igyekszik a partikuláris és temporális szempontok sorába utalni, s háttérbe szorítani az esztétikai és etikai megközelítés javára. Az értelmiségi szerepfelfogás kortárs európai teoretikusai közül ebben Babits kétségtelenül rokonlélekre talált a francia Julien Benda-ban. Az értelmiségi, „írástudói” szerepfelfogás eszmetörténeti kutatása hagyományosan az elkötelezettség (*engagement*) és a kívülállás vagy el nem köteleződés (*disengagement*) szempontjait alkalmazza egy értelmiségi elitteória vizsgálatánál.⁸ Benda a korszak európai elitteoretikusai közül jellegzetesen a kívülálló pozíciót foglalta el, vagyis azt a meggyőződést, hogy az írástudók feladata a politika időben és objektivitásban korlátozott szempontjaitól való távolságtartás és az „örök igazságok”, „örök értékek” képviselése.⁹

A fentiekben túl két további, módszertani jellegű szempontot szeretnék kiemelni. Az egyik az, hogy az elköteleződés és a kívülállás habitusai nem abszolút érvényű pozíciók. „Kívülálló írástudón” nem érthetünk olyasvalakit, aki nem foglalkozik politikai-közéleti kérdésekkel. Azon szerző esetében, aki kizárólag az asztalfióknak alkot, az elköteleződési-kívülállási problematika – amely egy hangsúlyozottan közéleti szempont – nem merülhetne fel: a teljességgel kívülálló értelmiségi ugyanis már nem közszereplő. A teljességgel elkötelezett értelmiségi pedig nem lenne írástudó a szónak abban az értelmében, hogy az írástudói szerep – Babits és Benda esetében is – a mindenkori társadalmi többséggel szembeni pozícióként fogalmazódik meg. Kívülálló írástudó alapvetően az, aki az értelmiség feladatát a politikai szempontoktól való távolságtartásban jelöli meg, ám megfogalmazott kötelessége nem a bezárkózás, hanem a tér- és időfeletti igazságok hangsúlyozása a nem írástudó többséggel és az „áruló”, tehát politikailag elkötelezett írástudókkal szemben.

6 Sipos Lajos: Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete. PPKE BTK Babits Kutatócsoport. 3.

([https://btk.ppke.hu/uploads/articles/309496/file/Babits%20%C3%A9s%20a%20moderniz%C3%A1ci%C3%B3%20\(teljes\).doc](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/309496/file/Babits%20%C3%A9s%20a%20moderniz%C3%A1ci%C3%B3%20(teljes).doc)) Hozzáférés: 2023. 05. 03.

7 Ezt az elképzelést szokás még normatív vagy moralista értelmiségi szerepfelfogásnak is nevezni. Lásd Karabel, Jerome: Towards a Theory of Intellectuals and Politics. *Theory and Society*, 25. évf., 2. sz. (1996 április), 205–206.

8 A kérdés – mindenekelőtt francia – historiográfiáját ismerteti: Kiss Lajos András: *Értelmiség az ezredfordulón. Hatalom és erkölcs*. Bp., 2014, Liget Műhely Alapítvány.

9 Ez a meggyőződéses kívülállói attitűd mindenekelőtt Benda 1927-es *Az írástudók árulása* című könyvére igaz. A francia gondolkodó ez irányú meggyőződése – mint látni fogjuk – a 30-as években megváltozik.

A másik módszertani szempont az értelmiségi kívülről politikai jellegére vonatkozik. A fent mondottakból számomra az következik, hogy az írástudói antipolitikum egyfajta politikai – és persze történeti jellegű – alapállás. Nem is annyira kvázi-politika, hanem a politikáról magáról, a politikának az ember társadalmi életében betöltött szerepéről való gondolkodás. Az antipolitikus Babits értelmiségfelfogását ebben az értelemben tekinthetjük akár Babits metapolitikájának is. A babitsi életmű azon kérdésével, hogy pályájának korai, az első világháborút megelőző szakaszában is jelen van-e az antipolitikai elit-attitűd, nem foglalkozom. Sipos Lajos korszakolását elfogadva Babits tisztán esztétikai korszakát nem vizsgálom, hanem a kérdésben a költő 1919 utáni, érettnek tekinthető értelmiségfelfogását veszem alapul.

Három értelmiségelmélet

Az első világháború után három értelmiségi eliteória¹⁰ alakult ki Európában, amelyek mindegyike az értelmiséget jól körülhatárolható társadalmi osztálynak, társadalmi csoportnak tekintette, és az értelmiség és a nem-értelmiségi jellegű társadalom kettősségére koncentrált. Az egyik az autonomista amelyet Julien Benda népszerűsített, azt állította, hogy az értelmiségiek önmagukban alkotnak egy társadalmi osztályt, amely a maga csoportszerűségében világosan elkülöníthető a társadalom többi részétől. A második, organikusnak (vagy más-képpen organicistának) nevezett irányzat fő képviselője Antonio Gramsci volt. Ő az értelmiségieket eredeti, kibocsájtó osztályukhoz kötődőnek tekintette, tehát úgy gondolta, hogy minden társadalmi csoport (polgárság, munkásság, parasztság stb.) rendelkezik saját értelmiségi „felső társadalommal”. A harmadik pedig, amely Karl Mannheim nevéhez fűződik. Ő potenciálisan osztály nélküliként kezelte az értelmiségieket.¹¹

Julien Benda *Az értelmiségiek árulása* című híres könyvében foglalta össze az első elmélet lényegét: „Mi, az egyetemek és főiskolák öregdiákjai vagyunk az egyetlen állandó tényező, amely megfelel a régebbi országok arisztokráciájának. Hozzájuk hasonlóan nekünk is folyamatos hagyományaink vannak, mottónk szintén a noblesse oblige; és velük ellentétben mi kizárólag az eszmei érdekeket képviseljük, mivel nincs társadalmi önzésünk és nincs korrupciós hatalmunk. Arra törekszünk, hogy legyen saját osztálytudatunk. Az értelmiségiek!

10 Eliteórián itt és a következőkben nem a kifejezés weberi értelmében – vagyis a döntéshozatali elit – használom, hanem a mannheimi tudáselitre vonatkozóan. Lásd Mannheim, Karl: *The Problem of the Intelligentsia, An Enquiry into its Past and Present Role. In Essays on the Sociology of Culture.* Szerk.: Bryan S. Turner. London–New York, 1992, Routledge, 91–170.

11 Kurzmann, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 63–90. A tanulmányból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

[franciául: les intellectuels¹² – H. S.]. Mi lehetne büszkébb klubnév, mint ez?”¹³ Tehát Benda felfogása szerint az értelmiségiek sajátos, különálló társadalmi csoportot alkotnak, amelynek megkülönböztető vonása az anyagi vagy gazdasági érdekektől és a hatalmi kiszolgáltatottságtól való függetlenség, ami az értelmiségieket a társadalom magasabb tudatává teszi. A század későbbi szakaszában Bourdieu csoportalapú meghatározása is a társadalmi függetlenség és az univerzalisztikus erkölcsi kérdések iránti elkötelezettség kettős követelményét állította előtérbe. Benda szerint egy értelmiségi abban a pillanatban követ el árulást, amikor feladja – a fenti értelemben meghatározott – hivatásának követését.¹⁴

A második fő elméleti keretet Antoni Gramsci felfogása szolgáltatta.¹⁵ Az olasz marxista gondolkodó megkérdőjelezte Benda definícióját az értelmiségiek teljesen független osztályáról ugyanúgy, mint a teljesen osztályfüggetlen értelmiségiekről. Meggyőződése szerint „minden társadalmi csoport, amely a gazdasági termelés világában egy lényeges funkciót betöltő eredeti terepen jön létre, organikusan létrehozza az értelmiségiek egy vagy több rétegét, amely homogenitást nyújt az adott önmagának és az adott csoportnak, valamint tudatában van saját funkciójának nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és politikai téren is”. Gramsci úgynevezett organikus megközelítése teljesen tévesnek és félrevezetőnek tartotta Benda elméletét az értelmiségi osztály kollektív függetlenségéről és autonómiájáról. Ennek értelmében az autonomista koncepció „társadalmi utópia, amely szerint a hagyományos értelmiségiek »függetlennek« gondolják magukat, de a polgári (az eredeti szóhasználatban »burzsoá« – H. S.) társadalom még ezt az elképzelt autonómiát is meg akarta szüntetni a hagyományos (értsd premodern, polgárság előtti – H. S.) értelmiségiek beolvasztásáért és ideológiai meghódításáért folytatott küzdelmei során”.¹⁶

12 Balázs Eszter kutatásai szerint az első világháború előtt Magyarországon a *Nyugat* és a *Huszadik Század* folyóiratokhoz kötődő szerzők, amikor értelmiségről írtak, a francia eredetű „intellectueles” és „intellectuálok” formulát alkalmazták. Ezzel szemben a korszak közéleti vitáinak konzervatív és nemzeti liberális szereplői leggyakrabban a 19. századi nemzetépítésekhez kapcsolódó – alapvetően angol és német gyökerű – „nemzeti intelligencia” és „nemzeti értelmiség” megfogalmazást használták. A terminológiai különbség természetesen elvi és világnézeti konfliktust takart, erre a fogalomtörténeti fejleményre azonban a jelen tanulmányban nem térek ki. A továbbiakhoz lásd Balázs Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról, 1908–1914.* Bp., 2009, Napvilág.

13 Idézi Kurzmann, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 64–65.

14 Ennek legbővebb kifejtéséhez Bourdieu, Pierre: *Homo Academicus.* Párizs, 1984, Edition de Minuit. (Angolul uő.: *Homo Academicus.* London, 1990, Polity Press.)

15 Az alábbiaknál részletesebben lásd: Gramsci, Antonio: Croce and Julien Benda. In *Further Selections from the Prison Notebooks.* Ford.: D Boothman. Minneapolis, 1995, University of Minneapolis Press.

16 Idézi Kurzmann, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 66.

Harmadikként Karl Mannheim koncepcióját kell számontartanunk, amelyet az *Ideológia és utópia* című (eredetileg 1929-ben megjelent) híres könyvében fogalmazott meg.¹⁷ Mannheim szerint az értelmiség nem osztály, de legalábbis nem valamely osztály szigorúan vett eleme. Mannheim szerint a gyakori félreértés – amit a dreyfusardok és a marxisták egyaránt elkövetnek – az, hogy nem vették figyelembe az oktatás, nevelés fontosságát. Az oktatás lehetővé tette az értelmiségiek számára, hogy „olyan osztályokhoz kötődjenek, amelyekhez eredetileg nem tartoztak”, mivel „csak ők és ők választhatták meg a hovatarozásukat”. Következésképpen a kibocsájtó társadalmi csoportjuktól és más értelmiségiektől is független „szabadon lebegő” értelmiségiek „a történelem folyamán minden táborban megtalálhatók. Így mindig teoretikusokat adtak a konzervatívoknak, akik saját, stabil társadalmi beágyazottságuk miatt csak nehezen tudtak elméleti öntudatot kialakítani. Ugyanígy ellátták elméleti emberekkel a proletariátust is, amely sajátos társadalmi viszonyai okán nem rendelkezett a modern politikai konfliktusok megvívásához elengedhetetlenül szükséges ismeretek előfeltételeivel.”¹⁸

Ugyanakkor említésre méltó körülmény, hogy egy értelmiségi elitelmélet szerkezete vagy formája nem feltétlenül azonosítható az elmélet elsődleges politikai-ideológiai tartalmával. Például Franciaországban az autonóm értelmiség klasszikus dreyfusard eszménye – mint forma – később, természetesen gyökeres világnézeti átalakítással a szélsőjobboldali író, Pierre Brasillac gondolkodásának fontos elemévé vált. Korporatív gondolatrendszerében az új „fasiszta embertípus” kialakulását az értelmiségi elit tevékenységétől várta.¹⁹ (Brasillac volt az egyetlen ember a világtörténelemben, akit „intellektuális háborús bűnök” elkövetése miatt végeztek ki.) Olaszországban a német származású egykori szindikalista, Robert Michels megpróbálta Mussolini politikai mozgalmára alkalmazni az organikus elveket, közvetlen, reprezentatív kapcsolatot tételezve az olasz munkásosztály érdekei és a Duce karizmatikus személyisége között, megalkotva ezzel a Führerprinzip korai változatát.

Az írástudók árulása: Benda és Babits közelítései

Az 1920-as évek folyamán Babits közéleti pozíciója a *Magyar költő kilencszáztizenkilenben* megjelenését és vitáját követően lassan konszolidálódott.²⁰ Az 1919-es

17 Magyarul Mannheim, Karl: *Ideológia és utópia*. Ford.: Mezei I. György. Bp., 1996, Atlantisz.

18 Idézi Kurzmann, Robert – Owen, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 67.

19 Schalk, David L.: *The Spectrum of Political Engagement. Mounier, Benda, Nizan, Brasillach, Sartre*. Princeton, 1979, Princeton University Press, 76–109.

20 Babits 1918–19-es szerepvállalásával és azt ezt követő – jogi és erkölcsi – megtorlással kapcsolatban Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Bp., 1976, Akadémiai, illetve

szerepvállalása miatt megvont nyugdíjjogosultságát 1926-ban nyeri vissza.²¹ S bár az évtized közéleti-irodalmi vitáiban központi szerepet játszik – ide tartozik mindenekelőtt az Ady-kérdés és a Kettészakadt irodalom-vita – személye és esztétikai elvei a magyar irodalmi életben megindulnak az intézményesülés felé. A korszakban a Babitscsal kapcsolatos közéleti polémia a *Halálfi* című regényének recepciója okán indult. Most azonban nem ezt, hanem értelmiség-felfogásának egyfajta összegző alkotását, *Az írástudók árulását* kell megvizsgáljunk.

Julien Benda világhírű könyve, *Az írástudók árulása* (La Trahison des Clercs) 1927-ben jelent meg Franciaországban. A mű a két háború közti európai elit-diskurzusok egyik központi darabja. Akkori népszerűsége azóta ugyan szertefoszlott, ugyanakkor maga a könyv címe úgy Magyarországon, mint a legtöbb európai országban rendkívül ismert: az „írástudók árulása” mint szóösszetétel afféle frázisként kétségtelenül jelen van a tudományos és azon kívüli köztudatban. Az olvasatlanság mögött több okot is felfedezhetünk. Egyrészt Benda műve jellegzetesen túlírt könyv. Műfaját tekintve nem monografikus filozófiai vagy politikai traktátus, hanem kötetnyi terjedelmű esszé-pamflet, amely nem kronológiai és nem is tematikus szempontok szerint szerveződik, hanem erkölcsi, történeti és filozófiai anekdoták improvizatív láncolata. Bendáról általában elmondható, hogy azok közé a szerzők közé tartozik, akik tulajdonképpen egész életükben ugyanazt az egy könyvet írják. Kedvelt és állandó témái a racionalitás és antiracionalitás, civilizáció és barbárság, európai egység és nemzeti elfogultság, fasizmus és demokrácia küzdelmei. *Az írástudók árulásának* 21. századi érdemi, tartalmi népszerűtlenségéhez és a tudományos érdeklődés mérsékelt voltához valószínűleg az is hozzájárul – ez a két háború közötti eliteóriák jelentős részére is igaz –, hogy Benda a közéleti-(anti)politizáló értelmiséget határozottan az „örök értékek és igazságok” öréneke, az „emberiség-emberiesség hivatalnokainak” tekintette. Az ilyen erőteljesen hierarchikus, elitista-abszolutista (vagyis ismeretelméleti antirelativista) beállítást az új évezred közvéleményében – az ezt megfogalmazók eredeti szándékaitól jócskán eltérő módon – totalitárius reminiszenciákat idézhet fel. Benda kevés önreflexióval élő társadalomképpel szemben pedig a tudományos közönség episztemológiai és tudásszociológiai fenntartásai állnak.²² S bár az európai és amerikai történeti

A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok 1918–19-ből. Szerk. Téglás János. Bp., 1996, Tótfalusi Tannyomda.

- 21 Jankovics József: Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001, 105. évf., 1-2. sz., 183–188.
- 22 A ritka kortárs kivételek közé tartozik Pascal Engel, a Genfi Egyetem filozófiaprofesszora, aki a francia közíró munkásságát nem pusztán történeti problémaként közelíti, hanem megfontolásra érdemes társadalomelméleti szerzőként kezeli. Lásd Engel, Pascal: Julien Benda and the Cult of the Universal. *Le Philosophoire*, 2009, 31. évf., 1. sz., 143–160; uő.: Julien Benda's Thoughtful Europe. *The Monist*, 2009. ápr., 91. évf. 2. sz., 315–321, illetve uő.: Speaking Up for

kutatás számontartja, a könyv tartalma és hatástörténete több olyan elemet is kínál, amely a magyarországi eszmetörténet-írás érdeklődésére is igényt tarthat. Benda kötetének magyarországi recepciója a többi európai országhoz képest azért sajátos, mert hazánkban *Az írástudók árulása* a két világháború között szinte kizárólag Babits azonos című esszéjén keresztül nyert értelmezést és jelentőséget valamiféle szűrt vagy másodlagos befogadásként. A két világháború közti magyar értelmiség diskurzusaiban a Benda-kérdés tehát mindenekelőtt Babits-kérdésként jelent meg: ez is mutatja, hogy amint látni fogjuk, a költő antipolitikus elitfelfogása Babits közéleti megítélésével, értelmezésével az 1920-as évek végére már szorosan összefonódottnak tekinthető.

Benda könyvének központi, címadó tézise az írástudók árulása. Az árulás az értelmiség egyéni és csoportos elkülönülésének feladásában áll, amely a politikai szenvedélyek és „politikai gyűlöletek” intellektuális kiszolgáltatásával, azoknak az értelmiség részéről történő megteremtésével és felerősítésével jár. Benda elsődleges példái ezekre a politikai szenvedélyekre a szélsőséges nacionalizmus, a modern antiszemitizmus és a szociális sovinizmus, osztálymegvetés – utóbbi kategóriába ő nemcsak a munkásmozgalom osztályharc-értelmezését sorolta, hanem ennek társadalmi fordítottját, a polgári népmegvetést („burzsoázizmus”) is. Benda történeti és szociális beállítása mélyen gyökerezik a 20. század első harmadában kialakult válságteóriákban, amelyek részben a modern tömegpolitikára – nagy kiterjedésű és állandósuló társadalmi mozgalmak, tömegsajtó, tömegpártok stb. – adott értelmiségi reakciónak,²³ részben a modernizáció általános hatásaival szembeni intellektuális-filozófiai elégedetlenségnek tekinthetők. Utóbbiak szinte mindig kétarcúan, a túlzott racionalizmus és az értelemellenes irracionizmus kategóriáiként jelennek meg. Úgy Benda, mint Babits túlzott racionalizmusnak tekinti a tudományos pozitivizmus és a természettudományos – deduktív, empirikus – módszer térnyerését a humántudományok és az államélet területén. Az értelemellenes irracionizmus képviselői közé pedig a pszichoanalízis bizonyos irányzatai, művészi naturalizmus, egzisztencializmus és a politikai romantizmus, tehát a szélsőséges nacionalizmus, faji alapú politizálás számítható. (Elképzelhető persze egy köztes csoport is: az áltudományos faji teóriák például egyszerre pozitivisták és irracionalisták.)²⁴

Babits kritikai esszéje Benda könyvéről a *Nyugat* 1928-as évfolyamának 18. számában jelent meg, amely jelentős részben Tolsztoj-emlékszámnak tekint-

the Clerks. In *The Philosophy of Richard Rorty*. Szerk. Auxier, Randall E. – Hahn, Lewis Edwin. Chicago, 2010, Open Court, 605–617.

23 Ezen felfogás alapművének Gustav Le Bon *A tömegek lélektana* című, 1895-ben kiadott, óriási népszerűsége miatt tett szociálpszichológiai könyve tekinthető, amely 1913-ban magyarul is megjelent, Le Bon, Gustav: *A tömegek lélektana*. Ford. Balla Antal. Bp., 1913, Franklin-Társulat.

24 Babits és a válságirodalom általános összefüggéséről lásd Margittai Gábor: *Nyugtalan klasszikusok. Ars Poeticák és arcpoetikák – Hagyománytudat Babits Mihály esszéművészetében*. Mária-besenyő-Gödöllő, 2005, Attraktor, 53–90.

hető.²⁵ A misztikusan vallásos, humanista, antimilitarista-anarchista orosz író Julien Benda könyvében is kiemelt helyet kapott, közvetlenül a mű előszavában. Benda itt Tolsztoj egyik fiatalkori emlékére hivatkozik, amelyben azt beszéli el, hogy katonatisztként egyszer menetelés közben szemtanúja volt, ahogy egyik tiszttársa felpofozott egy, a menetszlopból kilépő bakát. Tolsztoj rászólt tiszt-társára: „Nem szégyelli magát? Hogy bánik a felebarátjával? Látszik, hogy nem olvasta az Evangéliumot.” Mire a tiszt így válaszolt: „Látszik, hogy nem olvasta a szolgálati szabályzatot.”²⁶ Benda ezt a történetet a szellem és az anyag szembeállítására használja: „Hát igen: ez az a felelet, amelyet a szellem megkap, valahányszor az anyagon uralkodni próbál. S ahogy én hallom, valóban fölöttébb bölcs válasz ez. Akik az embereket a világ dolgainak meghódítására vezérlik, igazságossággal és könyörületességgel mire is mennének vajon? Hanem azért fontosnak tartom, hogy legyenek emberek a földön, akik [...] felebarátaikat más hitre is elvezéreljék, mint az anyagira s az evilágira. Nos, akikre ez a szerep várna, s akiket én írástudóknak nevezek, e szerepet nemcsak hogy nem töltik be többé, hanem éppenséggel ellenkező szerepet vállalnak.”²⁷

Babits esszójét a fenti válságteoretikus alapállásához való kapcsolódással kezdi. Leszögezi, hogy idegen textus helyett saját szöveget is választhatott volna az intellektuális-morális krízis bemutatásához: 1918-ban publikálta ugyanis *A veszedelmes világnézet* című cikkét, amelyben a világháborút lehetővé világnézeti okok között mindenekelőtt az antiintellektualizmust nevezte meg: „A vak tény joga köztudatba ment át, közhellyé vált. Minden filozófia, amely csak valamegyest hatott a századvég hangulatára, egyetlen gondolatban egyezik meg: az ész sohasem képes megérteni, annál kevésbé kormányozni a világot; a cselekedet csak a fontos, az intenció, az életlendület! A pragmatisták ehhez képest átalakították az igazság fogalmát. A gondolatok igazságának egyetlen kritériuma cselekedeteinkre való lehetséges hatásuk. Tehát nem logikai, hanem életbeli kritérium. Az ész ezzel leszállt ítélőszékéről. [...] S az ily filozófiák minden konzervativizmusnak, a fennálló és hatalmas rosszba való minden belenyugvásnak új ajtót nyitnak, új jogot biztosítanak. Megnyugvás a rosszban és bátorság a rosszra! Az ész tehetetlen a cselekvés irányítására. A cselekvés viszont független az észtől és ésszerű moráltól. Ez a két sarkpontja e világnézetnek, mely fatalista, és mégis imádja a Cselekedetet.”

Babits szerint ez Bendához hasonló, az övével nagy mértékben megegyező válságteoretikai alapállás. Úgy véli, Benda könyvének igazi érdeme két dologban ragadható meg. Az első, hogy felismerte: koruk problémája nem praktikus, hanem teoretikus és mindenekelőtt erkölcsi jellegű probléma. Ahogy korábban

25 Tolsztoj 1828 szeptemberében született. Az említett *Nyugat*-számban Babits esszójét Ignóus és Laziczius Gyula Tolsztojról szóló írásai követik. Babits saját esszójét pedig egyenesen „Tolsztoj szellemének” ajánlotta.

26 Benda, Julien: *Az írástudók árulása*. Ford. Rónai Mihály András. Bp., 1945, Anonimus, 85.

27 Uo. 85–86.

is láthattuk, ez az antipolitikus válságfelfogás azt állítja, hogy a társadalmi krízis alapvetően nem politikai, hanem politika „alatti” (szubpolitikai) vagy politika „feletti” (metapolitikai) eredetű. (A két utóbbi közti különbség ebben a kontextusban jelentős mértékben beállítás kérdése csak.) Benda szerint az emberiség mindig hajlamos volt a szenvedélyek és nem a racionális igazság által meghatározott cselekvésre. A különbség a korábbi időszakok és az „írásstudók árulásának” kora között az, hogy az írástudók árulásának, tehát az értelmiség partikuláris politikai szenvedélyeknek történő behódolása következtében a nem értelmiségi közönség szenvedélyei megerősítést nyertek. Benda szerint éppen az írástudók árulása miatt váltak ezek a politikai szenvedélyek egyetemessé, koherenssé, homogénné, állandóvá, befolyásossá, így vált a 20. század „a politikai gyűlöletet intellektuális megszervezésének századává”. Babits Bendáéval jelentősen egyező válságteóriát fejt ki: „A világ azelőtt is a nyers erő útjain járt: de tudatában volt annak, hogy ez nem az erkölcs útja. Papjai és írástudói – noha maguk sem mindig éltek aszerint – állandóan és egyértelműleg hirdettek egy érdekeken és erőn felülálló s azoktól független erkölcsöt. [...] A mai tudós tudja, hogy az erkölcsöt posztuláló ész másodlagos az ösztönökkel szemben; s irodalmunk az ösztönök korlátlan és szabad kiélését hirdeti. Ehhez képest az ösztönök közül azok, melyek nem az egyéni önzés ösztönei – a nemzeti és faji ösztönök – minden értékskála csúcsára kerültek a legtöbb mai gondolkodó tábláján.”²⁸ Babits szerint nem az a probléma, hogy akár az írástudók, akár a szélesebb társadalom nem az univerzális (racionális-humanisztikus) erkölcsi elvek szerint viselkedik: „nem arról van szó, hogy eszerint cselekedtek: mindig eszerint cselekedtek. Arról van szó, hogy ezt is *vallották*: (kiemelések az eredetiben – H. S.) maguk a proféták és írástudók ezt vallották.” Az írástudók árulása tehát éppen abban áll, hogy a modern értelmiségiek alkalmazkodtak a korhoz, és élére álltak a modern tömegtársadalmi mentalitásoknak, eszméknek és folyamatok. Babits szerint történeti funkcióját tekintve az értelmiség a papi kasztból – középkori kifejezéssel és szemlélettel: *oratores* – fejlődött ki, és eredeti hivatása az univerzalizmus képviselője volt. Ezt a társadalmi küldetést Babits a „harcosok osztályával” (*bellatores*) állítja szembe, akik szükségszerűen partikuláris érdekeket képviselnek.

Babits a partikularitások kérdéséből vezeti le értelmiségfelfogásának politikai kérdéseit. Első tétele szerint az írástudók árulásának kérdése nem pártkérdés, és nem is lehet kiemelt összefüggést feltételezni a megerősödött nacionalista és militarista mozgalmakkal. Babits szerint ha így tennénk, az írástudók árulása a baloldali ellenmozgalmak jelszavává válna: „Ez valóságos képtelenség volna, és nyilvánvaló logikai hiba. Aki arról panaszkodik, hogy az írástudók elárulva magas hivatásukat, leereszkedtek a világ harcaiba; nem követheti el éppen panaszával maga is azt az árulást, amelyről panaszkodik, a legkülönösebb ellenmondás nélkül. (Ami nem jelenti, hogy logikátlan korunkban ez az

28 Babits Mihály: Az írástudók árulása. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 18. sz., 357.

ellenmondás ne volna valószínű és sokaktól várható. De akkor olyan ellenmondás lesz ez, ami a tételt csak megerősíti; és elkövetője maga szolgáltat példát az »írástudók árulására.«²⁹

Babits határozottan állítja, hogy Benda nem esett ebbe az ellentmondásba. Igaz ugyan, hogy a francia író elsősorban a franciaországi radikális jobboldalt, Barrést és Maurrast támadja, nem felejt el hangsúlyozni a modern szocializmus és szindikalizmus bizonyos elméleteit sem: a „polgári morál” elvetését az osztályönzés és az erő tudatának alapján. Az írástudók árulása ugyanakkor Babits szemében valóban nem valamelyik sajátos politikai irányzat vagy csoport magatartásának, hanem egy korszakproblémának a leírása. Ebből a történeti nézőpontból különbözteti meg az elkötelezett – tehát Babits olvasatában partikuláris politikai érdek szolgálatába álló – régi és új írástudókat. A régiek is hajlamosak voltak politikai csoportokban szerepet vállalni, de ez nem befolyásolta univerzalizisztikus világlátásukat. Míg az új, árulóvá váló írástudók fő jellemvonás az, hogy „Ő arra büszke, hogy »egynek érzi magát csoportjával« – nemzetével, fajával, vagy a proletáriátussal – »annak érdekeit mindenek fölé helyezi«, nyíltan hangoztatja, hogy nem ismer erkölcsöt annak javán kívül s nem is kutatja, hogy igaza van-e? ha nincs, annál rosszabb az igazságra nézve. Ez az, amit Benda egészen új jelenségnek érez a Szellem birodalmában, és méltán.”³⁰

Babits második kitétele Benda értelmiségfelfogásával kapcsolatban, hogy az írástudók helyes magatartása nem függ az egyén erkölcsi minőségétől vagy akár egyéni elfogultságaitól: természetes, mondja, hogy az ember önmagát hibáival együtt szereti, ahogy hazáját is hibáival együtt szereti. Az írástudó akkor követ el árulást, amikor – a csoporthoz tartozás logikája alapján – saját vagy hazája bűneit intellektuális úton erényekké avatja. Az igazán nagy írástudó Babits szerint az, aki látja saját hazája hibáit és ostromozza azokat: a zsidó próféták, Dante és Ady. Harmadik sarkalatos megjegyzésében Babits leszögezi: az árulás nem az értelmiség egyéni, magánerkölcsi minőségében áll, és nem is az életkényszereknek való egyéni behódolásban. Úgy véli, ez az írástudókat érintő kollektív kihívás: „Magától értetik, hogy áruló írástudó nem egyszerűen megalkuvó írástudót jelent. Az »írástudók árulása« nem külső nyomás alatt jött létre, hanem magukból az írástudókból indult ki, gondolataiknak belső fejlődése kapcsán. Nem egy háborús kor hangulatának hatása az eszmék világára, hanem ellenkezőleg, egy béke felé törő, reményteljesen civilizálódó és szabad-
elvű korban önmaguktól kiérett eszmék szomorú visszahatása a korra; visszahatás, mely lehetővé tette, amit már senkise hitt volna: hogy ez a civilizált és fölvilágosodott kor hajlandó lett ismét állatnak érezni magát, és természetesnek elfogadni a legvadabb barbárságokat és szörnyűségeket.”³¹ A fentiekből kitétnik,

29 Uo. 360.

30 Babits Mihály: Az írástudók árulása. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 18. sz., 361.

31 Uo. 363.

hogy Babits értelmiségfelfogása, amelyet korábban antipolitikusnak neveztem, magában hordozza egy önellentmondás lehetőségét. A probléma természetesen a – babitsi módon felfogott – humánus és a politikum kapcsolatának mélyebb rendezetlensége. Ha a politikát mint társadalmi működésmódot egyszerűen frakcióharcok és csoportérdekek terrénumának tekintjük, amelytől a humanista és az „örök igazságokra” figyelő értelmiségnek el kell zárkóznia, akkor felvetődik a kérdés: mi az írástudó válasza arra az esetre, ha a politika nem áll meg az értékőrző értelmiség politikai elzárkózása (Babitsnak kedves metaforával) kertjének határainál? Ismét Babits-parafrázissal: mi történik akkor, ha a sziget nem bizonyul elég magasnak, s „tán távoli tengerek ádáz / sója zavarja izét a virágillatnak”³² Ilyen esetben indokolt-e az írástudó politikai szerepvállalása? Ez az ellentmondás – és megoldatlansága – persze nem Babits sajátja, hanem a két háború közötti Európa rivális értelmiségfelfogásaiból fakadó probléma. Maga Julien Benda sem tudta érdemben megoldani ezt a nem pusztán elméleti, hanem nagyon is gyakorlati-politikai problémát. Benda fiatal korában a Dreyfus-ügy nyomán kirobbant vita lelkes résztvevője volt, mégpedig a Dreyfus-párti, ún. *intellectuel*-oldalón. S nemcsak hogy kiállt a megvádolt vezérkari százados igazsága mellett, hanem rendszeresen követelte az igazságosság és emberiség ügye melletti harcosabb kiállást, szemben a baloldali értelmiség többségének vélelmezett „dreyfusárd nyafogásával”. Babits esszéjében helyesen érzékelte, hogy Benda nem rendezte kielégítően saját múltbeli politikai szerepvállalásának kérdését. Ennek jele nemcsak az volt, hogy *Az írástudók árulásában* Benda alig emlegette Dreyfus-párti elkötelezettségét, hanem életének erről az „elkötelezett” epizódjáról általában is hallgatott a közéleti szintéren. Benda felfogása a harmincas évek közepére változott meg. Részben a francia belpolitikai válságok, részben a Harmadik Birodalom felemelkedésének hatására Benda elkezdett különböző baloldali politikai manifesztumokat aláírni és cikkeket fogalmazni a kialakuló népfrejtápolitika mellett. Ezzel kapcsolatban egy érdekes kategorizálást alkalmazott: azt mondta, hogy az írástudó nem lehet a „baloldal politikusa” (*politique de gauche*), ám tiszta lelkiismerettel lehet a „baloldal misztikusa” (*mystique de gauche*).³³ S bár ez utóbbi megfogalmazásra nem adott magyarázatot, valószínű, hogy a „baloldal misztikusának” olyan értelmiségit tekinthetünk, aki az írástudókat ért – ez esetben szélsőjobboldali – támadás nyomása alatt elkötelezheti magát – szigorúan írástudói szempontból – az antifasiszta-népfrejtáhumanista ügy mellett. Benda ádáz ellenfele az értelmiség-felfogás körüli harcokban, Paul Nizan³⁴ ezt az irányváltást úgy kommentálta,

32 *A sziget nem elég magas* a *Sziget és tenger* című 1925-ös kötetből.

33 Cornick, Martyn: *Intellectuals in History. The Nouvelle Revue Francaise under Jean Paulhan, 1925–1940*. Amsterdam, 1995, Brill-Rodopi, 85–86.

34 Nizan egész könyvet szentelt *Az írástudók árulása* kritikájának *Az órkutyák* (*Les Chiens de gard*) címmel. Lásd: Nizan, Paul: *Les Chiens de gard*. Párizs, 1932, Rieder. (Angolul uó.: *The Watchdogs*. Ford. Paul Fittingoff. New York–London, 1971, Monthly Review Press.)

hogy Az írástudók árulásának szerzője felajánkozott a kommunista társutaságra.³⁵ (Ez helytálló jóslatnak bizonyult: Benda a második világháború alatt és után valóban a francia kommunisták *compagnone de route*-ja lett.)

Észrevételek és ellenvetések

A következő kérdés, amit meg kell vizsgálnunk, hogy Babits kortársai, a magyar értelmiségi közélet tagjai hogyan viszonyultak Babits antipolitikus értelmiség-felfogásának fent jelzett ellentmondásához? Ahogy maga Babits írta 1929-ben, esszéinek gyűjteményes kiadásában (*Élet és Irodalom*): „Cikkem nyomában rövid idő alatt egész kis irodalom támadt. A válaszok, melyek a legkülönbözőbb jobb- és baloldali folyóiratok hasábjain láttak napvilágot, részben íróik komoly egyénisége és az érintett problémák nagysága révén figyelemreméltóak, részben elfogultságukkal és érteni-nem-akarásukkal valóságos iskolapéldái az »írástudók árulásának« s a nyomában keletkezett közszellemnek.”³⁶ Az alábbiakban ezeket a reflexiókat veszem sorra. A Babits esszéjére érkezett reakciókat alapvetően két csoportra oszthatjuk. Az első csoportot azok a Babits személyes környezetéből – főleg publikált magánlevelek formájában – érkezett hozzászólások alkotják, amelyek inkább vérmérsékleti, mint ideológiai szempontból szólnak hozzá Babits esszéjéhez. A másik csoportot azok a kifejezetten politikailag motivált és erőteljesen kritikus hangvételű írások jelentik, amelyek különböző politikai megfontolásokból ellenzik Babits értelmiségfelfogásának alaptételeit. Az utóbbi csoportba kell sorolnunk a konzervatív *Napkelet*, a polgári radikális *Századunk* és a kommunista 100% vonatkozó cikkeket.

Esszéje megjelenése után Babitshoz számos gratuláló, és némely esetben kérdéseket feltevő vagy ellenvéleményt megfogalmazó magánlevél érkezett. Utóbbiakra – s ez talán jellemző eset – nem adott levélben választ, hanem a *Nyugat* meghatározott rovataiban – szerzőik beleegyezésével – közzétette őket. Ezen nyílt vagy nyílttá tett levelek első darabja Osvát Ernő hozzászólása volt az írástudó-kérdéshez. Levelében Osvát mindenekelőtt gratulált Babitsnak a kor jellemző problémáinak megragadásáért. Ám fenntartásainak is hangot adott: „Mint ahogy a szószéken a papnak eszébe sem juthat, hogy Isten létének bizonyításába fogjon, igazságáhitatodban Te sem vetted észre, hogy nem avval kezdted, hogy mit értesz igazság alatt. Ezenkívül mit lehetne ellened mondani? Talán, hogy az írástudók árulásának motívumai között mintha kissé lebecsülnéd az igazságuk és cselekedeteik közötti eltérés erkölcsi visszahatásait.

35 Schalk, David L.: *The Spectrum of Political Engagement*. Mounier, Benda, Nizan, Brasillach, Sartre. Princeton, 1979, Princeton University Press, 41.

36 Babits Mihály: *Élet és irodalom*. Bp., 1929, Athenaeum, 207. Ugyanitt veti fel Babits, hogy írástudói szerepfelfogásának kifejtése az esszére érkezett kritikák figyelembevételével az ő részéről önálló kötetet érdemelne.

Én egyébként nem tudok hinni az igazság tudatának ebben az általános s főleg a teljes elhomályosodásában.³⁷ Úgy véli, még a fentinel is fontosabb kérdés, hogy személy szerint kik a valódi – és nem áruházi – írástudók? Osvát nagyon fontos szempontokat vet fel ahhoz, hogy Babits értelmiségfelfogását – és főleg annak külső értelmezését – történeti és politikai irányba mozdítsa el – amint látni fogjuk, ez a Babits-esszé recepciójának fő tétje és kiemelt közéleti jelentősége. Osvát szerint ha feltételezzük, hogy vannak bizonyos írástudók akik intellektuális és morális meggyőződésük folytán hagynak fel „az egyetem igazság és erkölcs” képviselőként, akkor azt kell mondanunk, hogy ezek az értelmiségiek az igazságkeresésük következtében és nem annak ellenére lettek „áruházi”. Tehát nem megtagadják, hanem folytatják az írástudói hivatást, csak éppen Babits meggyőződéseivel ellentétes világnézeti irányban. Osvát kritikája persze higgadt és baráti hangvételű, de már ő is felveti azt a szempontot, hogy Babits felfogása valójában nem univerzális, hanem egy sajátos és partikuláris szempontú szerepfelfogás: „te nem érintheted könnyelmű újjal az igazság-hirdetés szabadságát. Te csak arról az igazságról mondhatnád, hogy nem hirdethető, mely szerinted nem felel meg az igazság szerinted való kritériumainak.” Példaként a pragmatizmus bölcséletét hozza fel. Osvát szerint ha következetesen alkalmazzuk Babits definícióit, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben az esetben nem az írástudók árulták el az igazságot, hanem az igazság az írástudókat – vagyis ez hosszú távon felveti az értelmiségi szerep nem objektív és nem univerzális voltának kérdését: „Ha a hirdetettek között nincs egy az igazságok fölött álló igazság s az igazságkereső meggyőződése nem kritérium, – akkor az igazság és hirdetése csak annyi, hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan igazság s hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan erkölcs, s a gondolkodásnak magát mindentől függetlenül, tovább kell azt keresnie, tekintet nélkül az indokok összességére, tekintet nélkül arra, hogy a kultúra mit veszíthet ebben a keresésben.”³⁸

Szilasi Vilmos³⁹ hosszú, szintén baráti hangvételűen kritikus levelét a *Nyugat* későbbi számában teszik közzé. Ebben a filozófus elsősorban ismeretelméleti alapon igyekszik ellentmondani Babits írástudó-tézisének. Szilasi Osváttal ellentétében magát az áruházi tézist is megkérdőjelezi. Mindenekelőtt az erkölcsök történetileg relatív voltát hangsúlyozza, vagyis a „mi a jó?” és a „mi a helyes?” filozófiai-politikai kérdéseire adott, koronként különböző válaszok meglétét. Ugyanakkor elismeri, hogy a történelem feletti, mindenütt jelenlevő tevékenység éppen a relatív erkölcsök kutatása. Szilasi szerint Babits szerepfelfogásának hibája az, hogy axiómaként kezel valójában nagyon is problematikus tételeket. Ezen tételek közül az első a „tradicionális racionalisztikus idealizmus”, a másik

37 Osvát Ernő: Az írástudók áruházi. Levél Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 23. sz., 761.

38 Uo. 762.

39 Szilasi Vilmos (1889–1966): emigráns filozófus, egyetemi tanár, Babits közeli barátja. A freiburgi egyetem filozófiai intézetének munkatársa, 1961-től annak vezetője.

az irodalom – mint ezek képviselője – terén felállított formai követelmények. Szilasi úgy véli, hogy „épp a dogmatikus tételekben való bízás, az idealizmus kész rendszerének vállalása az oka annak, ha az igazság és erkölcs eleven uralma megszűnik” [...] „Lehet-e azt mondanunk, hogy e kor szellemi élete beteg s a betegség forrása az írástudók árulása? Én először is azt hiszem, hogy a betegség, mely minden korban megvolt, éppen azon az oldalon fekszik, ahol te a gyógyulást keresed s lényege a szavakban élő, minden összefüggésből kiszakított igazságok és bálványá váló tételek emfatikus (lelkesült, szárnyaló – H. S.) tisztelete”⁴⁰ – írta.

Szilasi végkövetkeztetése szerint az „örök emberi” minősége nem áll, nem állhat az írástudók rendelkezésére. Ellentétben a „mindenkori emberi” kategóriájával, amelynek megtalálása Szilasi szerint csak az értelmiség belső, önvizsgáló és önmagával harcban álló attitűdjével lehetséges. Ezzel a „belső anarchiával” folytatott harccal szemben pedig nem szabad örök, történetietlen, univerzálisnak beállított falakat emelni, mert Szilasi éppen ebben, a hamis univerzalizmusban látja az írástudók valódi árulását.⁴¹

Ennek a felvetésnek a közéleti-politikai oldalához kapcsolódik Ignotus levele, amely az értelmiségi elkötelezettség kérdése felől közelíti az írástudó-problémát. Ignotus szerint először is az értelmiségi elkötelezettség két módját kell figyelembe vennünk. Akadnak írástudók, mondja, mint például Eötvös József – meglepő lehet, de a másik példa Ignotusnál Dickens –, akinek művészi és politikai-filozófiai alkotásait egyaránt átjárja a társadalmi felelősség érzete anélkül azonban, hogy ezt az értelmiségi elköteleződést különösebben hangsúlyozni akarnák – Ignotus ezt a mentalitást kifejezetten inspirálónak és követendőnek tartja. Akadnak viszont olyanok, mégpedig a legnagyobbak között is, „kiknek írásai felkavarják a lelkeket, akik bármibe mélyednek el s bármit formálnak meg, hatásuk az a nagy és messzeszóló, mely felér a szent ideálok kimondott szolgálatával, s éppen csak akkor nem szolgálják az ideált, mikor dühvel esnek neki, hogy szolgálják. Tolsztoj, például, ilyenkor gügye tárgyúságokat hebeg, s Dosztojevszkij sem megy túl holmi garasos nemzetieskedésen s szentképecskes istenességen. Mivelhogy nem minden írástudónak van, mint van Bernard Shawnak, politikus érzéke, s nem mind érzi, mint érzi Anatole France, a történelmet a kisujjában.”⁴²

Ignotus szemében az írástudó akkor követ el árulást, amikor a politikai-társadalmi elkötelezettséget programmá emeli, és nem tartja meg műveinek belső mondandói között. Amennyiben az író prófétává válik, mint Zola példája mutatja, a regényei rosszak lesznek, és ennek éppen az írástudói ideál látja kárát. Ignotus azonban némileg maga is bizonytalan ezzel a tétellel kapcsolatban. Mondhatjuk-e azt, kérdezi, hogy Petőfi és Ady még a legirányzatosabb

40 Szilasi Vilmos: Az írástudók árulása. Levél Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1929, 22. évf., 7. sz., 474.

41 Uo. 484.

42 Ignotus: Írás és árulás. *Nyugat*, 1929, 22. évf., 8. sz., 554–555.

költészetükben sem őrizték meg írástudói önazonosságukat? Konklúziója szerint az írástudók „így is, úgy is, csak azzal tudják szolgálni a szent ideálokat, ha igazán és egészen olyanok, amilyenek, – de ezzel aztán mindenesetre szolgálják. Akár foglalnak pártot, akár nem, sőt ha az ideálok ellen foglalnak állást: akkor is szolgálnak nekik, mint ahogy Mefisztó mindig és mindenesetre az Úristen mellett tanuskodik.”⁴³ Mint láthatjuk, a Babits esszéjére érkezett fenti észrevételek – bár árulkodnak elvi-eszmei ellenállásról – alapjában véve inkább építő, tisztázó jellegű kritikák, amelyek nem vonják kétségbe Babits erkölcsi-politikai motivációinak őszinteségét vagy átgondoltságát. Az alábbiakban azonban olyan jellegű kritikákra találunk példákat, amelyek nem pusztán a babitsi antipolitikus értelmiségfelfogás belső szerkezetét kérdőjelezzik meg, hanem Babits inherens, feltételezett politikai állásfoglalását vonják kétségbe. Halász Gábornak a *Napkelet* hasábjain megjelent cikke Babits pozíciójára adott konzervatív válasznak tekinthető. Halász írása elején leszögezi, hogy bár Babits megállapításainak jelentős részével egyetért, ám a fő kérdés szerinte az, hogy Babitsnak igaza van-e a Bendától átvett központi tétel, az írástudók árulása tekintetében? Halász úgy véli, ebben a formában nem. „A szellem emberei tetteikkel és elveikkel, gondolataikkal és műveikkel egyaránt mindig, mindenütt szolgálták az »időleges« valóságot, belekapcsolódtak az életbe és ez így volt rendjén. [...] A rendi, nemzeti, szociális, világnézeti életkérdések éppen a legnagyobbakban váltak gondolatérlelökké. Mi lenne Dante a politikai gyűlöletei nélkül, Bossuet harcos akarata, Voltaire az ellenszenvai nélkül? Benda óvatosan csak a legelvontabb filozófusokat, Spinozát, Kantot emlegeti a szellem múltjából és hallgat az abszolutizmus és népfenség politikai-jogi vitáiban összezsapó bölcselőkről, a valóság megfigyeléséből kinőtt angol filozófiáról, az orthodoxia és Aufklärung harcos híveiről” – írta.⁴⁴

Babits megállapításai közül mindenekelőtt az „igazság” és a „világnézet” közti éles megkülönböztetést vonja kétségbe. Babits szemében az előbbi univerzális és időfeletti, az utóbbi pedig szükségszerűen be van zárva a politikai partikularitások világába. Halász szerint „világnézet” nélkül a lélek céltalanul tévelyeg. Az írástudó dolga nem az elkötelezettségtől való tartózkodás: Halász szemében minden „csatlakozás” az egyéniség fegyelmzését jelenti. „Nem ismerhetünk meg, csak ha már tudunk, nem keresnénk, ha nem találtunk volna”, s az ettől a megelőző elkötelezettségtől is tartózkodó írástudó csak a „szemlélődés olcsó gyönyörét élvezheti”. Halász alaptétele a „nincsen szabadság megkötöttség nélkül” konzervatív elve, amelynek központi motívuma a múlt és a különböző hovatartozások – család, társadalmi osztály, nemzet – továbbélése az írástudóban. Szerinte a korlátlan szabadság illúziójában élő értelmiség téved, amikor csak a lázadás szépségében hisz: „Nem látják, hogy a rend, a fegyelem,

43 Uo. 556.

44 Halász Gábor: Áruló írástudók. *Napkelet*, 1928, 6. évf., 22. sz., 751.

a tekintély, a barrèsi „föld és halottak”, a dogmák szorító öleléséből már mennyi remekmű született. Könnyű a konvenciókat gúnyolni, de nehéz művészivé tenni; csak az igazán nagyoknak sikerül.”⁴⁵

Halász a 19–20. századi konzervatív gondolkodás elterjedt beállításával⁴⁶ azonosulva az írástudói feladatot is a klasszicizmus és a romanticizmus harcaként láttatja. Romantikusok az antiintellektualizmus különféle képviselői, „az őszerejűek, ösztönkődők, keletimádók, miszticizmussal játszadozók”. Velük szemben klasszicista ember az, akiben az értelem felismeri önnön korlátait, mondja Pascal nyomán Halász. Úgy véli, Babits helyesen állította magáról, hogy ő úgy küzd az antiintellektualizmus ellen, hogy valójában önmagával küszködik. Halász szerint Babits a klasszicista-konzervatív úton jár, de azon nem jutott még elég messzire. „Még mindig nincs igaza Babits Mihálynak! Még mindig nem érkezett el a nyugtalanságoldó megoldásig, a bizonyosságig, ahol megszűnnek a kételyek. Még nem jutott el szépségkatholicizmusán túl a dogmáig, a nemzeti hagyományokon át a nemzeti energiáig, a feladatlátás után a feladatvállalásig, a békétől a harcig. Még túlságosan szabad a lelke. De sorsát senki el nem kerülheti” – zárta cikkét Halász Gábor.⁴⁷

A világnézeti spektrum konzervatív szegmensétől távolodva egy mérsékelt baloldali Babits-kritikával szembesülhetünk a *Századunk*⁴⁸ lapjain. Rubin László⁴⁹ *Az írástudók hátrálása* című cikkében kijelenti, hogy Babits *Nyugat*-beli esszéje széles kitekintése ellenére nem állásfoglaló mű, sőt éppen az értelmiségi állásfoglalás gondolatával szemben fogalmazódott meg. Ez az attitűd azonban azt eredményezi, hogy Babits írása „szakadatlan szárnyalás a probléma fölött. Gondolatai emelkedettek, de ködbeveszők, érzelmei igazak, de nem átütők; megfognak bennünket, de mi nem tudjuk megfogni bennük sem a száraz kenyérünk vigaszát, sem a háborúban szétdúlt értelmünk új egységét.”⁵⁰ Rubin szerint a bendai-babitsi alaptétel hibája az, hogy nem veszi figyelembe: a partikularizmusok és univerzalizmusok közötti harc nem 19., hanem 12. századi eredetű. Ennek a hosszú történelmi folyamatnak lett következménye az, hogy

45 Uo.

46 A szembeállítás 20. századi definitív műve Hulme, T. E.: *Romanticism and Classicism*. In uő.: *Speculations. Essays on Humanism and the Philosophy of Art*. Routledge, 1924, 111–141. A magyar politikai eszmetörténetben először Kemény Zsigmond használta ezt az oppozíciót ebben a formában. Lásd Kemény Zsigmond: *Klasszicizmus és romanticizmus [1864]*. In uő.: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Bp., 1971, Szépirodalmi, 410–416.

47 Halász Gábor: *Áruló írástudók. Napkelet*, 1928, 6. évf., 22. sz., 752.

48 *Századunk*: polgári radikális politika- és társadalomtudományi, kritikai folyóirat, a Társadalomtudományi Társaság Huszadik Század című folyóiratának örököse. 1927 és 1939 között működött.

49 Rubin László (1888–1942): polgári radikális író, ügyvéd, a Galilei Kör alapítója, későbbi elnöke, a *Huszadik Század* gyakori szerzője.

50 Rubin László: *Az írástudók hátrálása. Századunk*, 1929, 4. évf., 4. sz., 147.

a 19. század folyamán „a nacionalizmus legyőzte a katolicizmust”, ezzel pedig vége szakadt az egyház döntő világbefolyásának, amely ezek után már nem lehet alkalmas az emberi egység megteremtésére. Ennek következtében szerte különböző „nemzeti góccok” fejlődtek, amelyek a maguk szintjén elősegítették a politikai partikularizmusokon belüli egység, kohézió megteremtését: „Ha már a kifejlődés a nacionalizmus irányában történt, akkor az emberi egység megvalósulásához csakis a nemzeti államokon keresztül vezet út. A történelem e szakában tehát a nemzeti egységre törő hit a legjobb haladással azonos. A korabeli elkülönbözések, közbenső vámok és helyi kiskirályok letörése az emberiség ügyének szolgálatával egybeesik. A francia forradalmárok magukat patriótáknak nevezték. Az írástudók legjobbjai a nemzeti törekvéseket szolgálták.”⁵¹

Rubin úgy véli, a klasszikus, 19. század eleji nacionalizmus korának legtisztességesebb írástudói nemzeti eszményekért lelkesedtek, s „a világ megváltása helyett csak a jobbágyterhek megváltását akarták... Persze, az írástudók becselene része akkor a világ megváltását tolta előtérbe.” A nemzetállamok kialakulása után azonban az írástudók jelentős része a nemzeti öncélúság gondolatának szolgálatába szegődött, ezzel alapul szolgálva azoknak a tömegszendvényeknek, amelyek aztán a világháborúhoz vezettek. Ez pedig még a korábbinál is nagyobb lehetőséget biztosított az árulás elkövetésére: még az elkötelezett humanistákat, mint Romain Rolland-t vagy Thomas Mannt is hatalmába kerítette a nacionalista háborús pátosz 1914-ben. Az értelmiség hanyatlásának ezzel a folyamatával szemben a cikkíró szerint Babits nem az igazságot nyújtja, hanem csak az igazság elméletét. Az értelmiségre többek között azért van szükség – s Rubin itt a politikai rendszerre mint kontextusra utal –, mert olyan helyzetben, „ahol a hatalom a tömegmozgalmat elnyomja, az írástudó feladatai közé tartozik, hogy a közfigyelmet ráirányítsa a messziről csillanó Igazságra, melynek követésére még nincs általános készség”. Rubin végkövetkeztetése – fenntartva, hogy az írástudó nem lehet „agitátor” – az, hogy az írástudó nem hátrálhat meg a demokratikus átmenet előmozdításában: „Az írástudó az univerzális felé tart. De meg kell végre mondani, hogy vonulása az általános ködbe és a céltalanul egyetemleges semmibe éppoly terméketlen, mint az emberi egység hitének széttördelése. Az egyetemesség cserbenhagyása: ez az írástudó árulása. A magvatlan álmodozásba való visszavonulás: ez viszont az írástudó hátrálása.”⁵²

51 Uo. 148–149.

52 Uo. 151.

A harmadik, radikális baloldalinak tekinthető felelet a 100%-ban⁵³ jelent meg *Az „örök igazság”. Az intelligencia és az osztályharc* címmel.⁵⁴ Németh Lajos⁵⁵ itt kijelenti, hogy a Magyarországon kitört írástudó-vitában – Babits esszéje mellett Halász Gábor írására is figyelmet fordít – a benne résztvevők álláspontjait osztályhelyzetük magyarázza: „Babits, mint a konszolidált magyar kapitalizmus költője, aki már a háború előtt is, de a legutolsó időben különösen, hirdeti egy olyan Magyarország eljövételét, amelyben a modernség (a kapitalizmus) békés harmóniában él a »hagyományokkal« (a hűbériség maradványaival).”⁵⁶ Németh Lajos számára Babits esszéje azért érdekes, mert rávilágít a magyarországi „haladó polgáriság” ideológiai alapállására. Úgy véli, a pártokon felüli, egyoldalú világnézeteket elvető „Igazság” arra való, hogy azokat a társadalmi csoportokat, amelyeket a fennálló társadalmi rend nem képes közvetlenül a maga szolgálatába állítani, politikailag semlegesítse, elvonja őket érdekeik érvényesítésétől: „De nehéz időkben ez nem elegendő. Ez a semlegesítés jó olyankor, amikor minden zavartalanul működik és az uralkodó osztályok normális eszközökkel biztosítani tudják a maguk uralmát és a nem közvetlen szolgálatukban álló intelligenciától nem kívánnak mást, minthogy ne üsse bele az orrát semmibe. Átmeneti, forrongó időkben azonban az uralkodó osztályoknak ez nem elég: mozgósítani akarják a társadalom minél nagyobb részét; a fenkölt Igazság semlegessége ilyenkor csak a szoros értelemben elnyomott osztályoknál jön számba mint elfogadható tanítás (tehát mint ellenzéki ideológia).”⁵⁷ Babits értelmiségfelfogásával szemben Németh Halász Gábor véleményét idézi, amelynek célja szerinte nem egyszerűen a semlegesítés, hanem a fennálló társadalmi rend

53 100%: az illegális KMP legális politikai, irodalmi és művészeti folyóirata, 1927 és 1930 között működött.

54 Hasonló szellemben, bár nem ennyire támadó éllel íródott Nádass Józsefnek a kolozsvári *Korunk*-ban megjelent cikke is. Ebben a szerző Gottfried Kellert idézi („Aki büszkén azt gondolja magáról, hogy felette áll a pártoknak, nemsokára a pártok alatt fogja találni magát.”), és Babits 1918–19-es szerepére hivatkozik: „Tíz éve annak, hogy egy a háború piszkából és borzalmaiból hazakerült féllábú katona az Oktogon egy erkélyéről egy költőt hallott beszélni. A költő tiszta lelkesedéssel Petőfi versét szavalta: „Itt a nyíl, mibe lőjtem, királyi szék áll előttem stb.” Először boldog pillanat volt, íme a költő, aki annyira alárendeli magát a kornak, hogy más költő lelkesítő versét szavalja a tömegnek. Azután gondolkozóba ejtett: Furcsa mégis. Miért nem ír ez a költő maga ily verseket, vagy miért nem tesz ez a nagy ember valamit azért az ügyért, amelynek szolgálatában a más alkotását tolmácsolja? – Azóta megkaptam a feleletet. Külső máz volt ez csupán, a jóhiszemű lelkesedés felszíne. Az ár meghúzódt, a dagály elmúlt, a messze előre került kagyló szárazon maradt. Tegnap még a tenger fenekén, az élő együttes része volt, ma szép gyöngyét kivehetem és megcsodálhatom a múzeumban.” Nádass József: Babits Mihály vagy „Az írástudók árulása”. *Korunk*, 1928, 3. évf., 11. sz., 817–821.

55 Németh Lajos (?-?): géplakatos segéd, baloldali szociáldemokrata, majd kommunista munkásvezető, az 1932-es karcagi éhségtüntetés szervezője.

56 Németh Lajos: *Az „örök igazság”. Az intelligencia és az osztályharc. 100%*, 1929, 3. évf., 4. sz., 149.

57 Uo. 150.

pozitív ideológiai támogatása. Úgy vélte, erre azért van szükség, mert Benda és Babits állásfoglalása a „harcos jobboldalt” nem elégíti ki. Németh szerint igaza van Halásznak akkor, amikor Babits teóriájában egy potenciálisan konzervatív felfogást lát: „aki az uralkodó osztályoknak a legkisebb szellemi engedményt teszi, aki kis ujját nyújtja nekik, attól rövideken mindent követelnek. És joggal.” A kommunista cikkíró számára a munkássajtónak materialista-determinista küldetése van: feladata, hogy rámutasson a munkásmozgalommal szemben állók álláspontjainak osztályjellegére. Azonban határozottan állítja, hogy Babits vagy Halász álláspontjával nem az a baj, hogy osztályjellegű. Németh hangsúlyozva a munkásmozgalom jelentős értelmiségi támogatottságát, kiemeli: nem az a baj, hogy „polgári írók” osztályérdeket képviselnek, hanem az, hogy a munkásosztályéval ellenkező érdeket. Ez pedig azért tűnik számára veszélyesnek, mert az örök, elfogulatlan igazság hirdetése elhithető a proletariátussal, hogy az uralkodó osztály erkölcsileg rávehető arra, hogy adja fel hatalmi pozícióit. „Ha pedig – mondja Németh – a munkás erre vár – ha csak egy órát vár is – osztályellenségének tesz szolgálatot.” Az értelmiség társadalmi helyzetét és az írástudói szerepfelfogás összefüggését pedig úgy magyarázza, hogy „az örök Eszme és osztályfeletti Igazság nemcsak az uralkodó osztályok társadalomkonzerváló érdekeit szolgálja, hanem egyúttal az intelligencia sajátos rétege ideológiáját is alkotja. Az intelligencia ezzel az ideológiával a maga sajátos érdekszféráját hangsúlyozza ki, saját társadalmi jelentőségét húzza alá. Persze, mint olyan réteg, amelynek a termelésben nincs elsődleges szerepe, csak az uralkodó termelési renden belül, az uralkodó osztály által neki nyújtott működési területen belül hathat. Anélkül persze, hogy ennek a korlátnak tudatára jutna.”⁵⁸

Amint láthattuk, a Babits nagyszéjére érkezett reflexiók a filozófiatörténeti ismeretelméleti bírálatól egészen a nyílt politikai kritikáig terjedtek. Az utóbbi esetben szinte minden megnyilatkozó nem pusztán a Julien Bendától – sok esetben módosítva – átvett elemek bírálatára szorítkozott, hanem Babits közéleti pozícióját, ezen keresztül pedig politika-felfogását is érintették. Mai olvasó számára talán meglepő lehet a konzervatív és baloldali (részben polgári radikális, részben marxista) bírálatok strukturális hasonlósága – természetesen gyökeres módon eltérő politikai megfontolásból és tartalommal. Osvát Ernő 1929-es öngyilkossága után Babits – Móricz Zsigmonddal együtt – vette át a *Nyugat* szerkesztését. Az 1930-as években pedig nagyjából a fenti kifejtett megfontolások alapján igyekezett a folyóirat profilját és szerkesztési elveit alakítani. Ebben az évtizedben zárkózott fel az addig ismert bírálatok mellé Németh László „harmadikutas”, alapvetően a kialakuló népi mozgalom szempontjából kifejtett kritikája. Babits értelmiségi szerepfelfogása és politikaképe tehát az 1930-as évtizedben is viták keresztüztüzebe került, azonban ekkor már radikálisan megváltozott közéleti és történelmi helyzetben.

Apák és fiúk a lét peremén

Elemzések Tar Sándor *Lassú teher* című novelláskötetéből

Tar Sándor pályája egy szociográfiával indult (*Tájékoztató*, 1976), de a folytatásban az író a szépirodalom és a rövidpróza felé fordult, több kiváló novelláskötete (*A 6714-es személy*, *Mért jó a póknak*, *A te országod*, *Ennyi volt*) látott napvilágot 1989 és 1993 között. Ezek után megpróbálkozott a nagyformákkal is, a *Minden messze van* (1995) című kisregény és a *Szürke galamb* (1996) „bűnregény” is egyértelműen ezt jelezték, de a regény felé indult el a leginkább talán novella-ciklusként jellemezhető *A mi utcánk* (1995) című kötetében is. Bár mindhárom regényszerű szöveg (különösen az azóta is az életmű egyik csúcának tartott *A mi utcánk*) pozitív fogadtatásban részesült, Tar 1998-ban visszatért a kezdetekhez és újra novelláskötetet adott ki. A Magvető Kiadónál megjelent *Lassú teher* „visszatér oda, ahonnan *A te országgal* elszakadt. Végigjárta a poétikai iskolát, és visszalépett a forráshoz.”¹ Mintha *A te országgal* folytatása született volna meg ebben az új kötetben, melyben ismét a margóra szorult, kisemmizett, testi és lelki értelemben is a periférián vegetáló embereké a főszerep, továbbra is olyan sorsokat, élethelyzeteket mutatva meg, melyekbe nem szívesen tekintünk bele, mert olyanok ezek az életképek – az egyik első recenziót jegyző Bombitz Attila szavaival élve – akár egy-egy „bakancsos rúgás az arcba”.²

A *Lassú teher* három ciklusra osztva huszonhat hosszabb-rövidebb elbeszélést tartalmaz, az első rész (*Téli havak*) szövegeit a tél, a halál és a gyermeknézőpont gyakori szerepeltetése köti össze, a másodikban (*Szoba két ablakkal*) elsősorban tárcanovella-szerű írások állnak, míg a legsúlyosabb egzisztenciális mondanivalót az utolsó egység (*Meghalni nem*) szövegei hordozzák, ide tartozik a kötet címét adó írás is. Az első rész hét novellája közül többet köt össze ugyanaz a tematika és motívumrendszer, valamint az elbeszélői perspektíva. Tanulmányomban ezek közül elsősorban az apa és fiú kapcsolatokra koncentrálok, melyek megjelennek az *Apánk még élt*, a *Jövőre másként*, a *Téli havak* és *Az utca*

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasonézet* (válogatott kritikák, 2021).

1 Bombitz Attila: *Lassú terhek*. *Tiszatáj*, 1998/12.

2 Bombitz, i. m.

vége című írásokban, valamint ide sorolom a kötet egyik legerősebb, egyben címadó szövegét, a *Lassú teher* című novellát is. Közös ezekben a szövegekben az apák és fiaik közötti viszony és a fiúk felnőtté válásának megjelenítése, írásomban ezt próbálom meg röviden körüljárni.

Tar Sándor 1998-as novelláskötetében a korábbiakhoz hasonlóan a nyomor, a mélyszegénység, a kismiszamiság és a kilátástalanság ábrázolása áll a középpontban, de ezek a marginális sorsok itt már nem a gyár és a munkásszálló díszletei, hanem az otthon falai közé szorulnak. *A mi utcánk* közösségének bemutatásakor nagy szerepet kapott az otthon, a család ábrázolása, de talán soha nem volt olyan hangsúlyos, mint a *Lassú teher* című kötetben. Az elemzésem alapját jelentő szövegek mindegyike egy-egy családot mutat be, a családban működő dinamikát ábrázolja, elsősorban az apák és fiaik viszonyában bemutatva. Nem boldog és kiegyensúlyozott családok ezek, a bennük felbukkanó apák ugyan szinte mindannyian másképpen, de problémás alakok. Gyávák vagy agresszívak, szálni vagy gyűlölni valók, de közös bennük, hogy nem képesek klasszikus azonosulási modellként szolgálni a fiaik számára. Fakad ez egyrészt abból a társadalmi közegből, melyben a Tar-írások javarészt mozognak, másrészt hivatkozhatunk (irodalmon kívüli, de mégis fontos szempontként) arra a viszonyra, mely az író saját édesapjához kötötte. Deczki Sarolta monográfiájában így rekonstruálja a kapcsolatot: „Akiről (értsd: az apáról) azt meséli Tar, hogy »nehezen kezelhető ember« volt, az alkoholt sem vetette meg, »és ebből olykor kisebb-nagyobb katasztrófák támadtak«. Az apja amúgy sem nagyon szerette, nem is tartotta sokra, mert őt már nem akarták, harmadik gyerek lett.”³ Az apák és fiúk kapcsolatának feldolgozása ősi toposz az irodalomban, és azon túl is, teljes kultúránk meghatározó alapja: „Az ember szempontjából a létezés vertikális tengelye az apa princípiumán alapul, amely olyan értékeket konkretizál, mint a teremtő, a tekintély, a védelem, a biztonság, a családalapító, a példakép, az azonosítási záloga, valamint a nyelv ura. Elképzelhetünk egy egységes értelemmel bíró világot, ahol a felsorolt értékek különféle megvalósulásai a vertikális tengely különböző szintjeinek felelnek meg: a családalapító beteljesíti a Teremtő akaratát, az apa a fiára hagyományozza a házat és a törvényt, a fiú azonosítása pedig az apából következik.”⁴ A fiú azonosítása, identitásának alapja az apa alakjából teremtődhet, de a tekintély elleni lázadás (elég Zeusz és Kronosz viszonyára emlékezni az irodalom kezdeteinél) során ellenpéldaként is szolgálhat az apa. A *Lassú teher* szövegeinek apafiguráival azonban sem azonosulni nem lehet, sem pedig fellázadni ellenük nem lehetséges. Vagy amennyiben mégis, úgy sem az azonosulás, sem a lázadás (vagy ezek

3 Deczki Sarolta: *Tar Sándor*. Budapest, 2022, Osiris Kiadó, 7-18.

4 Sylvie Richterová: Az apa témája mint irodalmi és jelentéskategória. Fordította: Keserű József. In *Kalligram*, 2004/9. <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-szeptember/Cseh-prozapoetikak/Az-apa-temaja-mint-irodalmi-es-jelenteskategoria> (letöltés: 2023. 04. 10.)

paradox együttthatása) nem a hagyományos, megszokott módokon megy végbe. Egész egyszerűen azért, mert az itt felvonuló apák nem elég erősek ahhoz, hogy fiaik számára modellként szolgáljanak – nem képesek viselni azt a terhet, amit az apaság jelent. Az *Apánk még élt* szövegének édesapja a háború elől bujkál, mikor az oroszok rálelnek, a sarokba állítják (ez egyébként szintén önéletrajzi elem),⁵ nem képes megvédeni a gyerekeit, a *Téli havak*ban megjelenő apát a következőképpen jellemzi a fia: „Laca tudta, hogy az apja egy lusta, korhely disznó, aki sokszor napokig nem jön haza, és akkor is minek. Nagyokat böffent olyankor, dől belőle a szesz szaga, nem jó neki semmi...”⁶ Az *utca vége* című novella balesetben megnyomorodott hőse, Túrisanyi sem képes betölteni a nagy, erős, gondoskodó apa szerepét, ő elsősorban fizikai állapota miatt: „Az építkezésen a mellére esett egy gerenda, már azt hitték, meghalt, letakarták egy esőköpenyvel és dolgoztak tovább. [...] gégét metszettek, csavarokat, vasakat erőltettek a csontjába, mert az is tört, tudott járni, csak nem bírta sokáig, beszélni pedig suttogva csak...”⁷ A *Lassú teher*ben szereplő édesapa szintén egy balesetben sérül meg, mindkét lábára sánta, furcsa, kacsázó mozgással jár („Aztán lassan megtanult járni azzal a kacsázó, kígyózó rángatózással, a vállával kellett rántani először, majd a derekát csavarni, közben kaszált a kezével, és véresre harapta a száját.”⁸), de nemcsak ezért, hanem erkölcsi tartásának, erejének hiánya miatt is taszítja el őt a fia egy nagyon tragikus záróképben. Diszfunkcionális apa-fiú kapcsolatok jelennek meg a novellákban, és Tarnál is lealacsonyodik az apa pozíciója, akárcsak a modern regény tradíciójában: „A modern regény az apai tekintély lealacsonyítását helyezi középpontba: lásd a haldokló Goriot apót vagy a lezüllött Fjodor Karamazovot. Kafka *Levél apámnak* című szövege felfedi e tekintély destruktív arcát.”⁹ Ez a lealacsonyodás szinte mindannyiszor az apa trónfosztásával zárul, de Tar Sándor történeteiben nemcsak az apák a vesztesek, hanem a fiúk is.

Az *Apánk még élt* kötetnyitó írásban a cím anaforaszerűen ismétlődik, visszavisszatér, ritmust ad a szövegnek, és igyekszik szervezni is azt, egyértelműen viszonyítási pontként, kulcsmondatként működik. Az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő az apa halála előtti és utáni világra osztja fel az életét, de a kulcseseményről végül semmit nem tudunk meg (ugyanúgy, mint ahogy az utána történő dolgokról sem). A novella éppen arról az eseményről nem beszél, mely a legfontosabbnak tűnik: „Apánk még élt, azt mondták, de mi már

5 Deczki Sarolta monográfiájában írja: „Amikor bejöttek az oroszok, a kutyát agyonlőtték, a katonaszökevény apát két napig a sarokba állították [...]” 16.

6 Tar Sándor: *Lassú teher*. Budapest, 2021, Magvető. (A továbbiakban a Tar-szövegekre való hivatkozás ennek a kiadásnak az alapján történik.) *Téli havak*, 28.

7 Tar Sándor: *Az utca vége*, 59.

8 Tar Sándor: *Lassú teher*, 266.

9 Sylvie Richterová: Az apa témája mint irodalmi és jelentéskategória. Fordította: Keserű József. In *Kalligram*, 2004/9.

nem láttuk.”¹⁰ Kálai Sándor *Apa és a gyár* című tanulmányában ezt a következőképpen értelmezi: „A kijelentői szituáció alanya az után, a kijelentés alanya az előtt állapotában van, a két alany ugyanaz. Azonban ez a helyzet egy törést figurál, azt a törést, amit az apa halála jelent, s amit a szöveg nem mond ki, s ami az alany két állapota közti folytonosságot sem teszi lehetővé.”¹¹ Az elbeszélő már az apa halála utáni időből beszél, az elbeszélte történet (és benne ő maga) viszont még az apa halála előtti eseményekre épül, az elbeszélő és az elbeszélésben megjelenített énje kettéválik, nem történik meg a teljes azonosulás. Ez azonban csak az egyik oka annak, hogy a narráció keveset értelmez vagy reflektál. A másik ok az elbeszélő-főhős fiatal kora. Ugyan nem derül ki pontosan, mennyi idős az események időpontjában, de valószínűleg egészen kicsi, hiszen tudjuk, hogy az egyik orosz katona folyton az ölébe ülteti, de még az anyja is felkapja, és úgy szalad át vele az udvaron: „én nem tudtam olyan gyorsan menni, ilyenkor anyánk felkapott és még szaladt is velem”.¹² A gyermek nézőpontjából mesélt történet kihagyásokkal teli és hiányoznak belőle a magyarázatok. Az elbeszélő kislány korlátozott kódú narrátor, kizárólag azt mondja el, amit lát, értelmezni nem igazán tudja az eseményeket. Leírja például, hogy édesanyja bement a hálószobába az orosz tiszttel, de ennek okára legfeljebb következtethet az olvasó. A gyermek világa egyébként is tilalmaktól terhes, életkora miatt nem csupán kognitív perspektívája más, de a családban is jogfosztott, nem teljes rangú egyén. „Nem volt szabad mondani”, „nem szabadott”, „nem lehetett” – ezekkel a szófordulatokkal, kifejezésekkel van tele az elbeszélése, ebből is látszik, hogy rengeteg szabályt kell betartania, de nem tudja, miért. A történet az 1945-ös orosz megszállás idején játszódik, amikor a falusi család otthonába beköltöznek a falut fenyegető, folyamatosan zabráló oroszok. A katonaszökevény apát a sarokba állítják, fegyverrel fenyegetik, és végignézetik vele a család vegzálását. Az orosz katonák személyében az apafigurák megsokszorozódása történik,¹³ a kislányt és húgát is szinte gyerekévé fogadja egy-egy tiszt, miközben mindezt az apa tehetetlenül nézi. A kisgyermek értetlenül tanúskodik az eseményekről, melyekben az apja nem képes támaszt nyújtani, biztonságot adni, halála azonban mégis olyan traumaként jelenik meg, melyet nem lehet megfogalmazni, melyről legfeljebb hallgatni lehet.

Szintén az apa halála jelenik meg a ciklus második novellájában, bár egészen más kontextusban és más történetelemek között. A *Jövőre másként* elbeszélője egy család több évtizedét foglalja össze, a beszolgáltatások elől folyamatosan menekülő apa, az élelmiszer rejtegetése a központi motívumok. Olyan család ez, ahol mindig, mindenről hallgatni kell, ahol a szülők a gyerekek előtt semmiről nem beszélnek, kommunikációjuk alapja a titkolózás. „Akkor se beszéltünk

10 Tar Sándor: *Apánk még élt*, 17.

11 Kálai Sándor: Az apa és a gyár. Tar Sándor prózájáról. In *Alföld*, 2000/3, 46–54.

12 Tar Sándor: *Apánk még élt*, 8.

13 Kálai Sándor, i. m. 48.

semmiről, hallgass, te, csitított apám, ha szóltunk, ne kiabálj.”¹⁴ Vagy: „Már nem emlékszem, hogy akkor mit titkoltak előttünk”;¹⁵ „Mindig titkoltak valamit...”¹⁶ Ebben a családban nő fel az elbeszélő, aki felnőttként messzire kerül a családtól, és ahogy mindig is tette, továbbra is reménykedik abban, hogy egyszer lesz egy rendes karácsonyuk. De ez az együttlét már soha nem következik be, mert az apa meghal. Az ő halála persze felszabadulást is jelenthet az állandó titkolózás, a hallgatás alól, hiszen az elbeszélő így zárja a novellát: „És beszélgetni fogunk. Hangosan, nem kell már titkolózni. Kiabálhatunk, ordíthatunk, mint akinek fáj. Sok mindent el kellene mondani. De kinek?” Bár az apa halálával megszűnik egy korlátozás, az írás utolsó, rövid kérdése mintha arra utalna, hogy lehet beszélni, de nincs már kinek. Az apai tekintély korlátja eltűnt az útból, de eltűnt az apa is, így meglehetősen paradox helyzet alakul ki: szabaddá vált az út a beszéd előtt, de egyszerre elveszett ennek a beszédnek a célja, az értelme.

Az apával való küzdelem, az apa-fiú kapcsolat (és ahogyan a már tárgyalt két írásban, úgy itt is megjelenik a karácsony motívuma) ellentmondásai és működése állnak a *Téli havak* című elbeszélés középpontjában is. Az eddigiektől eltérően az apa itt egy nagy korhely, sokat iszik, keveset van otthon, csalja a feleségét, egyáltalán nem képes gondoskodni a családjáról. Agresszív, fenyegető magatartása mind az anyában, mind a tizenkét év körüli fiában, Lacában félelmet kelt. A durva, erőszakos apa bemutatása a kisfiú nézőpontjából történik, még akkor is, ha az elbeszélői hang egyes szám harmadik személyű. A fiúban vegyes érzelmek uralkodnak az édesapjával kapcsolatban, egyrészt nagyon szereti, szépnek találja, szeretne hasonlítani hozzá: „Laca áhítattal nézte, ő is ilyen nagy, erős ember akart lenni, ha majd megnő, a jó szagú borotválkozást szerette legjobban, elnézte volna sokáig.”¹⁷ Másrészt fél, retteg az apjától, akinek agressziója és verései elől gyakran csak a szomszédban lel menedéket. Éppen ezért, mikor egy hosszú sétára, egy fenyő kivágására magával viszi az apja, az egyrészt csoda, másrészt felfokozott szorongás is számára. Igyekszik folyamatosan az apja kedvében járni, totálisan alárendeli magát a férfi hangulatának, kéréseinek. Ennek akkor lesz vége, mikor a férfi egy nő házába vezeti, és itt is akarja hagyni néhány napra. A házban gazdagság van, a milió teljesen ellentétes Laca otthoni körülményeivel, és valószínűleg épp ez, az anyja iránt érzett lojalitás és együttérzés az, ami kibillenti alárendelt fiúi szerepéből, amikor a magára hagyott nővel őrjöngeni kezd: „Laca pedig felállt, megfogta az előtte lévő tányért, és a falhoz vágta. Aztán a másikat is. Mindet. Olyan ereje volt, hogy a házat is szét tudta volna verni.”¹⁸ Ebben a kitérésben egyrészt ott van a kiskamasz fiú apa elleni lázadása, a hierarchikus alávetettségből való kilépés gesztusa,

14 Tar Sándor: *Jövőre másként*, 18.

15 I. m. 21.

16 I. m. 21.

17 Tar Sándor: *Téli havak*, 31.

18 I. m. 37.

másrészt benne van az apával való identifikáció is: „Te féreg, kiabálta az apja férfihangján, te pióca!”¹⁹ Nemcsak az apa viselkedését, hanghordozását, de még szavait is átveszi (a novella bevezetésében kiderül, hogy az apa gyakran nevezte féregnek és piócának fiát és feleségét), így azonosul az agresszív, bántalmazó apával (és elsőként nem a családon belül, hanem egy azon kívüli szituációban teszi próbára erejét). Bár a korábban tárgyalt két írással ellentétben az apa itt nem hal meg, szimbolikusan mégiscsak megtörténik ez, hiszen korábbi szerepét fia veszi át. A szöveg tetőpontját jelentő őrjöngése után a megoldásban otthon beszélget édesanyjával, aki részben reflektál is a vele történt változásokra („kisfiam, mondta, olyan mély lett a hangod!”),²⁰ majd maga a narrátor vonja le a következtetést a családi erőviszonyok átrendeződésére vonatkozóan az utolsó mondatban: „Kint, a konyhában, az apja horkolt Anna néni foteljében részegen, néha böffentett, csuklott álmában, de kit érdekelt ez most már?”²¹

Az apával való azonosulás nagyon groteszk példája olvasható a tárgyalt ciklus utolsó előtti, az eddig szóba került írásoknál jóval nagyobb terjedelmű szövegében (*Az utca vége*). Már a cím is megelőlegezi a Tar-szövegekre jellemző reménytelenséget, a „nincs tovább” érzését, melyet a szöveg kezdősorai csak tovább erősítenek: „Füstszagú, egyszobás épület, kis pitvarral az utca végén, mögötte már szántóföldek, legelő, Túrísanyi háznak mondta, ezen aztán némelyek csak mosolyogtak, mások nevettek, sufni az, te!”²² Ebben a világ- és utcavégi házban él Túrísanyi, az apa, aki egy építkezésen megsérül (mellére esik egy gerenda), majd két év kórházi kezelés után azzal adják haza, hogy „ember már soha nem lesz belőle”. Felesége kikapós asszony, aki hol otthon van, hol nem, de általában távol van, más férfiakkal „hentereg”. Ennek a szülőpárosnak azonban van egy jó növésű, derék fia, Laci, akit az egész falu sajnál, és akit gyermektelen házaspárok igyekeznek maguknak „megkaparintani”. Laci azonban hűséges az apjához, csendesen gazdálkodik a család aprócska földjén, szereti a szüleit, szeretné, ha anyja nemcsak alkalmanként térne vissza, hanem velük is maradna. Ezt a furcsa, groteszk Tar Sándor-i „idillt” aztán kezdi elhomályosítani a fiú kamaszodása, mely a szöveg második felében egyfajta szexuális túlfűtöttségben és hiányérzetben csúcsosodik ki. A tizenhét év körüli hős felnőtté válása meglehetősen groteszk, nem tud mit kezdeni a benne eluralkodó férfias erővel, de a szexuális érés bemutatásán túl több olyan motívum is van, mely a felnőtté válást tárja az olvasó elé. Az apa büszkén szemléli felnőtté váló fiát, átadja neki a helyét az asztalfőn, és ki is mondja, hogy most már ő a családfő. A cefre eladásakor is ő dönt a pálinka fajtájáról az apja helyett, és bár kényszerűségnek indul, de végül jó alaposan le is itatják. Ez a kifacsart, egyszerre ironikusnak és tragikusnak is felfogható felnőtté válás aztán egy

19 I. m. 37.

20 I. m. 38.

21 I. m. 38.

22 Tar Sándor: *Az utca vége*, 58.

vérfertőző éjszakában teljesül ki, a fiú átveszi az apa helyét a hitvesi ágyban is (az apa szótlánul kivonul), és bár csak elnagyoltan és sejtetve, de egyértelművé teszi az elbeszélő, mi történik az éjszaka. Az anyával való incestus az apa szimbolikus halálát, tekintélyének elvesztését pecsételi meg, teszi egyértelművé. Másnap, hogy a helyzet még abszurdabb legyen, a tekintélyét vesztett apa és az anya egy lovat ajándékoznak a fiúnak, mintegy szimbolikusan is kiteljesítve ezt a felnőtté válást. Az azonosulás ebben a novellában is megtörténik, a fiú az apa helyére lép, átveszi annak szokásait, inni kezd, valamint szexuális kapcsolatot létesít az apja feleségével. A címben is megjelenő zárványlét kiteljesedése zajlik az olvasó szeme előtt, egy minden ízében „beteges” felnőtté válás, mely még csak ellenállást sem vált ki a szülőkből, és bár nem igazán reflektálnak rá, úgy tűnik, teljesen elfogadottnak tekintik, megbékélnek vele. Az, hogy egy ilyen fokú határsértés teljesen természetesnek tűnik fel a szöveg által teremtett valóságban, azt jelzi, hogy ez a valóság régen elfordult a normától, a hübriszt már nem is ismeri fel, az élet természetes velejárójának tekinti. A novella zárzata nyitott, a fiú mint egy frissen beavatott hős (hiszen ez is történik, beavatódás a szexualitásba, a szüzesség elvesztése, groteszk módon) lovagol el a kis ház udvaráról, „Vajon hová megy?”,²³ teszi fel a kérdést a narrátor az utolsó mondatban, de választ nem kapunk, nem tudjuk meg, hogyan folytatódik a története annak a fiúnak, aki ezen a bizarr módon lépett át a felnőttlét kapuján.

A kötet címadó írása nem kevésbé brutális tartalmú, de az apa és fia kapcsolata itt egészen másként alakul, bár itt is az apai tekintély elvesztése a téma, egészen más szempontból. Itt ugyanis nem az apával való azonosulás, hanem az apa elleni könyörtelen és tragikus kimenetelű lázadás formájában ölt testet, az apa elpusztítása áll a középpontban. Az apa a *Lassú teher* című elbeszélésben is egy megrokkant figura, további hasonlóság az előző szöveggel, hogy ő is egy munkahelyi balesetben sérült meg: „Balogot Sánta-Balognak hívták a vasútnál, miután egy idétlen tolatás közben megnyomorodott.”²⁴ Ezek, az életeket derékba törő balesetek is mintha az ember kiszolgáltatottságának, a sors elkerülhetlenségének szimbólumai lennének. Egy elvesztegetett élet tárul fel ebben az esetben is, és ahogyan a kötet több szövegében, úgy itt is egy apa-fiú páros áll a középpontban. Maga az elbeszélés egy bevezető párbeszédből bomlik ki, melyben apát és fiát hallhatjuk. Ez az eljárás, az egyenes beszédként idézett dialógus egészen ritka Tar prózájában, aki általában (és ez a *Lassú teher* kötet esetében is igaz) az elbeszélői narratívába illesztett függő beszédként szokta tálalni a beszélgetéseket. „Aki csak belelapoz a kötetbe, azonnal tapasztalja, hogy a gondolatjellel bevezetett vagy idézőjelek közé zárt párbeszéd teljesen hiányzik a novellákból. „Valódi”, hagyományos párbeszéd – jelölés nélkül, csak bekezdésekbe szedéssel jelezve – mindössze a címadó, *Lassú teher* című elbeszélésben van, s hogy ott melyik megszólalás kihez tartozik, azt az olvasónak kell

23 I. m. 82.

24 Tar Sándor: *Lassú teher*, 266.

kitalálnia (nem nehéz munka).²⁵ Ebből a párbeszédéből kiderül, hogy a két főszereplő rossz körülmények között él, a kisfiú állandó gúnyolódások céltáblája, aki azt várná, hogy az apja védje őt meg ettől. Itt még nem látja egészen tisztán, hogy az apa nem képes erre, de a novella végkifejletében végül felfogja és megérti. A történet maga néhány órát ölel fel, de közben feltárul a szomorú előtörténet: a vonatbaleset után mindkét lábára megnyomorodott férfit elhagyja a felesége, ő pedig egyedül marad a kisfiával, akivel koldulásból élnek, vonaton zenélnek és énekelnek, bízva az emberek jóindulatában. Ez a motívum már a korai Tar-írásokban előkerül, *A 6714-es személy* című kötet címadó írásában egy öregember és egy kislány tűnik fel ilyen szerepben, de ott még mellékszereplők, és csak itt válnak főhősökké. Nemcsak a szereplőpáros, de az események helyszíne sem ismeretlen az életműben, Tar számára a vonat ismerős és alapvető tér, az átmenetiség szimbóluma, a helyben létet és a haladást egyszerre megtestesítő helyszín, szinte minden korábbi kötetében előfordul témaként. A fiú és apja száználmas alakok, és erre az apa rá is játszik, ezzel is nagyobb részvétet igyekszik kicsikarni az emberekből. Nagyobb méretű kabátot ad a gyerekekre, megnedvesíti a szemét, kócosra csavarja a haját, és hazugságok sorozatával igyekszik elérni, hogy még inkább szánni valóak legyenek. Az apa a végletekig száználmas figura, nem vár semmit az élettől, de a fia még gyermek, nem itt tart. Feltehetően a kamaszkor határához érkezett (bár az elbeszélő nem ad semmiféle támpontot az életkorára vonatkozóan, mindössze abban lehetünk biztosak, hogy iskolás), és ez abból is látható, hogy lefoglalja az, mit gondolnak róla a többiek. A szülő tekintélyét egyre inkább felülírják a kortársak, kiemelten Kárász Tibi, aki csúfolja, zaklatja a gyermeket, gondolatai folyamatosan visszatérnek a verbálisan bántalmazó iskolatárshoz. A főhős gyermek mintha kívülről látná magát (és az apját is), a másik szemszögéből, elsősorban Kárász Tibiéből. A szégyenhez pedig éppen ez szükséges, a Másik tekintete, a világ, a kívülálló véleménye. Már a bevezető beszélgetésben látszik, hogy a kisfiút nagyon foglalkoztatja a téma, gondolatai rendre visszatérnek azokhoz a mondatokhoz, melyekkel őt gúnyolják. Apjától segítséget, támogatást, a szégyenérzet csökkentését várja („Meg fogod pofozni?“, „Megpofozod?“),²⁶ de ez nem következik be, a vonatra való felszállás, a koldulás, az apa hazugságai pedig még mélyebbre taszítják a gyermeket a szégyen spiráljába. A szégyen rendkívül könnyen generalizálódó érzelem, a főszereplő gyermeket is maga alá gyűri, de a hétköznapi, megszokott szégyennel és méltóságának elvesztésével még megbirkózna, el tudná viselni ezt a „szociális fájdalmat“, de az utolsó előtti jelenetben olyan traumatikus élménnyel szembesül, annyira tisztán, letagadhatatlanul és visszavonhatatlanul találkozik saját és apja megalázásával, ami radikális változást indít benne, bár ezt az olvasó ekkor még nem látja. Egy részeg csapat rángatja be őket a szerelvénybe, az apa pedig sem önmagát, sem a fiát nem képes

25 Kálmán C. György: Szabad, függő. (Tar Sándor: *Lassú Teher*) In *Alföld*, 2000/1.

26 Tar Sándor: *Lassú teher*, 258.

megvédeni a megaláztatástól, a verbális bántalmazástól. A jelenet ereje abban áll, hogy a megaláztatást az apa és fia is szó nélkül tűrik, egy szó erejéig sem láznak fel ez ellen az áldozati szerep ellen. A hangos csapat tagjai aztán a tetőponton mindkettejüket lelökik a vonatról. A fűben ülve várják azt a lassú vonatot, melyre esetleg fel tudnak kapaszkodni, és ekkor fogalmazza meg a fiú azt, „Te nem fogod megpofozni Kárász Tibit. [...] Mert gyenge vagy.”²⁷ A fordulat megtörtént, a felismerés lezárul, sőt, explicitté válik, az apai tekintély elveszett. A gyerek valószínűleg ekkor lép ki az áldozat szerepéből (bár ez kimondatlanul és percek leforgása alatt történik), és az elhaladó vonatra felugorva, felkapaszkodó apját lerúgja a vonatról. Ez a látszólag semmiből jövő, mégis nagyon alaposan előkészített kép egyben a kötet záróképe is, egy apagyilkosság, mely nemcsak szimbolikusan történik meg, hanem nagyon is valóságosan. Itt nyer értelmet a cím is, mely egyszerre jelenti a lassan közlekedő tehervonatot, melyre teljes megalázottságukban és nyomorukban a sínek mellett várnak, és jelenti azt a terhet is, melyet az apa akasztott a kiskorú, a gyermek nyakába. Az apa életformájának kiszolgáltatott, a megaláztatást elviselő gyerek ezt a terhet rúgja le a vonatról, ezzel a tettével válik nagykorúvá, persze nagy kérdés, milyen áron.

A *Lassú teher* néhány írását kiemelve jól látható, hogy a problémás, tekintélyként, védelmezőként funkcionálni nem tudó apákkal azonosulni ugyanolyan zsákutca, mint lázadni ellenük. Az agresszió átvétele, az incesztussal történő azonosulás nemcsak az apák, hanem a fiaik tragédiája is, ugyanúgy, ahogyan az apa elleni lázadás, az apa szimbolikus vagy nagyon is valóságos elpusztítása. Bár a „hatalomátvétel”, az apai tekintély lerombolása után minden novella nyitva marad, azért az mégis látható, hogy a felsorolt történetekben szereplő fiúkra nem vár nagy jövő, részben éppen amiatt, ahogyan ezt a tekintélyt átvették. Ahogyan a kötet zárómondata is aláhúzza: „Nem volt már semmi értelme.”²⁸ A tekintélyrombolás, a felnőtté válás legtöbbször olyan abszurd módon történik, hogy esély sincs a kilépésre, a modellváltásra, a fejlődésre, csak a folytatásra, annak a kilátástalan életformának a követésére, melyet a trónfosztott apa rájuk hagyományozott.

27 I. m. 280.

28 I. m. 280.